

**ІНСТИТУТ ПРОБЛЕМ ВИХОВАННЯ
АКАДЕМІЇ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ**

На правах рукопису

ПРОЦЮК Василь Михайлович

УДК 371.134: 78: 37.034.036: 398.8

**ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ МУЗИКИ ДО ВИХОВАННЯ
У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ МОРАЛЬНО-ЕСТЕТИЧНИХ ПОЧУТТІВ
ЗАСОБАМИ НАРОДНОЇ МУЗИЧНОЇ ТВОРЧОСТІ**

13.00.04 – теорія і методика професійної освіти

Д и с е р т а ц і я
на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Науковий керівник:
доктор психологічних наук, професор
ІВАНЧУК Марія Георгіївна

Київ – 2007

ЗМІСТ

Вступ	3
Розділ 1. Підготовка майбутнього вчителя музики до морально-естетичного виховання школярів як наукова проблема	
1.1 Проблема професійної підготовки вчителя музики до морально-естетичного виховання у науково-педагогічній літературі	13
1.2 Психолого-педагогічні особливості формування морально-естетичних почуттів особистості.....	31
1.3 Потенціал народної музичної творчості у вихованні морально-естетичних почуттів молодших школярів	49
Висновки до першого розділу.....	77
Розділ 2. Експериментальне дослідження готовності майбутніх учителів музики до виховання у молодших школярів морально-естетичних почуттів засобами народної музичної творчості	
2.1. Методика дослідження готовності студентів до виховання морально-естетичних почуттів.....	81
2.2. Стан готовності учителів музики до виховання у молодших школярів морально-естетичних почуттів засобами народної музичної творчості.....	91
Висновки до другого розділу	118
Розділ 3. Педагогічні умови формування у майбутніх учителів музики готовності до виховання у молодших школярів морально-естетичних почуттів засобами української народної музичної творчості	
3.1. Модель підготовки студентів до виховання у молодших школярів морально-естетичних почуттів засобами української народної музичної творчості.....	121
3.2. Експериментальне впровадження моделі підготовки майбутніх учителів музики до виховання у молодших школярів морально-естетичних почуттів	142
3.3. Аналіз результатів формування у студентів готовності до виховання у молодших школярів морально-естетичних почуттів засобами народної музичної творчості	181
Висновки до третього розділу	190
Висновки.....	193
Список використаних джерел.....	198
Додатки.....	217

ВСТУП

Актуальність дослідження. Розбудова української держави зумовлює необхідність виховання особистості, спроможної самостійно приймати нестандартні рішення, гнучко реагувати на динамічні соціальні зміни. Метою національного виховання є виховання свідомого громадянина, патріота, формування духовності, моральної та художньо-естетичної його культури.

Виховати таку особистість здатний тільки той учитель, який сам піднявся до вищих цінностей культури, володіє фаховою майстерністю та прагне до професійного вдосконалення.

Зі зміною соціальних і професійних умов праці держава, суспільство, батьки й учні ставлять досить високі вимоги до діяльності вчителя як особистості й професіонала. Сучасній школі потрібен педагог, який усвідомлює себе вчителем-вихователем, провідником культури свого народу, котрий постійно дбає про особисте і професійне зростання, добре знає і розуміє внутрішній світ своїх вихованців.

Вихідні концептуальні положення щодо професійної підготовки майбутніх учителів закладено в законах України «Про загальну середню освіту», «Про вищу освіту», Державній програмі «Вчитель». У Національній доктрині розвитку освіти в Україні зазначено, що держава повинна забезпечувати підготовку кваліфікованих кадрів, здатних до творчої праці, професійного розвитку. Основу професійної підготовки майбутніх учителів складають педагогічні дисципліни, тому таким важливим є оновлення їх змісту, глибоке вивчення національних особливостей системи виховання та навчання в Україні, що ґрунтується на народних традиціях, народній педагогічній спадщині.

Теоретико-методологічний аспект психолого-педагогічних засад реформування змісту освіти (С.О.Сисоєва), психологічний аспект підготовки фахівців у вищій школі (В.А.Семиченко), формування педагогічної майстерності вчителя (І.А.Зязюн), дослідження проблем професійної

підготовки майбутнього вчителя (О.Г.Мороз) є важливими у контексті реформування вищої освіти в Україні.

В Указі Президента України «Про невідкладні заходи щодо забезпечення функціонування та розвитку освіти в Україні» наголошується на докорінному поліпшенні виховної роботи з дітьми, учнівською та студентською молоддю на основі традицій і звичаїв українського народу.

Проблема підготовки вчителя до виховної роботи зі школярами завжди була і є важливим питанням педагогіки, її основи закладено в роботах класиків педагогічної науки (Я.А.Коменського, К.Д.Ушинського, В.О.Сухомлинського та ін.). Питання професійно-педагогічної підготовки майбутнього вчителя досліджували О.А.Абдулліна, А.М.Алексюк, Л.Г.Арчажникова, І.А.Зязюн, Г.О.Балл, Л.В.Кондрашова, С.О.Сисоєва, В.О.Сластьонін, М.І.Сметанський та ін. Аналізу професійної педагогічної підготовки присвячені дисертації К.М.Дурай-Новакової, А.Ф.Линенко, В.А.Семиченко та ін.

Психолого-педагогічний аналіз поняття готовність дав змогу з'ясувати, що в психологічній літературі вона розглядається як наявність здібностей (В.Г.Ананьєв); у педагогічній – як складне особистісне утворення (Л.В.Кондрашова), синтез якостей особистості (Г.І.Кутузова), система, яка складається з мотиваційного, змістовно-процесуального та виконавчого компонентів (О.М.Пехота).

У педагогічній теорії вченими досліджувалися такі види готовності: психологічна – В.О.Моляко, морально-психологічна – Л.В.Кондрашова, мотиваційна – Л.В.Кекух, професійна – К.М.Дурай-Новакова; професійно-педагогічна – Б.А.Дьяченко, В.Ф.Орлов, О.М.Пехота; практична – Г.Г.Кіт.

Аналіз науково-педагогічної літератури дозволяє стверджувати, що є необхідність систематизувати теоретичні положення щодо визначення сутності, структури і змісту готовності майбутнього вчителя музики до виховання у сучасних умовах.

Професійній підготовці майбутніх учителів у галузі мистецької освіти присвячено праці А.М.Алексюк, Л.Г.Арчажникової, М.П.Лещенко, Л.М.Масол,

Н.Є.Миропольської, В.Ф.Орлова, Г.М.Падалки, Т.Й.Рейзенкінд, О.Я.Ростовського, О.П.Рудницької, Т.Б.Стратан, Л.О.Хлебнікової та ін.

Проблема гармонійного розвитку особистості, формування її емоційної культури, культури почуттів відображена у поглядах мислителів античності, епохи Відродження та доби Просвітництва, знайшла достатнє висвітлення у дослідженнях вітчизняних і зарубіжних учених-педагогів (Ю.Л.Афанасьєв, Б.А.Брилін, О.Н.Дем'янчук, Л.Г.Коваль, А.І.Кузьмінський, Л.Т.Левчук, Б.Т.Ліхачов, Н.Є.Миропольська, Ю.А.Полуянов, Г.С.Тарасенко та ін.). Вони доводять, що естетичне виховання не тільки розвиває художньо-емоційну сферу особистості, а й активно впливає на сучасний стан розвитку і вдосконалення її моральних почуттів.

Як показують дослідження психологів і педагогів (І.Д.Бех, Л.І.Божович, М.Й.Боришевський, Л.С.Виготський, О.В.Запорожець, О.М.Леонт'єв, Л.І.Рувінський та ін.), моральний розвиток особистості відбувається в процесі послідовного засвоєння моральних взірців, закріплених у відповідних нормах, ідеалах, у поведінці як людей, так і героїв, описаних у різних видах мистецтва, в тому числі й у народній музичній творчості. У дітей формуються такі якісно нові психологічні утворення як почуття, переконання, що не тільки збагачують особистість, а й стимулюють її розвиток.

Звернення до народної творчості як до засобу формування особистості має міцну методологічну основу, спирається на філософське осмислення народного музичного мистецтва (О.І.Дей, Г.В.Довженок, І.І.Земцовський, А.І.Іваницький, М.Г.Стельмахович) як одного із стержневих компонентів культури. Народне мистецтво акумулює в собі відповідні знання, досвід, національні традиції і є дієвим виховним фактором.

Важливими для нашої роботи є наукові дослідження потенціалу народної музичної творчості (О.С.Аліксійчук, Ю.Б.Мандрик, О.М.Отич, Р.В.Ткач); можливості її використання в естетичному вихованні майбутніх учителів (Р.І.Дзвінка), у вихованні національної самосвідомості (Р.О.Осипець), в

організації і діяльності шкільних фольклорних колективів (Н.Є.Кравцова, В.М.Лабунець, В.К.Лебедєв).

Аналіз стану цієї освітньої сфери свідчить про невідповідність рівня підготовки педагога сучасним національно-культурним вимогам суспільства. Все це й вимагає нестандартних теоретико-методичних рішень.

Сучасним освітнім закладам потрібні педагогічні технології, котрі б передбачали високий рівень готовності вчителя до морально-естетичного виховання школярів. Пошук шляхів подолання невідповідності, що виникла між вимогами суспільства до морально-естетичної підготовки педагогічних кадрів засобами музичного фольклору та реальними можливостями використання цих засобів у педагогічному процесі зумовили вибір теми нашого дослідження: **«Підготовка майбутніх учителів музики до виховання у молодших школярів морально-естетичних почуттів засобами народної музичної творчості».**

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами і темами. Дисертаційне дослідження проводилось у відповідності до тематичного плану науково-дослідної роботи лабораторії естетичного виховання Інституту проблем виховання АПН України в розробці комплексної теми «Методичне забезпечення змісту мистецької освіти та естетичного виховання в середній загальноосвітній школі» (№0103U001165), а також згідно з Державним стандартом загальної середньої освіти в галузі «Естетична культура». Тема дисертаційного дослідження затверджена вченою радою Інституту проблем виховання Академії педагогічних наук України (протокол №3 від 24.03.2004) і узгоджена в Раді з координації наукових досліджень в галузі педагогіки та психології в Україні (протокол №9 від 23.11.2004).

Об'єкт дослідження – професійна підготовка майбутніх педагогів до виховання молодших школярів.

Предмет дослідження – педагогічні умови підготовки майбутніх учителів музики до виховання у молодших школярів морально-естетичних почуттів засобами народної музичної творчості.

Мета дослідження полягає у розкритті змісту та педагогічних умов підготовки майбутніх учителів музики до виховання у молодших школярів морально-естетичних почуттів засобами народної музичної творчості.

Гіпотеза дослідження: народна музична творчість є важливим засобом підготовки майбутніх учителів музики до виховання у молодших школярів морально-естетичних почуттів, якщо:

- ця культурна сфера набуде особистісного сенсу і стане складовою внутрішнього досвіду майбутнього вчителя музики;
- відбір і застосування в освітньому просторі навчально-виховних методів здійснюватиметься на засадах інтеграційного підходу;
- міжпредметна єдність змісту професійної підготовки доцільно опосередковуватиметься музичним фольклором.

Визначені мета, об'єкт, предмет і гіпотеза дослідження зумовили вирішення наступних **завдань**:

1. Здійснити науково-теоретичний аналіз проблеми підготовки майбутнього вчителя музики та розкрити морально-естетичний потенціал народної музичної творчості.
2. Розробити способи діагностики (критерії, показники, рівні) та виявити стан готовності майбутніх учителів музики до виховання у молодших школярів морально-естетичних почуттів засобами музичного фольклору.
3. Розробити, обґрунтувати та експериментально перевірити організаційно-педагогічну модель підготовки майбутніх учителів музики до виховання у молодших школярів морально-естетичних почуттів засобами музичного фольклору.
4. Визначити педагогічні умови формування у майбутніх учителів музики готовності до виховання у молодших школярів морально-естетичних почуттів засобами народної музичної творчості та виробити методичні рекомендації для педагогів.

Для вирішення поставлених завдань було створено дослідницьку програму, що включала **такі методи дослідження**: теоретичний аналіз

(вивчення філософської, психолого-педагогічної, навчально-методичної, мистецтвознавчої літератури з даної проблеми); емпіричні методи (анкетування, цілеспрямоване спостереження, письмові й усні опитування, бесіди з учителями, студентами, учнями шкіл,); аналіз продуктів творчої діяльності; моделювання експериментальної методики педагогічної підготовки студентів; педагогічний експеримент (констатувальний і формувальний); методи статистичної обробки експериментальних даних.

Особливістю констатувального та формувального експериментів є те, що їх проведення полягало в особистій участі автора у підготовці (навчанні) студентів до майбутньої професійної діяльності, моделюванні системи спеціальних навчальних занять, котрі забезпечують готовність студентів до використання народної музичної творчості в морально-естетичному вихованні молодших школярів.

Теоретичною та методологічною основою дослідження стали: філософське положення про діалектичну єдність морального і естетичного у цілісному розвитку особистості (Ю.Л.Афанасьєв, Г.П.Шевченко та ін.); досвід використання народної музичної творчості у виховному процесі митцями національної культури (В.М.Верховинець, С.І.Воробкевич, Ф.М.Колесса, М.Д.Леонтович, М.В.Лисенко, Я.С.Степовий, К.Г.Стеценко та ін.); психолого-педагогічна теорія готовності особистості до педагогічної діяльності (А.М.Алексюк, І.Д.Бех, Л.І.Божович, М.Й.Боришевський, І.А.Зязюн, Н.В.Кічук, Н.В.Кузьміна, Н.Г.Ничкало, О.М.Пехота, В.А.Семиченко, С.О.Сисоєва та ін.); положення педагогічної готовності у галузі мистецької освіти (М.П.Лещенко, Л.М.Масол, Н.Є.Миропольська, В.Ф.Орлов, Г.М.Падалка, О.Я.Ростовський, О.П.Рудницька, Л.О.Хлебнікова та ін.); наукові дослідження потенціалу народної музичної творчості (В.О.Алексєєв, О.С.Аліксіччук, Р.І.Дзвінка, Н.Є.Кравцова, Л.В.Кузнецова, Ю.Б.Мандрик, Р.О.Осипець, О.М.Отич та ін.).

Експериментальна база дослідження. Дослідження проводилось на базі відділення «Музичне виховання» педагогічного коледжу Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича та Коломийського

педагогічного коледжу Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Додатково проводились дослідження в школах Чернівців та Чернівецької області. Всього дослідженням охоплено 604 респонденти. З них 364 студенти, 132 вчителі музики та 108 школярів молодших класів.

Етапи дослідження. Перший етап (1996–1999 рр.) – пошуково-підготовчий. Його змістом було вивчення філософської, психолого-педагогічної і методичної літератури з проблем підготовки вчителя, новітніх прикладних педагогічних досліджень та пошуків, пов'язаних з використанням народної музичної творчості, шкільних програм і програм вищих навчальних закладів I-II рівня акредитації з предметів естетичного циклу. Визначення проблеми дослідження, його мети, завдань, гіпотези та методики експерименту здійснювалося на основі вивчення передового педагогічного досвіду музично-естетичного й морально-естетичного виховання з пошуком шляхів і умов удосконалення підготовки майбутніх учителів музики засобами української народної музичної творчості.

Другий етап (1999–2003 рр.) – дослідно-експериментальний – включав перевірку гіпотези, уточнення змісту, методів і прийомів роботи зі студентами щодо їхньої підготовки до виховання у молодших школярів морально-естетичних почуттів засобами народної музичної творчості. З цією метою в рамках вільного вибору студентами навчальних дисциплін «Хроматична сопілка в загальноосвітній школі» та «Педагогічні технології морально-естетичного виховання молодших школярів засобами музичного фольклору» забезпечувалася готовність студентів до виховання у молодших школярів морально-естетичних почуттів засобами народної музичної творчості, уточнювалися критерії оцінки та показники рівня розвитку цієї готовності.

Третій етап (2003–2007 рр.) – контрольньо-підсумковий – передбачав аналіз результатів дослідницько-експериментальної роботи, порівняння у контрольних та експериментальних групах вихідних і заключних даних, на основі яких підводилися підсумки і робилися висновки.

Наукова новизна і теоретичне значення дослідження полягає в наступному:

- вперше визначено й експериментально перевірено педагогічні умови підготовки майбутніх учителів музики до виховання у молодших школярів морально-естетичних почуттів засобами народної музичної творчості;
- розроблено, обґрунтовано й експериментально перевірено організаційно-педагогічну модель формування готовності майбутніх учителів музики до виховання у молодших школярів морально-естетичних почуттів засобами народної музичної творчості;
- уточнено зміст освіти у вищій педагогічній школі, що забезпечує в майбутніх учителів реалізацію виховного потенціалу музичного фольклору;
- набула подальшого розвитку методика діагностики готовності студентів до виховання молодших школярів (комплекс критеріїв та показників, рівні готовності).

Практичне значення полягає:

- у розробці та впровадженні в практику підготовки вчителів музики навчальних курсів з циклу дисциплін вільного вибору студентами «Педагогічні технології морально-естетичного виховання молодших школярів засобами народної музичної творчості» та «Хроматична сопілка на уроках музики в загальноосвітній школі»;
- у розробці навчально-методичного забезпечення процесу морально-естетичного виховання молодших школярів засобами музичного фольклору для майбутніх і працюючих учителів музики в загальноосвітній школі;
- у використанні виховних можливостей народного пісенного матеріалу в організації музичної роботи в загальноосвітніх навчальних закладах, у змісті курсів підвищення кваліфікації вчителів музики в інституті післядипломної педагогічної освіти;

Достовірність результатів і обґрунтування висновків забезпечені науковим підходом до вирішення досліджуваної проблеми; відповідністю комплексу методів дослідження його завданням; репрезентативністю вибірки;

результатами експериментальної перевірки і висновками, які відображені в методичних рекомендаціях з використання народної музичної творчості у вихованні морально-естетичних почуттів молодших школярів.

Апробація роботи. Основні положення та результати дисертаційного дослідження обговорювалися на міжнародних науково-практичних конференціях: «Музично-естетичне виховання учнівської молоді на спадщині С.Воробкевича» (Чернівці, 1996); «Сидір Воробкевич і сучасність» (Чернівці, 1998); «Проблеми музично-естетичного виховання в сучасній школі» (Чернівці, 1999); «Музично-пісенне краєзнавство в системі підготовки вчителів молодших класів у Чернівецькому педучилищі» (Чернівці, 2001); «Деякі аспекти підготовки майбутнього вчителя музики до професійної діяльності» (Дніпропетровськ, 2004); «Підготовка майбутніх учителів музики до роботи у школі» (Дніпропетровськ, 2004),), „Виховання морально-естетичних почуттів школярів у процесі гри на хроматичній сопілці» (Київ, 2007), на засіданнях кафедр.

Результати дослідження впроваджено в навчально-виховний процес Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (довідка №15/60 від 16.11.2006 р.), Коломийського педагогічного коледжу Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (довідка № 161 від 15.12.2006 р.), Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії (довідка № 342 від 15.12.2006 р.), Чернівецького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти (довідка № 2/4-548 від 14.12.2006 р.), дошкільного навчального закладу №10 «Попелюшка» та спеціалізованої початкової школи №9 м. Чернівців (довідка № 01-15/1724 від 13.12.2006 р.), Чернівецької обласної загальноосвітньої школи-інтернату для дітей сиріт та дітей, позбавлених батьківської опіки (довідка № 330 від 14.12.2006 р.).

Матеріали дослідження відображені у навчально-методичних посібниках, інформаційно-методичних журналах, котрі адресовані викладачам, учителям музики, студентам; у змісті курсів підвищення кваліфікації вчителів

музики Чернівецького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти, регіональних методичних об'єднаннях вищих навчальних закладів I-II рівнів акредитації західного регіону.

Публікації. Результати дослідження розкрито в 15 одноосібних публікаціях, зокрема, 7 – у наукових фахових виданнях з переліку ВАК України.

Структура дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (275 найменувань), 9 додатків. Зміст дослідження викладено на 197 сторінках основного тексту і містить 10 таблиць, 4 рисунки. Повний обсяг роботи 250 сторінок.

Розділ 1

Підготовка майбутнього вчителя музики до морально-естетичного виховання школярів як наукова проблема

1.1. Проблема професійної підготовки вчителя музики до морально-естетичного виховання у науково-педагогічній літературі

Нові економічні відносини, що складаються в державі не можуть не впливати на всі сфери життя України, і в тому числі на статус учителя в суспільстві. Незважаючи на всі труднощі, вітчизняній школі потрібні педагогічно-професіонали, які не лише глибоко знають свій предмет, мають добру фундаментальну та психолого-педагогічну підготовку, професійну ерудицію, високу загальну культуру, але й здатні сформувати творчу особистість і можуть привести освіту України до європейського освітнього стандарту. Інтегрування української педагогічної освіти в загальноєвропейський та світовий освітній простір вимагає усвідомлення засад і принципів сучасної професійно-педагогічної підготовки вчителя.

Процеси реформування системи підготовки педагогічних кадрів закріплені такими державними документами як Конституція України (1993 р.), Закон України «Про освіту» (1991 р.), Закон України «Про вищу освіту» (1997 р.), Державна програма «Вчитель» (1997 р.), Концепція педагогічної освіти (1998 р.), Національна доктрина розвитку освіти (2002 р.). Визначення змісту педагогічної підготовки та шляхи її реформування відповідно до сучасних потреб особистості й суспільства здійснюються шляхом впровадження ідей народної педагогіки, поліваріантності освітніх програм, сучасних освітніх технологій навчання тощо.

Зміст професійно-педагогічної освіти, як науково обґрунтована система дидактично та методично оформленого навчального матеріалу для різних освітніх і кваліфікаційних рівнів, визначений державним стандартом освіти,

освітньо-професійною програмою, структурно логічною схемою підготовки, навчальними програмами дисциплін, іншими нормативними актами органів державного управління освітою та вищого навчального педагогічного закладу і відображається у відповідних підручниках, навчальних посібниках, методичних матеріалах, дидактичних засобах, а також під час проведення навчальних занять та інших видів навчальної діяльності.

Важливе значення для розв'язання питань професійної підготовки мабутнього вчителя, в тому числі й до виховної роботи у школі, мають дослідження вчених з різних аспектів:

- психолого-педагогічна теорія особистості та її розвитку (О.А.Абдуліна [2], А.М.Алексюк [3], Б.Г.Ананьєв [5], Г.О.Балл [18], Л.С.Виготський [55], Н.В.Кузьміна [142], О.М.Леонтьєв [151], В.О.Моляко [169], В.В.Рибалка [204] та ін.);
- концептуальні засади педагогічної майстерності та педагогічної творчості (О.А.Дубасенюк [87], І.А.Зязюн [104], А.Є.Мойсеюк [168], С.О.Сисоєва [226], М.І.Сметанський [229] та ін.);
- положення про значення культури у формуванні та розвитку особистості (Ю.Л.Афанасьєв [14], Л.Г.Коваль [127], М.П.Лещенко [154], Л.М.Масол [165], Н.Є.Миропольська [103], О.П.Рудницька [215], Н.С.Савченко [217] та ін.)

Аналізу професійної педагогічної підготовки присвячені наукові дослідження вчених (О.А.Абдуліна [2], І.М.Богданова [29], В.В.Боднар [31], К.М.Дурай-Новакова [88], Б.А.Дьяченко [90], Г.Г.Кіт [126], Г.І.Кутузова [145], А.Ф.Линенко [155], О.М.Отич [183], Н.С.Савченко [217], В.А.Семиченко [221], Т.Б.Стратан [236] та ін.).

У новому тлумачному словнику української мови зазначено, що підготувати – це давати необхідний запас знань, передавати навички, досвід в процесі навчання, практичної діяльності; навчати, тренувати, підковувати [172, 359]. Поняття «підготовка» великий тлумачний словник сучасної української мови визначає як запас знань, навичок, досвіду і т. і., набутий у процесі

навчання, практичної діяльності [40, 767], а поняття «готовність» – як стан готового [40, 194].

Сутність професійної педагогічної підготовки майбутніх учителів до виховання у молодших школярів морально-естетичних почуттів, на нашу думку, розкривається певною мірою через конкретизацію таких термінів як «професійна підготовка», «професійно-педагогічна підготовка».

У сучасній психолого-педагогічній науці склалося декілька підходів до визначення сутності професійної підготовки. Психологи розглядають її як засіб приросту індивідуального потенціалу особистості, розвиток її резервних сил, пізнавальної творчої активності на основі оволодіння її загальнонауковими та професійно-значущими знаннями, вміннями й навичками.

Представники педагогічної науки вбачають сутність професійної готовності у набутті професійної освіти, що є результатом засвоєння знань і умінь, формування навичок і необхідних особистісних професійних якостей.

В.А.Семиченко [221] розглядає професійну підготовку в трьох аспектах: як процес, у ході якого відбувається професійне становлення майбутніх спеціалістів, як мету і результат діяльності вищого навчального закладу та смисл включення студента у навчально-виховну діяльність.

Окремим напрямом професійної підготовки виступає професійна педагогічна підготовка. Науково обґрунтувати сутність підготовки майбутніх учителів можливо за умов вивчення і критичного аналізу усіх зазначених підходів, ґрунтовного дослідження змісту і структури діяльності вчителя. Дослідники психолого-педагогічної науки визначають її як процес навчання студентів у системі занять з педагогічних дисциплін та педагогічної практики, а також його результат, що характеризується певним рівнем розвитку особистості вчителя, сформованості його загально-педагогічних знань, умінь та навичок (О.А.Абдуліна [2]); педагогічну систему з певною структурою, змістом, взаємозв'язком та взаємозумовленістю основних компонентів; пізнавальну діяльність, у процесі якої одночасно із засвоєнням знань відбувається активне включення студентів у практичну педагогічну діяльність.

На думку О.М.Пехоти, «стимулом розвитку і вдосконалення професійно-педагогічної підготовки майбутнього вчителя була і залишається наявність протиріч:

- між постійним зростанням вимог до вчителя і можливостями їх повного відображення і врахування в системній професійно-педагогічній підготовці;
- між змінами в змісті педагогічної праці і рівнем їх відображення в змісті і методах професійно-педагогічної підготовки» [190, 42].

У педагогічній теорії вченими досліджувалися такі види готовності: психологічна – В.О.Моляко [169], морально-психологічна – Л.В.Кондрашова [131], мотиваційна – Л.В.Кекух [122], професійна – К.М.Дурай-Новакова [89], професійно-педагогічна – Б.А.Дьяченко [90], В.Ф.Орлов [179], О.М.Пехота [188]; практична – Г.Г.Кіт [126].

Психолого-педагогічний аналіз поняття готовність дав змогу з'ясувати, що в психологічній літературі воно розглядається як наявність здібностей (В.Г.Ананьєв [5]; у педагогічній – як складне особистісне утворення (Л.В.Кондрашова [131]), синтез якостей особистості (Г.І.Кутузова [145]), система, яка складається з мотиваційного, змістовно-процесуального та виконавчого компонентів (О.М.Пехота [190]).

Психологічна готовність до діяльності – складне утворення особистості, яке трактують дослідники по-різному. Так, В.О.Моляко визначає наступні складові структури загальної психологічної готовності до праці: психофізіологічні якості особистості, динамічні стереотипи, діяльність функціональної системи, прояв домінанти, виникнення і функціонування настанови; знання, уміння, навички і мотиви діяльності. Ним було також виділено три рівні готовності до діяльності, які представляють суттєвий інтерес для нашого дослідження:

- непрофесійний рівень, коли людина не підготовлена, не навчена виконувати спеціальні функції, у неї відсутній досвід практичної діяльності, або дані показники знаходяться на дуже низькому рівні;

- передпрофесійний, який характеризується незакінченістю підготовки до виконання спеціальних функцій;
- професійний рівень, який має два підрівні: звичайний характеризується можливістю здійснювати спеціальну діяльність; професійної майстерності – характеризується високою якістю діяльності і творчого підходу до її здійснення [169, 39].

Психологічна готовність має складну динамічну структуру, виражає сукупність інтелектуальних, емоційно-вольових, операційно-діяльнісних і мотиваційних складових психіки людини в їхньому співвідношенні з умовами, що виникли, і майбутніми професійними завданнями.

В.А.Сластьонін визначає готовність особистості до діяльності як особливий психічний стан, що сигналізує про наявність у суб'єкта образу структури певної дії і постійної скерованості свідомості на її виконання. «Вона (готовність) містить у собі різні настанови на усвідомлення педагогічної задачі, моделі ймовірної поведінки, визначення спеціальних способів діяльності, оцінку власних можливостей у їхньому співвідношенні з майбутніми труднощами й необхідністю досягнення певного результату» [228, 163].

Готовність майбутніх учителів до педагогічної діяльності як інтегроване особистісне утворення, що характеризується образною прогнозованою активністю особистості під час підготовки і введення її в діяльність, розглядає у своєму дисертаційному дослідженні А.Ф.Линенко [155]. Вона аналізує такі прояви готовності, як позитивне ставлення до праці вчителя, певний рівень оволодіння педагогічними знаннями, уміннями і навичками, самостійність у розв'язанні професійних задач, моральні якості особистості, розвиток педагогічних здібностей, наявність професійно-педагогічної зорієнтованості особистості тощо. Критеріями оцінювання професійної готовності, на її думку є характер і стабільність емоційного ставлення до педагогічної діяльності, швидкість і точність адаптації поведінки в змінених умовах діяльності, доцільність педагогічних дій, сформованість педагогічних здібностей,

комунікативні вміння, професійно значимі властивості та якості особистості [155].

К.М.Дурай-Новакова [89] розглядає професійну готовність учителя як передумову його ефективної діяльності. А мотивація педагогічної діяльності, підготовка до неї, потреби, властивості особистості, задоволення у праці вчителя є чинниками, що впливають на виявлення готовності і її розвиток.

Готовність майбутнього вчителя до професійної діяльності на нашу думку – це таке особистісне утворення, що забезпечує внутрішні умови для успішного її виконання. Компонентами готовності особистості до діяльності прийнято вважати ставлення до діяльності, мотиви, знання про предмет і способи діяльності, навички та вміння їхнього практичного використання.

О.М.Пехота зазначає, що готовність майбутнього вчителя до професійного саморозвитку є утворенням, яке забезпечує необхідні внутрішні умови для успішного професійного зростання. Вона розглядає її як єдність чотирьох складових компонентів: ціле-мотиваційного, змістового, операційного та інтеграційного.

Ціле-мотиваційний компонент готовності майбутнього вчителя до професійного саморозвитку містить у собі: стійку професійну спрямованість; інтерес до професії педагога; орієнтацію на досягнення високих результатів; цінність самоактуалізації, самореалізації в професійно-педагогічній діяльності. Сюди входять система змістів, рівень прагнень і рівень цілей, що виступають як усвідомлена суперечність між сьогоденним та майбутнім „Я-образом” (у професійному розумінні), який визначає спрямованість професійного саморозвитку.

Змістовний компонент є системою набутих студентом вищого навчального закладу знань щодо самоорганізації і самовдосконалення в професійній діяльності, а також включає знання з психолого-педагогічних, фундаментальних і предметно-педагогічних дисциплін, які розкривають майбутню професійну діяльність зі змістового боку.

Операційний компонент містить систему умінь і навичок саморозвиваючої та саморегуляційної діяльності майбутнього вчителя, систему психологічних прийомів, що забезпечують вироблення нових форм поведінки і саморозвитку, необхідних особистісно-професійних якостей, а також практичні навички та уміння самопроектування в конкретній предметно-педагогічній діяльності.

Інтеграційний компонент припускає формування у студента вміння створити картину своєї професійної індивідуальності, у якій описується певний етап професійного саморозвитку, і на її основі визначити шляхи подальшого професійного саморозвитку для даного етапу і конкретної ситуації розвитку (О.М.Пехота [190, 18]).

Розглядаючи професійно-педагогічну підготовку, І.А.Зязюн на перше місце виносить психолого-педагогічну підготовку [103]. Вчителю музики для оволодіння професією і подальшого формування професійної майстерності потрібні насамперед психолого-педагогічні знання і навички. Його професійна компетентність визначається наявністю інтересу до педагогічної діяльності і передумов для розвитку відповідних здібностей

Психолого-педагогічна підготовка майбутнього вчителя залежить від рівня засвоєння педагогіки та психології. Педагогічні знання, які є категорійним апаратом його мислення, на думку О.М.Пехоти засвоюються у процесі підготовки вчителя в тому випадку, якщо стають особистісно-значущими [190, 16]. Тому, вагомою частиною професійно-педагогічної підготовки майбутнього вчителя музики, її системоутворюючим стрижнем є педагогічна практика. Вона сприяє не лише набуттю індивідуального досвіду студента (на основі його теоретичного обґрунтування), але й розширенню пізнавальної діяльності майбутніх учителів.

Диспропорція між теоретичною і практичною підготовкою, на думку О.Я.Савченко, спотворює бачення майбутнім учителем педагогічної діяльності. Тому необхідно посилити процесуальну практичну складову змісту. Вже у навчальному закладі студенти повинні оволодіти достатнім обсягом практичних умінь, серед яких чи не найважливішим є діагностичні,

комунікативні й дидактико-аналітичні. Зокрема, потрібно чітко визначити компетенцію майбутнього вчителя з кожного блоку професійної підготовки, вказати, що саме він має розуміти, знати, здійснювати, конструювати, проектувати, якою системою умінь володіти [218, 3-4].

Зміна характеру сучасної професійно-педагогічної підготовки, її змісту та функцій зумовлена перенесенням основних акцентів із когнітивного плану (система знань, умінь і навичок) на розвиток творчих можливостей особистості.

Суттєвим у професійній підготовці педагога є готовність до взаємодії в навчально-виховному процесі від суб'єкт-об'єктної до суб'єкт-суб'єктної, яка проявляється не тільки в предметному плані, а й у зміні особистісного розвитку кожного суб'єкта (С.О.Сисоєва [226, 44]). Саме тому вчитель у процесі професійної підготовки має бути зорієнтований на розвиток творчих можливостей учня, врахування специфіки цього процесу в конкретних умовах професійної діяльності, усвідомлення того, що ефективність його праці пов'язана з позитивними зрушеннями як у розвитку творчих можливостей учня, так і його творчій педагогічній діяльності.

В.О.Сухомлинський наголошував, що тільки творчий вчитель може розвинути творчі можливості, творчі здібності у дітей. Покликання вчителя він бачив в тому, щоб дитина вчилася не заради оцінки, а пізнавала потяг до знань, до чогось нового, до творчості. Великий педагог підкреслював, що справжній вчитель-майстер не може жити без творчості, повторюючи одне й те ж саме все своє життя. Він закликав учителів пам'ятати головне правило педагогічної діяльності: обдаровані й талановиті всі без винятку діти [242].

На думку В.В.Рибалки, творчість слід розглядати як один із засобів підвищення емоційного тону учнів, закріплення комплексу емоційно-вольової регуляції і, головне, актуалізації позитивної гами переживань, яка супроводжує ефективну працю, переживання радощів від досягнутого почуття впевненості у своїх силах, у своєму творчому потенціалі [204, 191].

Саме у процесі творчої професійної діяльності розкриваються творчі можливості педагога, відбувається їх реалізація та розвиток. За таких умов

виникає необхідність підготовки вчителя до усвідомлення рівня особистої творчої педагогічної діяльності, формування у нього потреби аналізувати власний педагогічний досвід і впроваджувати досвід інших.

Розглядаючи закономірності процесу розвитку творчої особистості С.О.Сисоєва виділяє наступні компоненти змісту підготовки майбутнього вчителя: практичний, емпіричний, репродуктивний, пошуково-дослідницький.

Практичний компонент змісту підготовки вчителя музики передбачає оволодіння вміннями організації виховного процесу з урахуванням рівня розвитку творчих можливостей учнів, усвідомлення власного рівня творчої педагогічної діяльності у процесі систематично організованої роботи вчителя.

Емпіричний компонент відображає зміст організованого пізнавального процесу з метою одержання знань тих закономірностей, зв'язків і відношень, які виявляються через аналіз даних безпосередніх спостережень за творчою педагогічною діяльністю вчителів, творчою навчальною діяльністю учнів та самоспостережень.

Репродуктивний компонент навчально-пізнавальної діяльності вчителів передбачає усвідомлення і теоретичне осмислення основних ідей і понять кожної теми, оволодіння основними практичними вміннями, навичками проведення аналізу окремих фактів, педагогічних явищ, творчої педагогічної діяльності вчителів, творчої навчальної діяльності учнів, виконання частково-пошукових дій у типових ситуаціях.

Пошуково-дослідницький компонент передбачає усвідомлення закономірностей педагогічного процесу, спрямованих на формування творчої особистості учнів, засвоєння системи міжпредметних понять, вміння теоретично аналізувати педагогічні факти і явища, аналізувати, прогнозувати й проектувати власну діяльність, спрямовану на формування творчої особистості учня, застосовувати набуті знання у нових ситуаціях, свідоме і варіантне розв'язання педагогічних задач, вміння коректувати свій досвід, зміст, форми та методи навчання з урахуванням рівня розвитку творчих можливостей учнів і особистого рівня творчої педагогічної діяльності [226].

О.П.Рудницька зазначає, що специфіка педагогічної освіти «передбачає опанування майбутніми фахівцями різнобічного кола гуманітарних наук, поглиблене вивчення конкретної галузі знань у контексті ознайомлення з загальнолюдською культурою, різними видами мистецтва, сучасними способами наукової діяльності у всьому їх розмаїтті» [214, 14]. Наголошуючи на постійному прагненні вчителя до педагогічного пошуку та творчості, вона наводить такі типові ознаки педагогічної майстерності:

- педагогічна майстерність – це характеристика безпосередніх дій, що відповідають певній ситуації;
- поняття «майстерність» невідривне від конкретної особистості, а тому завжди має глибоко індивідуальний характер;
- майстерність не можна передати, передаються лише окремі приклади, зразки дій, рекомендації, поради;
- майстерність – це інтегративне поняття, яке передбачає синтез знань, досвіду і якостей особистості;
- майстерність – це особливий стан творчого самовираження, активності. різнопланового бачення ситуації, її глибокого усвідомлення або розвиненої інтуїції;
- майстерність – це здатність рухатися до мети, чітко уявляти її з різних сторін; прагнення до удосконалення і завершення розпочатої справи на найвищому якісному рівні [214, 14-15].

В основі усвідомлення особливостей взаємодії педагога зі школярами лежить таке явище психічного життя як емпатія –переживання емоційних станів іншої людини [137, 409]. У вчителя вона виражається в умінні за найдрібнішими індивідуальними особливостями вихованців розуміти їх, знати їхні почуття і переживання, справжні мотиви вчинків і реакцій.

Вказуючи на залежність ефективності заняття від психологічної самоорганізації вчителя, С.І.Подмазін зазначає, що його щира зацікавленість у дітях, симпатія до них, увага і педагогічно довершена форма спілкування

створюють клімат психологічного комфорту, який підвищує працездатність, поліпшує настрій, допомагає уникненню перевтоми [193, 54].

Уміння говорити правильно і виразно, уміння жестом, мімікою, поглядом виражати свої почуття і ставлення, уміння керувати своїм психічним станом, бачити себе з боку в значній мірі визначають успішність педагогічного спілкування. Всі ці уміння об'єднують у поняття «педагогічна техніка вчителя»(Л.І.Рувінський [250]). Оволодіння педагогічною технікою є однією зі сходинок до педагогічної майстерності.

Педагогічна майстерність педагога, як зазначає І.А.Зязюн, є достатньо стійкою системою теоретично осмислених і практично виправданих педагогічних дій, операцій, які забезпечують високий рівень інформаційної взаємодії між викладачем і учнями. Керуючись цим визначенням і функціональною структурою діяльності педагога, він звертає увагу на компоненти педагогічної майстерності:

1. Знання і високий рівень загальної культури: загальнонаукові знання. Наукова ерудиція з обраної спеціальності. Розуміння психології учнів і закономірностей формування їх особливостей. Володіння сучасною дидактичною системою, теорією учіння і виховання, методикою викладання свого предмета.
2. Практичні уміння і навички: Гностичні уміння встановлюють внутрішні зв'язки між окремими процесами, фактами, поняттями і явищами. Предметні уміння і навички. Професійні уміння і навички, відповідні кожній функції педагога.
3. Професійні необхідні якості педагога: громадянські і соціально-значущі якості: ідейна переконаність і суспільна активність. Спрямованість особистості: любов до учнів і бажання з ними працювати. Висока інтелектуальна активність і пізнавальна самостійність. Педагогічні здібності. Культура мови і мовленнєві навички [105, 7-8].

Досягнення майстерності, на думку І.А.Зязюна, можливе за умови інтеграції диференційованих знань і формування системи педагогічних знань,

умінь і навичок, їх актуалізації і генералізації внутрішніми суб'єктивними здібностями особистості педагога.

Процес досягнення вершини майстерності у професії, максимальної творчої самореалізації спеціаліста і досягнення найвищої життєвої самореалізації є предметом сучасної акмеології. Головним завданням акмеології є вивчення факторів, які впливають на підвищення професіоналізму, і їх застосування на практиці.

Розглядаючи детально деякі акмеологічні умови і фактори, механізми і критерії розвитку професіоналізму, А.О.Деркач зазначає, що особистість професіонала є відповідальною за ціннісні орієнтації, ідеали, менталітет, моральні та естетичні норми в професії [78, 307]. Якості кваліфікованого спеціаліста регулюють той рівень професіоналізму, який потрібен суспільству в даній професії і на даному робочому місці.

Розуміння ціннісного відношення особистості до професійної діяльності і професіоналізму з позицій акмеологічного підходу дозволило нам виокремити такі компоненти, які й лягли в основу нашої роботи: *мотиваційний*, пов'язаний з усвідомленням цінностей професійної діяльності, з задоволенням потреб особистості, які визначають її професійний і соціальний статус; *емоційний*, який проявляється у задоволенні вибраною професією, в особливому ставленні спеціаліста до об'єкту і суб'єкту професійної діяльності; *інтелектуальний*, що визначається прагненням до досягнення більш високого рівня професійних знань, умінь і навичок;

Важлива роль у підготовці й становленні професіонала, на думку А.О.Деркача, належить професійній відповідальності, як інтеграційній якості спеціаліста, що проявляється в його «здатності приймати обґрунтовані рішення у сфері своєї професійної діяльності, проявляти наполегливість і добросовісність в їх реалізації і в готовності відповідати за їх результати і наслідки» [78, 603].

Під становленням професійної відповідальності у спеціаліста він розуміє процес досягнення такого рівня професійної зрілості, який дозволяє приймати

певні правила й вимоги, самостійно вирішувати професійні завдання на високому рівні і відповідати за результати і наслідки своєї діяльності.

О.М.Пехота й А.М.Старева розглядаючи професійно-педагогічну підготовку майбутнього вчителя як його підготовку до неперервного професійного розвитку, зазначають важливу роль переходу від масово-репродуктивної до індивідуально-творчої освіти, що створює умови для виявлення і формування творчої індивідуальності майбутнього вчителя. Якісна професійно-педагогічна підготовка майбутнього вчителя, на їх думку, розкривається в її функціях:

- соціально-гуманітарна функція підготовки передбачає поглиблення та професіоналізацію знань студентів з різних напрямів (українознавчого, філософського, політологічного, соціологічного, історичного, правознавчого, економічного, фізкультурно-оздоровчого, екологічного, культурологічного, релігієзнавчого, етико-естетичного і мовознавчого); підкреслює наступність, ступеневість та безперервність здобуття особою освіти протягом життя;
- психолого-педагогічна функція підготовки забезпечує студентів знаннями з фундаментальних навчальних дисциплін (педагогіка, психологія);
- фахова функція підготовки передбачає набуття студентами теоретичних знань, вироблення практичних умінь і навичок, необхідних для здійснення професійної педагогічної діяльності;
- практична функція підготовки забезпечує поглиблення теоретичних знань на основі практичного навчання; вироблення у майбутніх педагогів умінь та навичок практичної діяльності в навчально-виховних закладах; формування та розвиток професійно-педагогічних умінь і навичок; оволодіння сучасними методами і формами педагогічної діяльності, новими прогресивними формами навчання; формування творчого дослідницького підходу до педагогічної діяльності [190, 36-37].

Від професійних якостей педагога, рівня його фахової підготовки залежить, як зазначають науковці (Л.Г.Арчажникова [11], І.А.Зязюн,

Н.Є.Миропольська, Л.О.Хлебнікова [103], А.Є.Мойсеюк [168], М.Г.Іванчук [111], Д.Б.Кабалевський [116], І.М.Козловська [128], В.Г.Кремень [138], О.М.Пехота [190], О.І.Пометун [195], О.Я.Ростовський [205] та ін.) результативність педагогічного впливу вчителя на формування духовних цінностей підростаючого покоління. Педагогічна майстерність сучасного вчителя, на думку С.О.Сисоєвої [185], має розвиватися не через забезпечення його великою кількістю рецептурних посібників і широке використання ним готових поурочних розробок, а передусім через озброєння ще зі студентської лави фундаментальними знаннями з базового предмета, формування високої загальної культури, забезпечення ґрунтовної дидактичної компетентності.

У ряді досліджень науковців з проблем гуманізації педагогічної підготовки вчителя (Г.О.Балл [18], І.Д.Бех [22], І.А.Зязюн [104], Г.С.Костюк [134], О.М.Пехота [188], В.О.Семиченко [221]) виокремлюються ті якості, що особливо необхідно розвивати у майбутнього вчителя у навчальному закладі в процесі професійно-педагогічної підготовки: емпатія, толерантність, прагнення до емоційної підтримки, спроможність обґрунтувати свої вчинки, виділити мотиви своєї діяльності, рефлексія.

І.А.Зязюн [105], визначаючи необхідні для педагога якості, групує їх у блоки:

- а) мотиваційні – переконаність, соціальна активність, відчуття обов'язку;
- б) професійні – глибокі знання у сфері своєї наукової галузі, спеціальними знаннями з дидактики, педагогіки, педагогічної психології, методики учіння;
- в) особисті – уміння ставити педагогічні цілі і визначати задачі навчально-виховної діяльності, розвивати інтерес учнів до своєї науки, предмета, вести навчання з високим кінцевим результатом, ефективно здійснювати виховну роботу; знання учнівської психології, уміння контролювати роботу учнів, взаємодіяти з ними, розуміти їх.

г) моральні – чесність і правдивість, простота і скромність, висока вимогливість до себе і учнів, справедливість у стосунках з учнями і колегами, розвинуте відчуття відповідальності [105, 10-12].

Професійна діяльність учителя полягає в постійному рефлексивному аналізі педагогічних ситуацій, розумінні контексту як власних дій, так і дій іншої людини. Відмінною рисою педагога-професіонала повинна бути розвинута рефлексивна здатність, а це вимагає глибокого знання особистісних рис дитини і дорослої людини, її індивідуальності. Майбутній учитель музики зможе реалізувати покладені на нього функції лише в тому випадку, коли неухильно буде вдосконалювати власну свідомість, своє ставлення до самого себе і оточуючого світу. Інакше кажучи, чи буде він готовий до рефлексивної діяльності. Рефлексію психологи визначають як усвідомлення людиною своїх психічних актів і станів, а також того, як вона в дійсності сприймається і оцінюється іншими людьми. З розвитком професійної рефлексії у майбутнього вчителя в процесі його навчання пов'язують вирішення багатьох кардинально важливих питань: підготовки майбутнього фахівця до духовно-творчої самореалізації, що проявляється перш за все у позбавленні стереотипів і штампів, у створенні програми самопізнання і самовдосконалення, вимог до процесу і результатів педагогічної діяльності; усвідомлення вчителем музики смислу своєї професії; набуття зацікавленого, критичного ставлення до різних її аспектів; послідовного збагачення професійного досвіду і педагогічної майстерності.

Для забезпечення ефективності навчально-виховного процесу потрібно, щоб в ньому були закладені стимули до формування у майбутніх спеціалістів уміння самовдосконалюватися. Умовами для цього можуть бути: наявність потреби у цілеспрямованому поповненні знань; психологічна підготовка до самовдосконалення; постановка чітко сформульованої мети самоосвіти та чітке планування самоосвітньої діяльності; забезпечення необхідною літературою, правильний вибір матеріалу для самостійного вивчення та наявність творчого ставлення до нього; володіння методикою розумової праці, систематичність і

послідовність у самоосвіті; прояв вольових зусиль з організації самоосвіти і використання нових знань у процесі практичної діяльності.

Самовдосконалення передбачає і самовиховання, як усвідомлений і керований процес, що полягає у систематичній і свідомій діяльності, спрямованій, перш за все, на пізнання самого себе, потім вже на вироблення і вдосконалення своїх позитивних якостей та викорінення негативних.

Головними завданнями процесу самовиховання з позицій акмеологічного підходу є трансформація знань, узагальненого соціального досвіду в свідомість особистості і перетворення їх у керівництво до дії, в потребу до самовиховання, спонукання людини до усвідомлення позитивних та негативних сторін свого розвитку, формування впевненості в тому, що необхідно систематично і цілеспрямовано займатися самовдосконаленням, своєчасно вносити корективи у свою практичну діяльність і поведінку (А.О.Деркач [78, 645])

Професійна педагогічна підготовка вчителя, як зазначає О.П.Рудницька, є важливим чинником формування особистості педагога, а «його особисті риси суттєво впливають на професійну діяльність» [214, 33]. У професії музиканта-педагога вихідним моментом є музично-педагогічна діяльність, структура якої визначається специфікою музичної освіти, підкоряючись при цьому законам теорії діяльності.

Професійній підготовці майбутніх учителів у галузі мистецької освіти присвячено праці М.П.Лещенко [154], Л.М.Масол [165; 166], Н.Є.Миропольської [103], А.М.Алексюк [3], В.Ф.Орлова [178], Г.М.Падалки [187], Т.Й.Рейзенкінд [202], О.Я.Ростовського [205; 206], О.П.Рудницької [214], Т.Б.Стратан [236], Л.О.Хлебнікової [103] та ін.

Важливими для нашої роботи є наукові дослідження потенціалу народної музичної творчості (Ю.Б.Мандрик [164], О.С.Аліксійчук [4], О.М.Отич [182;183], Р.В.Ткач [247]); можливості його використання у естетичному вихованні майбутніх учителів (Р.І.Дзвінка [81]), у вихованні національної самосвідомості (Р.О.Осипець [181]), в організації і діяльності шкільних фольклорних колективів (Н.Є.Кравцова [136]).

Так, Р.О.Осипець зазначає, що в процесі підготовки майбутніх учителів музики виникають суперечності між соціальними вимогами, метою і завданнями виховання національно свідомих громадян і традиційним безнаціональним змістом педагогічної освіти, значним пізнавально виховним потенціалом української народної пісенної культури та недостатньою підготовленістю випускників педагогічних вузів до реалізації цього потенціалу у практичній педагогічній діяльності в школі [181, 5].

Готовність учителя до виховної роботи в початковій школі на матеріалі пісенного фольклору О.М.Отич розглядає як «інтегровану особистісну якість, що характеризується емоційно-ціннісним ставленням вчителя до виховання молодших школярів засобами пісенного фольклору та до підготовки до цієї діяльності стійкою професійною спрямованістю на її здійснення, наявністю необхідних психолого-педагогічних, етико-культурологічних, музично-фольклористичних та методичних знань, здатністю до їх самостійного поповнення, а також сформованістю умінь виховної роботи на матеріалі народнопісенної творчості» [183, 167].

Автор підкреслює взаємозв'язок виховної діяльності вчителя з процесом його підготовки та станом готовності до її здійснення: «підготовка виступає засобом формування готовності до діяльності; готовність є результатом показником якості підготовки і реалізується та перевіряється у діяльності; діяльність виступає метою підготовки і водночас виконує функції її корекцій та регулювання» [183, 167].

Така наступність функцій, як зазначає О.М.Отич, зумовлює взаємовідповідність структурних компонентів підготовки: мотиваційного, фольклористичного, етико-психологічного та методичного.

Мотиваційна підготовка є рушійною силою у професійному становленні та самовдосконаленні майбутніх учителів, зумовлює їхні пізнавальні інтереси та орієнтації в галузі виховної діяльності, сприяє формуванню відповідних здібностей, професійно-важливих особливостей мислення, волі, характеру.

Фольклористична підготовка спрямована на оволодіння студентами спеціальними фольклористичними знаннями, уміннями та навичками, необхідними для виховної роботи засобами народної музичної творчості.

Естетико-психологічна підготовка сприяє оволодінню знаннями з естетики, психології, формуванню особистісних якостей майбутніх педагогів, умінь створювати емоційно-психологічні ситуації для сприймання музичного фольклору, залучати учнів до різних видів музично-виховної діяльності на його матеріалі.

Методична підготовка передбачає оволодіння змістом, організаційними формами і методами виховної роботи засобами народної музичної творчості і забезпечується вивченням дисциплін психолого-педагогічного циклу [183, 168].

Під професійною педагогічною підготовкою майбутнього вчителя музики ми розуміємо цілеспрямований, двосторонній процес суб'єкт-суб'єктної взаємодії педагога і студента, кінцевою метою якого є формування необхідних і достатніх знань, умінь і навичок для здійснення професійної діяльності.

На думку Л.М.Масол підготовка вчителя музики включає універсальні людські якості і здібності, які не залежать від сфери їх вияву, наприклад ініціативність, здатність організувати діяльність (власну або інших людей), вміння адаптуватись у нових нестандартних ситуаціях, готовність критично аналізувати та адекватно оцінювати результати діяльності не лише з боку значущості для себе, а й зі сторони наслідків для інших [165, 10].

Незалежно від ерудиції та кваліфікації вчителя уроки музики в школі сьогодні не можуть бути основним джерелом інформації для учнів. Поряд з традиційно домінуючою в навчально-виховному процесі інформативно-пізнавальною функцією уроку музики, як уроку мистецтва, Л.М.Масол виділяє ціннісно-орієнтаційну (виховання естетичних смаків, формування адекватних критеріїв оцінки різноманітних явищ у сфері музики), інтегративну (розширення знань і досвіду, забезпечення систематизації музично-естетичних знань, координація різноаспектних мистецьких уявлень, вражень школярів) та духовно-творчу (забезпечення самореалізації та самовдосконалення особистості

в сфері музичного мистецтва, самоосвіти та самовиховання) [165, 11-12]. «Гарантами ефективності» всього навчально-виховного процесу, в тому числі й виховання морально-естетичних почуттів, стають духовність, майстерність і творчість вчителя (Л.М.Масол [166, 20]).

Підкреслюючи важливість психологічної і педагогічної підготовки студентів, оволодіння ними набором педагогічних технологій, за якими успішно досягаються основні цілі початкової освіти, О.Я.Савченко зазначає, що «потрібно передусім змінити методологію підготовки – формувати майбутнього спеціаліста як особистість, яка здатна до самонавчання упродовж життя, до прийняття рішення в інтересах дитини» [218, 3-4]. Цей процес передбачає створення варіативних навчальних планів і програм, запровадження нової системи контролю оцінювання, стимулювання, нової структури змісту і методів.

Отже, зроблений нами аналіз науково-педагогічної літератури дозволяє стверджувати, що існує необхідність систематизувати теоретичні положення щодо визначення сутності, структури і змісту готовності майбутнього вчителя музики до виховання у сучасних умовах, також потребують наукового вирішення питання розробки нового змісту й технологій підготовки студентів до виховання у молодших школярів морально-естетичних почуттів засобами народної музичної творчості.

1.2. Психолого-педагогічні особливості формування морально-естетичних почуттів

Одним із важливих аспектів підготовки майбутнього вчителя до процесу виховання є знання ним психолого-педагогічних особливостей формування морально-естетичних почуттів особистості.

Античні мислителі у своїх філософських вченнях вважали почуття властивістю нерациональної сфери. Давньогрецькі вчені Піфагор, Алкмеон,

Емпедокл, Феофраст зробили спробу класифікації почуттів відповідно до їхньої природи: почуття прекрасного та потворного, трагічного і комічного.

Учення про почуття у Платона [192] є складовою частиною вчення про душу. Задоволення, страждання і відсутність того й іншого розглядаються ним як три стани душі та відповідні їм три роди життя. Давньогрецький філософ розрізняв нижчі (пов'язані з фізичними потребами) і вищі задоволення, пов'язані із естетичними і розумовими заняттями.

Аристотелю належить філософське осмислення впливу мистецтва на людину: почуття естетичної насолоди, стан катарсису, очищення у процесі сприйняття трагедії, музики та інших видів мистецтв. Високі почуття трагічних героїв очищують від буденних, «темних» пристрастей, піднімають людину над ними. Особлива роль серед усіх мистецтв належить музиці, яка, за Аристотелем, повинна використовуватися заради кількох цілей: «по-перше, заради виховання, по-друге, заради очищення, ... по-третє, заради інтелектуальної розваги, тобто заради заспокоєння і відпочинку від напруженої діяльності» [7, 642].

Цицерон вважав, що всі людські почуття значно вищі від почуттів тварин, оскільки людське око тонко розуміється у живописі, пластичних формах, рухах, розрізняє красу фарб і фігур, тобто оцінює зорові види мистецтва. Разом із тим автор наголошує: «очі судять про пристойне, ... вони розрізняють чесноти і пороки» [256, 195].

Проте вчені античності ще не могли пояснити природи виникнення естетичних почуттів людини.

Древня китайська філософія вважала моральні та естетичні почуття, зокрема почуття прекрасного, піднесеного, ніжності, повноти і сили життя, опорою у формуванні духовного світу людини.

Суттєвим доповненням до античної філософії є судження римського філософа С.Боеція [36] про роль почуття і розуму у пізнанні мистецтва, про їхню здатність уловлювати гармонію: почуття, зазначав він, близьке до істини, проте цілісність сприймання досягається розумом.

Ідеал гармонійної, духовно й фізично досконалої, творчої, всебічно розвиненої особистості знаходимо і в культурі Відродження.

Мислителі доби Просвітництва (К.А.Гельвецій [63], Г.В. Лейбніц [148], Ж.-Ж.Руссо [216], Д.Юм [268]) вважали, що пробуджувати у кожній людині яскраві, сильні почуття, пригаслі пристрасті, дати їй те, чого вона позбавлена в реальній дійсності є призначенням мистецтва.

Р.Декарт у трактаті «Пристрасті душі» стверджує, що душа може мати владу над пристрастями [74]. Він включає шість пристрастей до первинних: радість, сум, здивування, бажання, любов і ненависть, а повагу, смирення, гордість, благоговіння, зневагу, відчай, страх і т. п. – до вторинних. Емоції і почуття, на його думку, відіграють головну роль у розвитку волі й розуму.

У знаменитих «Листах про естетичне виховання» поета філософа та історика Ф.Шіллера [265], філософських романах про Вільгельма Мейстера та у багатьох статтях Й.В.Гете [64-66] (представники німецької класичної філософії) підкреслюється, що опосередкованою формою між почуттєвою і духовною сферами людської діяльності є мистецтво.

І.Кант зазначає, що найвищою досконалістю – є душа, переповнена почуттями. Для Г.Гегеля [62] та І.Канта [118] мистецтво служить абсолютною моделлю універсальної і цілісної культури, головним засобом встановлення суспільної гармонії, виховання високої моральності, всебічної освіченості людини і засобом досягнення об'єктивного людського пізнання. У «Критиці естетичної здатності судження» І.Кант [118] пояснює природу прекрасного, визначає основний постулат про безкорисливість почуття естетичної насолоди, а естетичне задоволення трактує як гру пізнавальних здібностей і теоретично обґрунтовує його тілесну основу.

Тлумачення естетичного почуття з точки зору фізіології, психології та соціології вперше дав у «Основах психології» французький філософ і психолог Г.Спенсер [232]. Його висновки про природу естетичних почуттів в основному збігаються з міркуваннями І.Канта.

Подальший розвиток психологічної науки привів до розмежування термінів почуття і емоції. Емоція трактується психологами як елементарне психічне явище, ситуативне переживання, викликане певними подіями, явищами, предметами, що виявляє ставлення до навколишнього. Почуття – це відносно сталі психічні стани чи процеси, які виникають внаслідок багаторазового переживання однієї й тієї ж емоції, і відображають емоційну сторону духовного світу людини, її суб'єктивне переживання подій, явищ, емоційне ставлення до них. Хоча ці терміни мають різне значення, вони належать до таких класів явищ, які мають певні загальні властивості, а тому їх можна позначити, за висловом Я.Рейковського, загальним терміном «емоційні явища» [203, 24].

Почуття як «реакцію центральних функцій свідомості, тобто аперцепції, на окремі переживання у сфері свідомості» оцінював В.Вундт, відносячи їх до особливого виду психічних явищ [59, 58]. Психологи-інтроспекціоністи вважали емоції, як і складні почуття (інтелектуальні, етичні, релігійні, естетичні) певними психічними процесами, у яких суттєву роль відіграє стан задоволення і незадоволення (П.М.Якобсон [271]).

Сучасний дослідник К.Ізард у праці «Емоції людини» [108] вказує, що емоція як процес постійно взаємодіє з процесами, які характеризують інші стани свідомості, що обумовлює різноманітні взаємозв'язки між емоціями й розумом.

Відомий російський психолог С.Л.Рубінштейн визначив види емоційних переживань та три рівні емоційних проявів: перший – це рівень органічної афективно-емоційної чуттєвості, тобто фізичні відчуття; другий – більш високий рівень предметних почуттів: інтелектуальних, естетичних і моральних, – цінність і якісний рівень яких «залежить від їхнього змісту, від того, яке відношення і до якого об'єкта вони виявляють»; третій – «узагальнені» почуття (гумору, іронії, піднесеного, трагічного), які можуть виступати і як поодинокі стани, і як стійкі світоглядні установки, які автор називає світоглядними почуттями [208, 159].

У.Джемс зазначає, що почуття й емоції характеризують фізичну, соціальну і духовну особистість. А її він розуміє як «повне об'єднання окремих станів свідомості, конкретно взятих духовних здібностей і властивостей» [79, 276]. Визначаючи серед розмаїття емоцій більш витончені: інтелектуальні, моральні та естетичні почуття, – психолог стверджує, що «людська емоція, позбавлена всякої тілесної підтримки, є порожнім звуком», вважаючи її «не уявлюваною». Вчений наводить приклади того, як ми сприймаємо описані в романах переживання героїв, тонкі спостереження, які «прикрашають сторінки роману» і «негайно знаходять у нас відгук почуття», хвилюють нас, дають насолоду. «Слухаючи вірш, драму, героїчну повість, ми часто зі здивуванням помічаємо, що по нашому тілу пробігає несподівано, як хвиля, тремтіння чи серце наше стало сильніше битись, і з очей раптом полились сльози. Те ж саме у ще більш відчутно дотиковій формі спостерігається під час слухання музики» [79, 279]. За теорією У.Джемса «кожна емоція є результатом поєднання в один комплекс психічних елементів, кожен з яких обумовлений фізіологічним процесом. Складові елементи будь-якої зміни в організмі є результатом рефлексу, що викликаний зовнішнім подразником» [79, 280].

Наукове обґрунтування почуттів розкриває всю їх складність та можливості для психолого-педагогічних досліджень.

У вітчизняній психології зв'язок почуттів з середовищем і психічним розвитком показав Л.С.Виготський [56]. Питання про наявність такого тісного взаємозв'язку висвітлено і в працях Л.І.Божович [33], С.Л.Рубінштейна [208].

Почуття, як емоційне ставлення людини до образних і різноманітних явищ дійсності, проявляються в характері відносин особистості, її моральних та естетичних переконаннях, внутрішньому світі. «Ніщо – ні слова, ні думки, навіть вчинки наші не виражають так ясно і вірно нас самих і наші відношення до світу, як наші почування: в них чутний характер не окремої думки, не окремого рішення, а всього змісту душі нашої і її будови», – говорив К.Д.Ушинський [251, 92].

Почуття формуються умовами життя і вихованням. Вони виникають, розвиваються і закріплюються в процесі пізнавальної і практичної діяльності. Л.С.Виготський [58], О.В.Запорожець [99], О.М.Леонтьєв [152] підкреслюють, що система почуттів особистості відображає історію її життя.

Вказуючи на роль почуттів у становленні особистості О.В.Запорожець підкреслював: «Почуття – ядро особистості, орган індивідуальності» [98, 276]. Для нашого дослідження важливими є саме моральні та естетичні почуття.

Моральні почуття – це емоційне ставлення до поведінки інших людей і до своєї. Морально вихована і зріла людина не та, яка знає норми поведінки, а та, у якої знання злились з почуттям, утворюючи переконання. Моральні почуття як форма емоційного ставлення дитини до оточуючої дійсності є багатограними за своїм змістом і спрямованістю. Об'єктом цих почуттів є люди, їх поведінка, взаємовідносини.

Процес формування моральних почуттів здійснюється як стихійно, через наслідування – дитина не усвідомлено переймає поведінку оточуючих, так і свідомо – під керівництвом старших у процесі навчання, виховання, гри, праці.

Моральні почуття відображають потреби й інтереси людей. Вони несумісні з байдужістю, пасивністю. Небезпечним і нетерпимим моральним пороком суспільства В.О.Сухомлинський вважав байдужість, черствість душі: «Емоційне безкультур'я в ставленні до людей породжує егоїзм, який є головним коренем байдужості, антигромадянських вчинків і злочинів» [238, 148]. Тому основу виховання людини він вбачав у культурі почуттів, бо «розвинені почуття, висока емоційна культура – це, образно кажучи, абсолютний музичний слух моральної вихованості» [238, 224].

Формувати моральні почуття – це значить виховувати людину в цілому. Моральні почуття виникають і розвиваються на основі потреб особистості, синтезу знань, переконань і переживань. Вихованню моральних почуттів сприяють тільки ті впливи, діяння, які викликають певні емоції або переживання, що глибоко торкаються особистості, її потреб та інтересів.

До почуття треба підвести, його треба викликати, пробудити, а для цього потрібні емоційні ситуації, як необхідний засіб виховання, бо «людина серцем відчуває найтонші порухи серця іншої людини й відповідає на них власними душевними порухами» (В.О.Сухомлинський [241, 103]). Педагог оперує такими емоційними стимулами для виховання у дітей почуттів: відчуття серцем внутрішнього світу іншої людини, «матеріальне втілення добрих почуттів» та «благородство емоційного поривання» [242, 103].

Почуття доброти, любові до людей виховують також з раннього дитинства. Його формують у практичній діяльності добрим ставленням до всього живого.

Важливим засобом формування моральних почуттів є і праця. Розуміння суспільної значимості праці; доступність праці відповідно віку школярів, характеру, наявність необхідних умінь і навичок; насиченість трудового процесу; можливість прояву самостійності, творчості – це лише декілька з тих важливих передумов, що сприяють формуванню працелюбності. Значним стимулом до праці в цьому віці є і оцінка її результату. Позитивна оцінка викликає велику радість, яка активізує дитину, негативна – засмучує і веде до зниження інтересу до трудової діяльності.

О.В.Запорожець [100] вважає, що почуття у молодших школярів виникають у результаті сприяння. Організація суспільно-корисної праці, яка дозволяє одночасно розширити їх досвід спілкування і залучити до чужих переживань, є ефективним способом виховання чуйності у молодших школярів.

За дослідженнями О.І.Кульчицької [144] почуття, що виникають у дитини в процесі спілкування з дорослими, лежать в основі формування у неї гуманного ставлення до оточуючих, а, значить і формування таких рис, як чуйність, доброзичливість.

Пробуджують у дитини яскраві уявлення про хороше і погане, про справедливе і несправедливе перші казки. Вони супроводжуються сильними співпереживаннями, які в тій чи іншій мірі відбиваються на поведінці дитини.

Значну роль у становленні моральних почуттів особистості, що розвивається відіграють її взаємовідносини з ровесниками та дорослими.

Моральне виховання досягає успіху, спираючись на сферу почуттів. Тому дуже важливо знайти саме ті почуття, які становитимуть основу формування моральних якостей. З точки зору О.І.Кульчицької [144] такими почуттями є: група «жалю» і група «сорому». Якщо дитина навчиться бачити горе іншого, страждання дорослого, ровесника, тварини, якщо в неї сформується активне бажання допомогти потерпілому, то можна вважати, що надалі це стане умовою розвитку справжньої доброти і людяності. Адже етичний розвиток дитини, формування її моральних уявлень пов'язаний з розвитком емоційної сфери школяра.

Виникнення моральних почуттів – це водночас початок морального розвитку дитини. У моральному розвитку особистості виділяють чотири сфери: моральна поведінка; ставлення до інших людей; моральні знання, уявлення, судження; моральні почуття (С.Г.Якобсон [272]).

Під моральною поведінкою розуміють добровільне слідування нормам моралі, вільний і правовий моральний вибір. Морально цінні ставлення до інших людей (гуманістичні та альтруїстичні почуття і відношення) виражаються у повазі до потреб та інтересів інших, у співчутті чужим бідам і радощам. Моральні знання, уявлення і судження засвоюються в процесі оволодіння дітьми різними сторонами суспільної моральної свідомості: розуміння моральних потреб, становлення понять справедливості, відповідальності, засвоєння критеріїв моральної оцінки.

Розвиток моральних почуттів дитини передбачає свідоме засвоєння нею моральних норм – формування у неї знань, суджень про ці норми, перетворення їх у мотиви поведінки.

Процес використання моральних суджень, аргументацію, позицію оцінок і вчинків Л.Кольберг [275] називає моралізацією. Іншими словами, моралізація – це система доводів і раціональних доказів на захист тієї чи іншої точки зору, які притаманні кожній мислячій особистості, що ставиться свідомо до своїх і

чужих вчинків. Основна ідея Л.Кольберга полягає у вивченні процесу зміни моралізації в залежності від стадій морального розвитку особистості.

Моральні судження, що розвиваються під впливом набутого морального досвіду, знання дитини про моральні норми свідчать про зростаючу можливість враховувати і оцінювати багатогранні аспекти моральної реальності, вибирати напрямок своєї поведінки. Але, як показують психологічні дослідження морального розвитку дитини (С.Н.Карпова, Л.Г.Лисюк [121]), діти в оцінці вчинків ровесників, а також власної поведінки в основному орієнтуються на кінцевий результат. У такому випадку в дитини формуються знання про зовнішню сторону моральних відносин, але відстає формування змістовної сторони, тобто уміння враховувати наслідки для інших вчинків, здійснених дитиною. Моральний розвиток особистості, за Л.Кольбергом, можна зрозуміти як різні типи зв'язків між мораллю, прийнятою у суспільстві, і поведінкою, а точніше між «Я» і правилами, вимогами суспільства.

У дослідженнях С.Н.Карпової, Л.Г.Лисюк діти при оцінці вчинків героїв казок, ровесників, власних дій починають орієнтуватись на результати вчинків для інших (тобто розкривають зміст моральних норм) після того, як відтворювали в особах інсценізовану казку, українську народну пісню, по черзі перебуваючи в ролі кожного героя. Це дає підставу передбачати, що відкриття і засвоєння змісту моральних норм визначається тим способом, яким дорослі подають їх дитині.

Н.О.Фокіна [254] зазначає, що діти в молодшому шкільному віці спроможні різнобічно аналізувати моральні ситуації, уміють оцінювати вчинок з різних позицій. З розвитком дітей моральна оцінка стає більш диференційованою. У навчальній діяльності, при виконанні трудових доручень дії учнів сповна відповідають вимогам самоуправління і самоконтролю, тоді як в моральній поведінці, спілкуванні з ровесниками і дорослими часто спостерігається бурхлива емоційна реакція.

У працях відомих вітчизняних психологів Л.І.Божович [32-34], В.Е.Чудновського [259], Е.В.Суботського [237] та ін. вказується, що певний час

дитина хоча і керується у власній поведінці моральними нормами, але при цьому орієнтується на зовнішній контроль. Вчинки дітей часто залежать від присутності дорослих, ровесників, їх авторитету, схвалення чи осуду.

Особливості морального розвитку молодших школярів проявляються у «стійкості моральної поведінки в різних ситуаціях, в умінні передбачати моральні наслідки своїх вчинків і самого себе, як носія моральності» (О.С.Богданова [30, 24]). Моральність людини виявляється в змісті її поглядів та ідеалів, у спрямованості діяльності, рисах характеру. Тільки тоді, коли ідеали пізнані і пережиті, коли вони злились з життєвими інтересами людей, вони мотивують, зумовлюють їх діяльність.

Важливу роль у забезпеченні особистісної активності вихованців І.Д.Бех відводить використанню психолого-педагогічної теорії вчинку. Спираючись на філософсько-етичну думку та виховний досвід народу, вчений зазначає, що саме «безкорисливість вчинку є головним критерієм моральності» [23, 3].

Найвищим ступенем морально-духовного ставлення людини до людини, на думку І.Д.Бека, є вчинок-шанування. Вчинок чуйності є показником небайдужості вихованця до іншої людини, а вчинок-саможестивість – моральної впевненості особистості. Вчинок-відданість – це відгук серця людини на негаразди іншої людини, прояв бажання людини творити добро іншому без будь-яких власних інтересів, а заради глибокого почуття співпереживання [23, 8].

Л.І.Божович [32], О.М.Леонт'єв [152], М.Г.Яновська [273] зазначають, що формування моральних почуттів здійснюється в практиці суспільної поведінки. Якщо спільна діяльність молодших школярів забарвлена емоційними переживаннями, то в них з'являються не тільки розуміння її необхідності, але і бажання гратися, вчитися, працювати разом з іншими.

О.В.Запорожець [99] зазначав, що високі моральні, естетичні, та інтелектуальні почуття, які характеризують розвинену дорослу людину і які можуть надихнути її на великі і благородні вчинки, не дані дитині в готовому

виді від народження. Вони виникають і розвиваються протягом дитинства під впливом соціальних умов життя і виховання.

Виховання почуттів, людяності повинно здійснюватися з перших днів перебування молодшого школяра в учнівському колективі. Саме в цей період дуже важливо встановити, чи не страждає він «викривленням бажань», чи не вкоренилась у нього звичка задовольняти лише свої власні прагнення, що притуплює чуйність до інтелектуального, емоційного світу інших людей.

Молодший шкільний вік визначається як сенситивний період у моральному розвитку особистості (О.С.Богданова [30]). В цьому віці значно зростає значення свідомості в розвитку почуттів. Певний об'єм моральних знань, здобутих на кінець дошкільного періоду в дитини, у початкових класах проходить розширення: з одного боку, за рахунок збагачення і поглиблення знань, отриманих раніше на уроці, а з другого – шляхом ознайомлення з новими моральними поняттями і принципами. Розвиток моральних знань молодших школярів здійснюється в декількох напрямках: відбувається зміна в загальному співвідношенні ознак понять, якими оперують діти, значно розширюється діапазон понять, що входять в активний словниковий запас; виростає усвідомленість моральних знань – поглиблюється розуміння історичних ознак моральних понять (І.Д.Бех [26], Н.Е.Фокіна [254]). Поряд з кількісними і якісними змінами понятійної сфери моральної свідомості в молодшому віці проходить активне засвоєння норм і правил поведінки, створюються передумови для розкриття дитиною змісту моральних норм і основи для розкриття дитиною змісту моральних норм і свідомого засвоєння моральних вимог і принципів (С.Г.Якобсон [272]).

Навчальна діяльність є провідною у молодших школярів, тому так важливо у всій цій діяльності, щоб разом з набуттям знань і навичок, розвитком пізнавальних здібностей у дітей формувалися позитивні моральні почуття.

В.О.Сухомлинський зазначає, що «чим глибша емоційна чутливість колективу, тим сильніше він виступає як знаряддя впливу на особистість, тим менша небезпека байдужості, безсердечності, «емоційної товстошкірості»

окремих учнів». Емоційна чутливість колективу має значний вплив на формування його ідейної єдності, що виявляється не тільки у спільному відчутті і оцінюванні того, що відбувається, а й у втіленні його в активну діяльність. Від єдності почуттів бере початок єдність поглядів, переконань, вподобань [238, 139].

У своїй виховній діяльності педагоги, на думку І.Д.Беха, повинні брати до уваги таку закономірність: будь-яка виховна ситуація відрізняється від усіх інших, у тому числі й від навчальних, найбільшою емоційною концентрацією, яка супроводжує її [23, 6].

Стратегічними орієнтирами у сучасному вихованні, на думку І.Д.Беха, повинні бути «істотна нейтралізація результатів негативних соціальних впливів» та «пошук і використання ефективних психолого-педагогічних засобів та технологій, які забезпечували б виховання у дітей та молоді суспільно значущих соціальних і морально-духовних цінностей» [23, 6].

Естетичні почуття розглядаються вітчизняними і зарубіжними вченими (Б.Г.Ананьєв [5], Р.Арнхейм [8], Л.С.Виготський [58], О.М.Леонт'єв [151], С.Х.Раппопорт [199]) з точки зору психології мистецтва.

Залежність між формами вираження своїх вражень та відповідними почуттями і емоціями досліджував Д.Бест [91]. Він виявив, що почуття, які виникають під час споглядання мистецьких творів, є невід'ємною частиною художньої оцінки. Виховання почуттів, емоцій можливе тільки у випадку, якщо почуття будуть логічно узгоджуватися з мистецьким твором. Це є суттєвим для нашого дослідження, оскільки у цьому випадку необхідне педагогічне втручання для оцінки музичного фольклору, для виховання морально-естетичних почуттів.

Питання естетичного ставлення до музики, естетичного переживання, як важливого його компонента, досліджували Б.М.Теплов [246], П.В.Симонов [223], А.Н.Сохор [231] та ін.

Цікаву думку щодо впливу музики на слухача висловив А.Н.Сохор. Він вважає, що «оскільки музика насамперед звернута до світу емоцій і за своєю

природою є виражальним мистецтвом, то в ній більше позитивних образів, ніж негативних» [231, 153].

Важливою для нашого дослідження є і праця П.В.Симонова «Що таке емоція?» «Емоція не може існувати без потреби. Якщо мистецтво викликає емоції – значить воно є наслідком потреби... Ця потреба властива лише людині», – зазначає автор [223, 70]. Емоції, викликані твором мистецтва, стимулюють не тільки розумову діяльність, а й розвивають естетично. Естетичне виховання замінює нерозвинуті, а часто і низькі потреби істинно людською потребою спілкування з красою у всіх її проявах.

З педагогічної точки зору позитивне ставлення слухача до музики можна виразити через «емоції враження», «емоції переживання» та «емоції співпереживання» (Е.М.Абдулін [1]).

«Емоції враження» ґрунтуються на інтуїтивному відчутті музики, є показником недиференційованого безмотиваційного ставлення до музичного твору. Під час «емоцій переживання» слухач усвідомлює особистісний смисл музичного твору, однак не узгоджує його з об'єктивним значенням музики. «Емоції співпереживання» характеризуються результатом усвідомлення значення музики, злиттям переживань слухача з позицією автора та виконавця (Е.М.Абдулін [1, 150]).

Естетичні почуття формуються у процесі історичного розвитку під дією специфічних естетичних та художніх факторів культури. Особлива роль у їх вихованні естетичних почуттів належить мистецтву, яке служить засобом їх вираження. Естетичні почуття – почуття соціальні. В них акумулюються відповідні оцінки добра і зла, порядності і підлості, моральності й аморальності. Через їх призму сприймаються суспільні цінності, формується ставлення до тих чи інших факторів життя.

В.Г.Белінський [27] аргументовано доводить, що в естетичному переживанні розум і естетичні почуття нероздільні, оскільки естетичне почуття включає досвід розуму і саме породжує думку, яка органічно проникає в естетичне почуття, стаючи «розумним», «свідомим» почуттям. Саме такі

естетичні почуття повинні розвиватися, стати стійкою здатністю людини до глибоких емоційних реакцій, які виникають у результаті потреби спілкування з прекрасним.

Звертаючись до проблем психології сприйняття мистецтва, Л.С.Виготський [57] дослідив, що звичайне почуття відрізняється від естетичного тим, що останнє завершується посиленою діяльністю фантазії, і воно є «розумною емоцією». Він зазначав, що естетична реакція виступає як форма людської активності, а мистецтво є засобом перетворення особистості.

Основою для виникнення естетичних почуттів П.М.Якобсон [270] вважав мистецтво у широкому значенні слова. Аналізуючи проблему формування естетичних почуттів, він зазначає, що «це не просто накопичення нових почуттів поруч із тими, що є, а це, по суті, створення нових почуттів, а також зміна в тій чи іншій мірі почуттів, які уже є» [270, 341]. Вчений вказує на своєрідні ознаки, які свідчать про те, що формування почуттів відбулося у бажаному напрямку: розвинута здатність до співпереживання, розуміння, повага до почуттів інших людей. Він вважає, що на відміну від інших психологічних функцій, зміни в емоційній сфері людини, які наступають у результаті цілеспрямованих виховних впливів, приносять відповідні зміни в особистість, в її структуру, оскільки світ почуттів людини глибоко вкорінений у особистості, є її вираженням. Тому сформовані естетичні почуття людини стають мотивами дій і вчинків.

Естетичне почуття і художнє мислення, естетичний ідеал і художній образ, естетичний смак і художній стиль, будучи елементами художньо-естетичного досвіду людства тісно переплітаються між собою і органічно пов'язані з музичним сприйманням. А воно виступає важливим чинником художнього, естетичного і духовного збагачення особистості.

Важливу роль естетичного почуття та естетичного сприйняття у формуванні духовно-культурної сфери людини, зокрема художньо-естетичного смаку, ідеалу визначав Б.Т.Ліхачов [157]. На його думку, саме у процесі естетичного сприйняття дійсності й емоційного ставлення до неї, з

виникненням естетичної потреби у людини формується естетична свідомість, і тут важлива роль належить саме естетичному почуттю.

В.П.Острогорський [174] вважав що першим нижчим ступенем естетичного почуття є здатність відрізнити красиві предмети і милуватися ними. Він вбачав мету естетичного виховання у тому, щоб зробити людину щасливою і приємною для інших, а для цього необхідно виховувати почуття краси, витонченості. Краса і прекрасне, на його думку, має нижчий і вищий ступінь, як і сприймання. Те, що ми сприймаємо лише зором і слухом, без участі розуму, належить до краси формальної, зовнішньої, яка приносить безкорисливе задоволення. Лише вища, духовна краса, яка знаходиться у правді, істині, розумі, у почутті любові, здатна викликати високу духовну насолоду, збуджувати проникаючий у смисл життя розум і почуття любові до людини, і уяву, і фантазію, і волю: бажання, порив, прагнення. Вся істота стає кращою, духовно багатшою.

Проблема естетичного сприйняття, переживання, насолоди є невід'ємною частиною вчення про виховання і навчання Я.А.Коменського [130]. Досить актуальною є думка педагога про значення почуттів у процесі навчання. Почуттєве сприйняття, в тому числі й естетичне, виступає не тільки інструментом вивчення природи, а й засобом пізнання божественної гармонії, яка є джерелом добродієвства, розуму і гнучкості. Людина насолоджується гармонією і прагне до неї. Мистецтво, за Я.Коменським, належить до методів навчання. Вчений вважав, що треба вивчати досконалі мистецькі твори, щоб їх наслідувати.

Цінні думки про взаємозалежність рівня загальної культури від культури почуття і розуму, тобто естетичного почуття, знаходимо у педагогічних працях А.Дистервега [82] та Г.Песталоцці [187]. З появою педагогічної науки естетичне виховання, в тому числі «навчання» почуттю краси, формування інших шляхетних почуттів, виходить за межі філософії та естетики.

Цінними для нас є праці діячів культури і педагогів Д.Б.Кабалевського [113-116], Б.М.Неменського [170], які вважали, що формування і розвиток

естетичних почуттів збагачують емоційну сферу особистості в цілому, її духовне життя, тому емоційно-естетичне начало повинно проникати у навчально-виховний процес, особливо при викладанні мистецтва як навчального предмета.

Формування культури людських почуттів є метою естетичного виховання, яке передбачає розвиток «умінь і навичок творити красу в навколишній дійсності, уміти відрізнити прекрасне від потворного, жити за законами краси» (А.І.Кузьмінський [143, 303]).

Передумови для розвитку моральних та естетичних почуттів виникають у дитини ще в дошкільному віці. У цей період формуються в основному почуття, пов'язані зі взаєминами із близькими людьми. Однак дошкільнята ще не здатні повністю усвідомити поставлені до них вимоги та обов'язковість їх дотримання, оцінити предмети та явища навколишнього світу.

З приходом до школи в житті дитини відбуваються серйозні зміни соціальної ситуації, які характеризуються зміною провідної діяльності, заміною гри навчанням. Нові обов'язки, вищий рівень інтелектуального і фізичного розвитку, включення дитини у нову систему відносин з близькими людьми активно сприяють розвитку моральних та естетичних почуттів.

Формування особистості дитини, виховання у неї естетичного ставлення до навколишньої дійсності, певної моральної позиції – складний психолого-педагогічний процес, в основі якого лежить правильний, гармонійний розвиток почуттів. На єдності морального та естетичного почуттів, що є важливим для нашого дослідження, наголошували багато вчених, педагогів минулого і сучасності.

Так, англійський філософ і мораліст А.Шефтсбері (1671–1713) порівнював моральні і естетичні категорії у працях, зібраних під загальною назвою «Характеристика людей, моралі, думок, часів». Ідеалом для нього є гармонійно розвинена особистість, в якій поєднується фізичний, моральний і інтелектуальний розвиток, істина, добро і краса. На його думку, немає істинно

естетичної насолоди крім як у добрі, немає істинної моральної радості поза прекрасним [174, 62].

Не залишився осторонь від ідей свого часу й український філософ Г.Сковорода [227], який ототожнював етичні та естетичні категорії, зазначаючи, що добро живе у красі. Найважливішою ознакою справжнього мистецтва він вважав почуття любові. Митець репрезентував філософію серця, яка єднає віру і розум. Серце філософ трактує як осереддя людського в людині, основу її духовного життя, як сукупність почуттів, бажань, прагнень.

Видатний вітчизняний педагог К.Д.Ушинський [252] також розглядає естетичне виховання, формування у людини естетичного почуття (почуття прекрасного, піднесеного, трагічного, потворного) в органічному зв'язку з моральним, але поняття «естетичного» він вважає ширшим.

На думку В.П.Острогорського, здатність і звичка знаходити прекрасне у мистецтві, в житті, в людях, їх вчинках і стосунках, у прагненні самому завжди чинити прекрасно, тобто правдиво, гуманно, в дусі любові, причому так, щоб це вище, красиве у нашому житті стало власною потребою, постійною звичкою, і називається естетичним почуттям у вищому значенні цього слова (І.Каньковський [120, 188]). Ця думка актуальна, на наш погляд, і сьогодні. Вона підкреслює органічну єдність моральних та естетичних почуттів.

Проблема гармонійного розвитку особистості, формування її емоційної культури, культури почуттів знайшла достатнє висвітлення в дослідженнях вітчизняних і зарубіжних учених-педагогів (І.А.Зязюн [103], Л.Г.Коваль [127], Б.Т.Ліхачов [157], М.Є.Миропольська [103], Ю.А.Полуянов [194], Г.С.Тарасенко [245], Л.О.Хлебнікова [103]) та ін. Вони доводять, що естетичне виховання не тільки розвиває художньо-емоційну сферу особистості, але і активно впливає на сучасний стан розвитку й удосконалення її моральних почуттів.

Підкреслюючи думку про єдність морального та естетичного почуттів ми пропонуємо таку дефінітивну їх характеристику: морально-естетичне почуття – це емоційно-оцінювальне ставлення особистості до самої себе, до інших людей,

до навколишньої дійсності на засадах Істини, Добра, Краси, яке формується і розвивається впродовж всього життя під впливом соціальних цінностей, відображених у духовній культурі народу.

Отже, аналіз особливостей морально-естетичного виховання показав, що у процесі формування особистості виробляються критерії оцінювання предметного світу, краси речей, зовнішності людини, виховується повага до людської праці, розвивається відчуття краси поведінки. Особливо це стосується молодших школярів, і знаменує собою новий рівень розуміння ними прекрасного, є ознакою формування їх моральної й естетичної культури. Разом з тим, розвиток моральних та естетичних почуттів учнів залежить від багатьох факторів: природних задатків, досвіду, впливу сім'ї та ін. Зрозуміло, повноцінні моральні й естетичні почуття не виникають одразу. Емоційний відгук – перша сходинка в складному процесі їх становлення. І чим більше буде у школяра зустрічей з прекрасним, тим скоріше сформується його гама морально-естетичних переживань, що згодом виявиться в здатності співпереживати.

На формування естетичних почуттів молодших школярів, на засвоєння ними норм поведінки, їх ставлення до дорослих і ровесників, до природи особливо впливає емоційний досвід, отриманий в процесі сприймання музичного фольклору. Однак, використання української народної музичної творчості в якості засобу у вихованні морально-естетичних почуттів молодших школярів вимагає розкриття її виховного потенціалу, вивчення стану професійної педагогічної готовності майбутніх учителів музики до вказаної діяльності.

1.3. Потенціал народної музичної творчості у вихованні морально-естетичних почуттів молодших школярів

У морально-естетичному вихованні людини народна музична творчість, як показують дослідження, є невичерпним джерелом. Ознайомлення з нею

відіграє велике значення у засвоєнні висот музичної культури. Народна пісня здатна передавати найглибші емоційні переживання людини, виявляти найточніші відтінки настроїв, які навряд чи можливо відтворити засобами інших видів мистецтва. Мелодії шліфувалися тисячоліттями і виникали як узагальнення емоційно насичених мовних інтонацій. Однак, народна музика, пісня – не музейний експонат, не пам'ятник давнього минулого, а фундамент культури. Знання багатства народної пісні допомагає впізнати її мелодії у класичних творах, осягати розвиток музичних образів симфоній, опер, інструментальних творів та ін.

Специфіка морально-естетичного впливу народної музичної творчості полягає в тому, що вона, викликаючи відповідні переживання, динамічно насичені образи й асоціації, відгострює розум, освіжає серце, вчить цінувати і любити рідну землю, працю, життя. Українська народна пісня, виступаючи еталоном «доброго», «світлого», «прекрасного», є одним з найкращих засобів формування морально-естетичних почуттів.

Практика свідчить, що глибшими є моральні й естетичні переживання від музики тоді, коли слухачі активніше її засвоюють, коли підготовча інформація відповідає змістові твору. Водночас помічено, що надмірна інформація перевантажує учнів і послаблює переживання й осмислення змісту музики, гальмує естетичну реакцію на неї. О.Я.Ростовський зазначає, що «чим менша і загальніша інформація, яка спрямовує сприймання, тим більший простір для творчої фантазії» [207, 122].

Глибина сприймання творів мистецтва, в тому числі пісенної народної творчості, залежить від культури почуттів даної особистості, її вихованості, інтелектуальної розвиненості та життєвого досвіду. Народна музична творчість є складною для сприймання й розуміння. Саме тому й необхідно розвивати культуру художнього сприймання, удосконалювати естетичний смак.

У процесі сприймання музики, зазначає О.Я.Ростовський, слухач, з одного боку, засвоює естетичну інформацію, що міститься у творі, а з іншого,

накладення сприйнятого на життєвий і художній досвід веде до пізнання нового змісту, який виходить за межі вираженого в музиці [207, 56].

Сприймання народної музики вимагає її творчості. Для засвоєння, як зазначає Л.С.Виготський, недостатньо просто щиро пережити те почуття, яке володіло автором, недостатньо розібратися і в структурі самого твору – необхідно ще творчо подолати своє власне почуття, знайти його катарсис, і лише тоді дія мистецтва виявиться повністю [58, 237].

Естетичне задоволення від сприймання твору мистецтва, на думку М.С.Кагана, можна розглядати як радість, пробуджену безкорисним спілкуванням з художником, як з близькою людиною, розумним і душевним другом [117, 294].

Найважливішою функцією мистецтва, в тому числі й музичного фольклору, є його здатність збуджувати у дитини художню насолоду. Саме у прагненні до художньої насолоди виражається насамперед потреба особистості у мистецтві. Якщо твір не приносить школяреві цієї насолоди, він не стане для нього художнім відкриттям світу, його естетичним осягненням, естетично не впливатиме на його духовний світ.

П.М.Якобсон підкреслював, що вплив мистецтва (у тому разі, коли воно викликало глибоке художнє враження) значно пожвавлює психічні процеси особистості. При цьому актуалізуються властиві людині моральні й естетичні оцінки життєвих явищ, змінюються її погляди, переконання. У результаті виникає складна реакція на почуте і побачене, яка є вираженням усього комплексу морально-естетичного досвіду особистості [271, 96].

У процесі виховного впливу мистецтва на школярів С.Х.Раппопорт виділяє три взаємопов'язаних рівні. На першому рівні ми є спостерігачами і співучасниками авторського ставлення до подій, що відображені у творі. Другий рівень передбачає привласнення нами позиції, відношення автора до змальованого. На третьому рівні ми розмірковуємо, переживаємо, аналізуємо почуте у творі [201, 223].

Ми вважаємо, що сила виховного впливу народної музичної творчості на школярів визначається насамперед її естетичним характером. Адже, будь-яке переживання, викликане мистецтвом, – це естетичне переживання, яке супроводжується естетичною насолодою. Своєрідність естетичних переживань полягає у специфічному і неповторному поєднанні різних за своєю спрямованістю та інтенсивністю емоцій.

«Будь-яке почуття, будь-яка емоція прагне втілитися у відомі образи, що відповідають цьому почуттю, – зазначав Л.С.Виготський. Емоція має, таким чином, здатність ніби підбирати враження, думки й образи, які співзвучні тому настрою, що володіє нами у дану хвилину» [54, 15].

Використання народної музичної творчості у виховній роботі зі школярами має деякі особливості. Важливим завданням учителя є зосередження та підтримка слухової уваги молодших школярів. Адже неухважність, відволікання під час слухання, відсутність належних умов призводять до фрагментарності у сприйманні музичного фольклору.

Увага – це психічний стан особистості, що виявляється у зосередженості свідомості на конкретних предметах і явищах та ставленні людини до певного об'єкта. Увага забезпечує активність мислення, концентрацію вольових зусиль на досягненні цього об'єкта [198, 54].

Творчі пізнавальні можливості школярів розкриваються в активній музичній діяльності, бо лише власна праця є запорукою глибоких переживань, естетичної насолоди. За допомогою відповідних запитань, завдань учитель створює проблемно-пошукові ситуації, метою яких є формування бажань школярів розібратися у музиці, введення їх у музичний світ.

Розуміння, переживання і оцінка дітьми народної музики залежатиме від рівня їх музичної культури, а також від середовища, в якому вони перебувають у процесі занурення в народну музичну творчість, від підготовчого етапу та післядії музики.

Без відповідної підготовки можна слухати і не чути, чути і не розуміти. А коли не розумієш залишаєшся байдужим. Байдужість ніколи нікого не

прикрашала, нікому не робила честі. Тим більше у ставленні до народної музичної творчості.

Д.Б.Кабалевський підкреслював, що «лише тоді музика може виконати свою естетичну, пізнавальну і виховну роль, коли діти навчаться по-справжньому чути її і роздумувати про неї» [113, 28]. Саме перед учителем стоїть завдання розвинути чутливість дітей до музики, зокрема й до народної, ввести їх у світ краси й добра, «відкрити в музиці животворне джерело людських почуттів і переживань» (О.Я.Ростовський [207, 10]). Наголошуючи на керівній ролі вчителя музики у сприйманні, О.Я.Ростовський зазначає, що він повинен володіти педагогікою, як мистецтвом, заражати дітей своєю любов'ю до музичного мистецтва, наповнювати їх естетичною радістю [207, 7].

Вирішальне значення для використання виховного потенціалу народної музичної творчості в роботі зі школярами має виконавська майстерність педагога-музиканта та образне слово. Мистецтво виховання включає насамперед мистецтво говорити, звертаючись до людського серця. Так, В.О.Сухомлинський писав, що слово вчителя – нічим не замінний інструмент впливу на душу вихованця. «Слово ніколи не може до кінця пояснити всю глибину музики, але без слова не можна наблизитися до цієї найтоншої сфери почуттів... Слово має настроїти чутливі струни серця, щоб осягнути мову почуттів. Пояснення музики мусить нести в собі щось поетичне, щось таке, що наближувало б слово до музики» [242, 555].

Адже, в процесі аналізу народної музичної творчості повніше розкриваються її зміст, художня краса, неповторна своєрідність, посилюється емоційний вплив. Глибоке проникнення у зміст народної музики спостерігається тоді, коли учень побачить у ній щось значуще для себе, те, що відповідає його внутрішнім потребам. У вступній бесіді педагог повинен знайти можливість кількома фразами вказати на зв'язок з будь-яким почуттям (моральним чи естетичним), з певним життєвим фактом. Д.Б.Кабалевський вважав, що чим більше різних життєвих зв'язків музики буде виявлено під час

її сприймання, тим міцніше вона входить у свідомість дітей як частина життя [113, 16].

Дослідження психологів і педагогів (І.Д.Бех [21], Л.І.Божович [32], М.Й.Боришевський [35], Л.І.Рувінський [211] та ін.) показують, що моральний розвиток особистості відбувається в процесі послідовного засвоєння моральних зразків, закріплених у відповідних нормах, ідеалах, у поведінці як людей, так і героїв, описаних у різних видах мистецтва, в тому числі й у народній музичній творчості. У дітей формуються такі якісно нові психологічні утворення як почуття, переконання, що не тільки збагачують особистість, а й стимулюють її розвиток.

Перші знання про моральні норми, про основи естетичної культури дитина дістає від своїх перших вихователів – батьків. Через казки, пісні, загадки, бесіди, сімейні традиції вона починає розуміти суть таких понять як прекрасне й потворне, добро і зло, трагічне й комічне, справедливість, працьовитість, старанність, співчуття, чесність, обов'язок, правдивість та ін. З віком ці погляди, звичайно, змінюються, поглиблюються, а морально-естетичний досвід розширюється.

За народними твердженнями засвоєння моральної істини повинно здійснюватися через почуття, переживання та розум людини і втілюватися у її благородних вчинках. З цією метою педагогічний геній народу створив багатющу фольклорну скарбницю, насичену змістовним, зворушливо-емоційним матеріалом, який став мудрим помічником батьків у морально-естетичному вихованні дітей. Думка, виражена у художній формі, глибше вражає, стає зрозумілішою, краще й надовго запам'ятовується. Геніальні приклади народної музичної творчості своєрідно акумулюють у собі естетичний досвід народу, утверджують високі моральні й духовні цінності життя, красу героїки, велич чистоти і благородного пориву. Саме цими якостями вони здатні так впливати на дитину, що вона стає Людиною.

Отримані в процесі слухання, розучування народних пісень знання про моральну поведінку, про естетичні почуття школярі будуть переносити в

реальне життя. Вони намагатимуться шукати аналогії, узгоджувати свої дії, вчинки з тими, про які дізналися з українських народних пісень. Але для цього треба навчити дітей порівнюючи аналізувати, шукати негативні й позитивні риси в образах, у стосунках між людьми, у ставленні до природи.

Використання фольклору, як засобу виховання морально-естетичних почуттів вимагає розуміння його сутності. Так І.І. Земцовський зазначає, що фольклор – це традиційне поетичне, музичне і танцювальне мистецтво народу. На його думку для фольклору (як мистецтва, що зберігається і підтримується в народному побуті живою традицією, значить – має певну значимість) той чи інший зв'язок з сучасністю, з інтересами народу історично визначений, тобто закладений в природі фольклору [102, 30].

Існує багато визначень фольклору. Термін «фольклоризм» був введений в кінці XIX ст. французьким дослідником П.Себійо (В.Є.Гусев [71, 7]).

Фольклор не просто відображає дійсність, але й активно впливає на неї в естетичному плані, бо є її частиною. Фольклор є надзвичайно цілісним. І ця цілісність надає особливої естетичної насолоди – людина відчуває себе частиною цієї цілісності, традиційності, яка виступає навіть у формі вічності. Народна пісня впливає на почуття кожної людини. Фольклорист, музикознавець А.Ф.Яківчук у передмові до пісенника «Пісні Буковини» порівнює пісні з легкокрилими ластівками, які «пролітали над знедоленими краєм буковинських лісів, зігрівали людей теплотою рідного слова, задушевністю мелодій, кликали до боротьби за волю...» [191, 5].

Коллективність, усність, варіантність, імпровізаційність, функціональність та інші – це на думку І.І.Земцовського ті ознаки фольклору, які виражають його сутність. У них втілюється традиційність фольклору, без них він як мистецтво не існує [102, 52]. Він також висуває принцип діалектичної бінарності в структурі визначення фольклору, пропонує формулювати не послідовність ознак, а діалектичну систему їх корелятивних пар. Самостійно (без пари) ці ознаки не існують. Наприклад: колективність – індивідуальність,

стереотипність – імпровізаційність, поліелементність – моноелементність, стабільність – мобільність і т.д.

Коллективність у фольклорі проявляється в процесі створення твору і в характері змісту, який завжди об'єктивно відображає психологію багатьох людей. Створення народної пісні – це «тривалий і складний процес творчого співробітництва багатьох особистостей» (І.І.Земцовський [102, 270]). Фольклор живе тільки в людській пам'яті і передається в живому виконанні з уст в уста. Фольклор – мистецтво матеріально не фіксованої передачі художніх творів. У цьому розумінні народне мистецтво – мистецтво пам'яті, причому пам'яті поколінь.

Важливою властивістю фольклорного мислення, життя фольклорного твору є варіантність, яка пронизує всі його елементи і проявляється на всіх рівнях його існування.

Імпровізаційність у фольклорному творі проявляється під час виконання, створення чогось нового, але обов'язково в рамках традиції.

Функціональність у фольклорі пов'язана з проблемою поєднання в ньому ознак мистецтва і немистецтва. Під цією функцією тут мається на увазі перш за все соціально-побутове застосування, життєве призначення творів фольклору. Нерозривна єдність практичної і духовної функцій фольклорних творів зберігається до сьогоднішнього дня, складаючи «художньо-нехудожній» зміст (К.А.Вертков [41, 180]). Колискова, наприклад, співається, щоб заспокоїти, приспати дитину. Коли дитя засне, необхідність у пісні зникає. І в цьому виражається практична, прикладна функція колискової. Естетична, духовна функція колискової проявляється в лагідній інтонації, монотонності тихого заспокійливого наспіву, в задоволенні матері та дитини. Виразальні засоби пісні – це спокійне звучання, вузький діапазон, інтонаційно-ритмічна одноманітність, повторюваність короткого наспіву, які обумовлені практичною дією, набувають художньої образності, що складає естетичну цінність пісні. Колискові пісні через найближчі до дитини предмети і явища навколишньої

дійсності давали їй перші уроки чесності, шанобливого ставлення до праці. Пісня, звернута до дитини, стає художнім втіленням однієї з найважливіших концепцій народного світогляду – неподільності добра й праці, краси й праці, чесності й праці. Прості й водночас мудрі народні твори не вдаються до прямої дидактики, а через яскраві, колоритні образи, використовуючи найхарактерніший для дитячого фольклору художній прийом – олюднення якостей та дій персонажів пісень, – малюють захоплюючу, цікаву і повчальну картину.

Український народ, маючи багатовікову історію, створив духовну культуру, в структурі якої помітне місце займає мудрий досвід навчання і виховання підростаючих поколінь. Через фольклор народ прагне навчити дитину відчувати і розуміти красу, де б вона не появлялася, забезпечити єдність між естетичним розвитком дитини і її моральним вихованням, стимулювати потяг до художньої творчості, бажання приносити красу в навколишнє життя, працю, поведінку, виробити непримиренне ставлення до потворного, здатність ненавидіти зло і боротися з ним.

В українському фольклорі чимало дитячих пісеньок, які розвивають у дітей чуття ритму, привчають малят виконувати прості ігрові і танцювальні рухи під мелодію пісні: плескати в долоні, притупувати ніжкою, помахувати ручкою, ставити руки на пояс тощо. Поступово з розвитком дитини, збагаченням її життєвого і музично-слухового досвіду коло пісень і танцювальних рухів розширюється, вони урізноманітнюються.

Такий спосіб прилучення дітей до пісні і танцю є досить результативним і передається з покоління в покоління. Недаремно мандрівники відмічають особливі пісенні та хореографічні здібності українського народу: «Танці малоросіян стрункі і прекрасні. Пісні їх ніжні, виразні і здебільшого протяжні. Про голоси їх нема що й говорити» (М.Г.Стельмахович [233, 213]).

Твори музичного фольклору своєрідно акумулюють у собі естетичний досвід народу, утверджують високі моральні й духовні цінності життя. Саме

тому варто використовувати у музичній роботі зі школярами цей виховний потенціал народної музичної творчості.

Зацікавлена увага громадськості до фольклору, на думку В.Є.Гусєва, сприяє активізації творчої діяльності народних музикантів, співаків, хорів. Також спостерігається тенденція засвоєння і розвитку фольклорної традиції молодим поколінням: включення фольклору в художню самодіяльність, організація оглядів, фестивалів, концертів [71, 17-18]. Це надзвичайно важливо для виховного морально-естетичного впливу народної творчості на підростаюче покоління.

Вчителю варто лише відшукати і використати у своїй роботі цей виховний потенціал народної музичної творчості. В народних звичаях зустрічаються ознаки староукраїнської, дохристиянської та християнської культур. Тому ми собі не уявляємо Різдва без куті, Великодня – без писанки, Святої Тройці – без клечання, навіть називаємо це останнє свято «Зеленими святами». Олекса Воропай пише, що «кутя – це символ урожаю, писанка – це символ народження весняного сонця. Зеленим гіллям наші предки охороняли своє житло від нечистих духів – русалок, мавок...» [52, 12]. На його думку, «звичаї – це невідокремлене явище в житті народу, це – втілені в рухи і дію світовідчуття, світосприймання та взаємини між окремими людьми. А ці взаємини і світовідчуття безпосередньо впливають на духовну культуру даного народу, що в свою чергу впливає на процес народної творчості. Саме тому народна творчість нерозривно зв'язана зі звичаями народу» [52, 9].

Календарно-обрядові пісні, які відображають кожен цикл хліборобської праці чи відпочинку в різні пори року, є одним з найдавніших видів української народної творчості. Обряд – це комплекс символічних умовних дій, якими супроводжуються певні етапи в житті людей (весілля, похорон тощо), а також окремі трудові процеси (сівба, обжинки). А обрядова пісня, на думку Г.С.Лозко – своєрідна давня молитва, що супроводжує культовий ритуал, це дохристиянський канон, ідентичний християнському «святому письму» [159,

143]. Яскравим свідченням цього є обрядові пісні українського народу. Так, наприклад, щедрівка – слово українського походження. Це щедрі побажання рідним і близьким, щедре частування гостей. Щедрівки і колядки є стародавні (язичницькі) і ті, що створені по прийняттю християнства, тобто мають біблейські сюжети й образи. Аналізуючи працю І.І.Нечуя-Левицького «Світогляд українського народу» Олекса Мишанич пише: «Народ творив образи богів відповідно до свого смаку і психологічного характеру, переніс із землі на небо форми свого побуту і соціальної ієрархії» [171, 82].

Дитячий музичний фольклор, як невід’ємна частина практичної педагогіки народу, протягом століть формував естетичні смаки дитини, складав морально-етичну основу розвитку особистості. В традиції народного виховання його твори сприяли фізичному й моральному здоров’ю дитини, розвитку її розумових здібностей, підготовці до суспільно-корисної діяльності. Художнє слово, гра, пісня водночас із живими спостереженнями, збагачували знання про навколишній світ, вчили доброти й співчуття, допомагали самоствердженню. Народна музична творчість, як безцінне багатство передавалося новим і новим поколінням.

Проте, народну пісню можна пізнати лише тоді, коли глибоко ознайомлюєшся з нею, сприймаєш її серцем, коли сприйняття стає фактором власного досвіду, частиною характеру, невід’ємною рисою особистості. Е.В.Ільєнков вказує, що мистецтво розвиває вміння «дивитись на оточуючий світ очима іншої людини» [109, 61]. Тому важливо викликати гарячу зацікавленість до почутого, виробити вміння пов’язати сприйняте з реальним життям, осмислити його.

Розуміючи інтереси, запити, потреби іншої людини, осмислюючи правдивість і красу її думок і почуттів, дитина засвоюватиме моральні та естетичні ідеали, закладені в українських народних піснях.

Завдання вчителя музики допомогти молодшим школярам сприйняти, зрозуміти образ, змальований у народній пісні і, ніби пропустивши через себе,

увібрати «своєрідний концентрат духовної історії людства від найдавніших часів і до сьогодні» (А.І.Іваницький [110, 5]).

Розвиток дитини здійснюється під впливом багатьох факторів: середовища, сім'ї, школи, реального досвіду кожного школяра, його внутрішніх установок. Тільки сукупність впливів зовнішніх і внутрішніх факторів може дати ефективний результат у формуванні моральності дитини. С.Л.Рубінштейн писав про це: «Будь-яка ефективна виховна робота має своєю внутрішньою умовою власну моральну роботу вихованця, яка, звичайно, існує в кожній вдумливій і чутливій людині навколо власних вчинків і вчинків інших людей» [209, 38]. Крім того, успіх діяльності з формування духовного обличчя людини залежить також і від уміння вихователя стимулювати і спрямовувати виховний процес.

З давніх часів нашими предками через слово і мелодію проводилось навчання і виховання дітей. Народна музична творчість увібрала в себе багато тих ідеалів, якими керувались батьки та вчителі у вихованні дітей. У фольклорній спадщині прославляються праця і мужність людей, їх допитливий і глибокий розум, відображаються багатство природи, видатні події з історії країни і народу, через яких передавався досвід виховання дітей, поширюється народна педагогіка. В українських народних піснях звучать високі ідеали родинних стосунків: вірність у коханні і родинному житті, засудження подружньої зради, любов і повага до батьків, сімейна злагода.

О.І.Дей, аналізуючи українські народні пісні-балади, вказує на їх повчальний виховний потенціал. Виконавці народних пісень приходять до висновку, що «кожний аморальний з погляду народної етики вчинок обов'язково має обернутися проти його виконавця» [17, 7]. Саме тому варто у виховній роботі акцентувати увагу вихованців на позитивних моментах українського музичного фольклору. В музичній творчості народ оцінює вчинки героїв: віддає свої симпатії знедоленим, засуджує скупість, бездушність і егоїзм, закликає до взаємодопомоги й вірності між родичами.

Критерій для визначення естетичної цінності творів музичного фольклору, як вважає дослідник В.Є.Гусєв, знаходиться в ньому самому[71, 27].

Саме на естетичний бік народної музичної творчості, дотримувannya нею натуральних форм і уявлень, звертає увагу І.І.Нечуй-Левицький. Аналізуючи колядки він підкреслює передачу поетично-естетичного змалювання в піснях зорі: « ... пишна картина до сходу сонця, ... як на зорі, раннім ранком, ...поля обсипаються перлами роси, сади й ліси вкриваються дрібними росяними краплями, ніби дорогими наволоками. Од живучої роси ростуть і розцвітаються сади й виноград» [171, 80].

Український народ є неперевершеним в естетичному змалюванні картин природи і у веснянках. Весна у народних піснях описується в образі дівчини такими ясними і розкішними фарбами, в таких ясних формах, що в кількох віршах народна фантазія намалювала цілу картину весни.

Купальські пісні змальовують пишно убрану зеленню землю, чарівне цвітіння папороті, магічну силу вогню, загадковість води. Народний обряд Купала, як жодний інший, переносить нас у сиву давнину.

Українці в обрядових піснях «обожнювали і одухотворяли природу, вірили в її чарівну силу» (І.І.Нечуй-Левицький [171, 82]). Персоніфікуючи майже всі сили і явища природи – сонце, місяць, зірки, грім і блискавку, мороз, вітер, вогонь, воду, український народ створив поетичні, емоційні, естетично змальовані їх образи. Тому майже всі українські народні пісні, які й не належать до дитячого музичного фольклору, є зрозумілими для дітей, у них закладені великі можливості патріотичного, морального та естетичного виховання.

Усвідомлюючи великий виховний потенціал музичного фольклору у вихованні дітей, передові діячі вітчизняної культури, які не були байдужими до збереження національних скарбів, уважно вивчали і записували зразки народної музичної творчості, зокрема В.М.Верховинець [42], С.І.Воробкевич [46-49], Ф.М.Колесса [129], М.Д.Леонтович [150], М.В.Лисенко [156], Я.С.Степовий

[234], К.Г.Стеценко [235]. У своїй музично-педагогічній діяльності вони дотримувалися думки про визначальну роль фольклору у становленні та налагодженні системи морально-естетичного та музичного виховання підростаючого покоління. Складність дослідження виховного потенціалу народної пісенної творчості зумовлено тим, що розвиток її не можна визначити хронологічно, тим більше, що до XVII століття не збереглося ніяких записів мелодій. Пізніше етнографи (О.І.Дей, О.А.Правдюк Ф.І.Поліщук) почали збирати, впорядковувати, досліджувати цей педагогічно багатий матеріал (О.В.Михайличенко [167]).

Розуміючи великі виховні можливості народної пісенної творчості, українські композитори кінця XIX – початку XX століття віддавали багато уваги і творчих зусиль музичному вихованню дітей, відстоювали необхідність музичного виховання на національних засадах. Переконливим свідченням сказаного є їх творчі доробки: музичні твори, які написані для дітей на основі національного музичного фольклору, обробки українських народних пісень для дитячих хорів.

Проте офіційна шовіністична політика не дозволяла впроваджувати ці погляди в історичну практику. Емський та Валуєвський циркуляри спричинили неможливість реалізації ідей національної школи, які висловлювалися протягом століття передовою естетично-філософською, педагогічною думкою України (Т.Г.Шевченко, І.П.Котляревський, М.І.Костомаров, М.П.Драгоманов, К.Д.Ушинський, С.Ф.Русова та ін.), але набули конкретного втілення на початку XX століття [167].

Найвищим виявом прагнення до національної освіти стала діяльність М.В.Лисенка та його послідовників, у яких ідея національного відродження поєднувалася з високим професіоналізмом, культивуванням національної музики та народної пісні, створенням національної композиторської школи.

Негативне ставлення до української культури взагалі і музики зокрема, яке домінувало в офіційних колах зрусифікованих гімназій України, не давало

змоги втілити патріотичні ідеали в тогочасну систему освіти. Про це емоційно писав видатний культурний діяч України І.Огієнко: «...останніми часами забороняли нам співати, гнали пісню нашу із школи, гнали із життя, а солов'ю України, покійному М.Лисенкові не дозволяли під нотами ставити слів, дозволялось видавати самі тільки ноти... Проте голосно лунала і німа оця пісня» [176, 8].

Фольклорні збірники М.В.Лисенка (всього понад 600 зразків) охоплюють майже всі пісенні жанри. Проте митець мріяв прищепити дітям любов до народної пісні з перших же років навчання. «Збірник народних українських пісень в хоровому розкладі, пристосованих для учнів молодшого і підстаршого середнього віку в школах народних» (1908р.), опери «Коза-Дереза», «Пан Коцький», «Зима і Весна» адресовані дітям. Доктор мистецтвознавства Т.П.Булат у вступній статті до збірки танків і веснянок «Молодощі» підкреслює думку про те, що унікальна праця композитора спрямована на «пробудження в душі дитини широкої гами почуттів, зміцнення її розумових сил» [156, 4]. Окрім того, М.В.Лисенко хотів, щоб діти не тільки засвоювали твори українського музичного фольклору, але й на цьому багатющому матеріалі вчилися «бачити красу мистецтва і природи». Пісні «Байда», «Зажурилась Україна», «Ой на горі та женці жнуть», «Про Морозенка», у яких змальована боротьба українського народу проти турецько-татарських поневолювачів, польської шляхти, покликані виховувати почуття патріотизму, любові до рідного краю, до його історії, стимулюють творчу думку, активізують процеси осмислення та усвідомленого оцінювання подій в морально-естетичному аспекті.

Принципу визначальної ролі фольклору в справі музичного виховання дітей дотримувався також і М.Д.Леонтович. Народну пісенну творчість він вважав незамінною в оволодінні нотною грамотою, основою на шляху пізнання глибин музичного мистецтва. Можливості виховання морально-естетичних почуттів закладені в піснях «Бігло, бігло козенятко» [150, 25], «Мала мати одну дочку» [150, 42], «Кубар» [150, 51], «У вишневім садочку» [150, 53], «А вже

третій вечір» [150, 67], «Ой у лузі калина» [150, 71] та ін., що вміщені композитором до навчального посібника під назвою «Практичний курс навчання співу у середніх школах України» [150].

Не випадковим є звертання до народної музичної творчості у справі виховання підростаючого покоління і Ф.М.Колесси. Композитор вказував, що «висока художність та поетичність, які притаманні народним пісням – це наймогутніші виховні чинники» [129, 10]. Складаючи збірники українських народних пісень для дітей, педагоги-композитори надзвичайно старанно, ставилися до їх змісту. Зокрема, Ф.М.Колесса писав: «З огляду на виховну мету ми підібрали для співаника передовсім такі пісні, які розбуджували та розвивали в молодих душах любов до всього, що добре і прекрасне, до всього, що своє і рідне: до рідного краю, мови й пісні та історичної традиції, любов до рідні і при цьому співчуття людському горю і усвідомлення краси природи» [129, 9].

Збірка Я.С.Степового «Проліски» [234] для різного віку дітей, в яких поряд з кращими народнопісенними зразками вміщені і авторські твори, мала велике виховне значення на початку ХХ століття і не втратили своєї актуальності сьогодні. Доступні та зрозумілі для дитячого сприймання, близькі та цікаві за своїми ігровими та жанровими особливостями пісні є не тільки невмирущим джерелом для натхненної вокально-хорової праці вчителів музики, музичних керівників, але і неоціненим багатющим матеріалом для виховної морально-естетичної їх роботи з дітьми.

Свої педагогічні принципи щодо впливу української народної пісні на виховання дітей К.Г.Стеценко виклав у працях «Українська пісня в народній школі», «Методика шкільного співу», «Початковий курс нотного співу» та ін. [235]. Педагог підкреслював значення вчителя у пробудженні художніх почуттів дітей, значення рівноправного спілкування, а визначальним фактором педагогічного впливу вважав переконання словом і особистим прикладом. Звертаючись до вчителів, він писав: «Співайте частіше пісні, вчіть дітей... цим

пісням. Пісні нададуть Вам сили, волі, одухотвореності й любові до того народу, якому Ви служите, й до тої праці, до якої Вас поставила доля» [235, 7].

Педагогічна спадщина К.Г.Стеценка включає в себе різноманітні засоби й методи музичного виховання з опорою на український фольклор, духовну музику, твори вітчизняних композиторів, що давало змогу спрямувати музичне виховання на опанування національної культури. Педагог-митець стверджував, що запорукою успішного музичного виховання є чуйне, уважне ставлення до дитини, тому він рекомендував спостерігати й вивчати дітей, виявляючи їхні індивідуальні нахили, використовуючи їхнє прагнення до прекрасного.

Визнаючи важливу роль музичного фольклору у музично-естетичному вихованні підростаючого покоління К.Г.Стеценка вказував, що з «великого скарбу української народної творчості, на її думках і піснях» педагоги повинні виховувати себе; «збірки цієї народної творчості повинні бути у них під руками, щоб на їх вічно прекрасній красі будувалося виховання» [235, 3-4].

Його позиція щодо необхідності використання народної і церковної музики відбила тенденцію розвитку вітчизняної музичної педагогіки, розпочату М.В.Лисенком. Про використання у вихованні двох течій – народної та церковної музики, пов'язаних з їх генетичною спорідненістю, писав й І.І.Огієнко: «Візьмим пісню: її утворив народ наш такою, як ніхто з інших народів... Наші пісні – це тихий рай, це привабливі чари, ті чари, що всім світом признано за ними... Пісня наша дуже отбилась і на церковнім співанні; так, прислухайтесь до Лаврського співу і ви там розпознаєте мотиви і наших народних пісень, і наших старих козачих дум. От чому співи в наших церквах ще за давні віки завше так тягли до себе чужинців» [176, 6].

З великою любов'ю писав про пісенну творчість українського народу видатний письменник, композитор, громадський діяч, диригент і педагог С.І.Воробкевич: «Кому не известна співучість нашого народу?... У нього тих пісень, мов яскравих зірок на блакитному небі, мов того різнобарвного цвіту на руській розкішній ниві сіножати» [50, 170]. Велика заслуга у збереженні

української народної пісні, на його думку, належить «латаним трубадурам-сліпцям при бандурах, кобзах і лірах», дякам і народу. Саме вони «сохранили їх яко святу традицію і батьківську спадщину і оставили преславний пам'ятник потомкам своїм» [50, 171]

Переконаливим доказом любові С.І.Воробкевича до народної пісні, результатом його довголітньої роботи по збиранню і дослідженню буковинських народних пісень стала розвідка «Наша народна пісня», написана в 1865 році [28, 8]. В цьому ж році в листі до Д.Танячкевича композитор писав: «Я ... збирав і писав народні думи-пісні через близько п'ятнадцять літ, не знав я ні мук, ні трудів, лазив у низьку хатчину, під бідну солом'яну стріху, честував сліпого лірвака і тонував в музику складав і в книжечки збирав» [51, 547].

З національного фольклору, як з невмирущого джерела, С.І.Воробкевич черпав натхнення для невтомної праці в ім'я розвитку рідного краю, закликав уважно вивчати і зберігати пісенну творчість народу, яка є відбитком його історичного минулого, яскравим світлим діамантом людської мудрості. Про свою фольклористичну роботу він говорив: «Зібрав я сі музикальні твори для моїх дітей і добрих людей потомства, щоби знали, як я коло розвою народної музики трудився і працював» (В.Гадзінський [61, №47, 7]).

Власні твори С.І.Воробкевича наскрізь пронизані народністю, їм властиві характерні особливості національної пісенної культури українського народу. Характеризуючи, зокрема, твори для театру М.П.Загайкевич пише, що, створюючи музику, композитор «широко використовував оригінальні буковинські мотиви» [94, 125]. В тому ж листі до Д.Танячкевича С.І.Воробкевич сам пише, що «зборники пісень ... і пословиць народних ... сто раз ... читав, учився - і характер нашої народної пісні так серцу присвоїв, що лиш в тім тоні співати знає і борше заніміє, як его лишиться» [51, 547].

Усвідомлюючи історико-пізнавальне, ідейно-виховне та естетичне значення пісні в розвитку культури народу, митець намагався донести її до якомога більшої кількості краян. Тому закономірним є написання ним ряду

дитячих співанників, які стали першими педагогічними й методично-музичними виданнями цього жанру на Буковині. В 1870 році в Чернівцях в типографії Р.Екгардта вийшов друком перший збірник пісень С.І.Воробкевича. В передмові автор вказує на «превеликий» вплив музики на людину, завдяки якій вона вчиться «глибше почувувати и ублагородняти серце і душу свою» [46]. В 1889 році у Відні накладом ц.к. видавництва шкільних книжок вийшов у світ тричастинний «Співанник для шкіл народних» [46-49]. Окрім нескладних, розрахованих на запити дітей різного віку, близьких до народної мелодики і різноманітних за тематикою пісень, у другій і третій частинах збірників даються методичні поради з теорії музики і співу.

«Велике багатство життєвих спостережень, осяяних тихим блиском щирого, глибоко людського і народолюбного чуття», яке розсипає, за висловом І.Я.Франка, Воробкевич у своїх ліричних пісеньках знаходило гарячий відгук у серцях багатьох поколінь дітей, сприяло вихованню в них кращих людських якостей [51, 8].

Пісні С.І.Воробкевича «Наша Буковина» [46, №20; 47, №42] та «У горах Карпатах» [49, №39] до краю переповнені щиросердечними почуттями любові до рідної землі. В поєднанні з ліричною вальсовою мелодією ці твори не можуть нікого залишити байдужим.

«Де краще смерека і сосна росте,
 Де мильше трембіта у вечер гуде.
 Де більше пасеться розкошний товар,
 Де вище ся носить орел аж до хмар.
 Ніде, лиш у нашім зеленім краю.
 У наших Карпатах, у нашім раю.
 У нашій Буковині». [46, 20]

Об'єднуючи в пісні «Милий край рідимий» [48, №32] власний текст і народну мелодію (це зустрічаємо досить часто у вказаних збірниках), автор прагне прищепити вихованцям не тільки любов до рідної природи, мови, краю, але ще й виховує моральні й естетичні почуття, любов до національного

музичного мистецтва. Тужливий, важкий характер мелодії пісні «На чужині» тісно переплітається з літературним текстом. Устами сироти, яка знаходиться далеко від рідного краю, С.І.Воробкевич, використовуючи порівняльний аналіз, передає і свою любов до Буковини.

«Тут і гори не такі, як наші високі,
А ліси ті чужинецькі не такі широкі.
Тут пташата не співають весною лугами ...»

«В Буковині мило, любо, наче в Божім раю ...» [46, №16]

У супереч онімеченню і румунізації Буковини митець оспівував красу рідної мови, закликав своїх краян любити і плекати її, адже українська мова була тією могутньою ланкою, яка тісно пов'язувала буковинців з наддніпрянцями. Темі любові до рідної української мови, яка є виразом сутності українського народу, одним з головних засобів існування його духовності та розвитку його культури, відведено значне місце в усіх збірниках.

Одним з учнів і послідовників М.В.Лисенка був композитор, хоровий диригент, хореограф і фольклорист Василь Миколайович Верховинець (Костів) (1880 – 1938). У своїй «Теорії українського танцю» В.М.Верховинець писав: «Пісня й танець – це рідні брат і сестра. Як у пісні виливаються жарти, радощі й страждання народні, так і в танцях та іграх народ проявляє свої почуття» [43, 111].

Бажаючи залучити до українського музичного фольклору дітей він створив для них «Весняночку» – збірку ігор з піснями для дітей дошкільного і молодшого шкільного віку. У вступі автор вказує, що «завдяки іграм можна виховати у дитини всі властивості, котрі ми шануємо у людей і котрі нам хотілося б прищепити малечі» [42, 21]. Характерною рисою «Весняночки» є надзвичайна багатосторонність її педагогічного та естетичного впливу на вихованців. Тут дитина відчуває на собі благотворну дію музики й слова, танцю і ритмічних рухів, вона в захопленні від яскравих проявів прекрасного в природі, у повсякденному житті. На сторінках «Весняночки» В.М.Верховинець

використовує чимало творів М.В.Лисенка, М.Д.Леонтовича, К.Г.Стеценка та інших композиторів і фольклористів.

Різноманітні теоретичні й практичні аспекти підвищення ефективності морально-естетичного виховання школярів, в тому числі й засобами народної музичної творчості, досить широко висвітлені в педагогічній літературі ХХ століття.

У розвиток теорії й практики морально-естетичної освіти й виховання великий внесок зробили Л.С.Виготський [53], В.Н.Шацька [261], С.Г.Шацький [262] та ін. Їх ідеї, що містять теоретичні й практичні елементи, є самобутніми, оригінальними й залишаються актуальними.

Специфічну роль музики, і особливо народної пісні, в системі морального і естетичного виховання учнів глибоко відчував В.О.Сухомлинський, який вважав, що «музика є найтоншим засобом залучення до добра, краси, людяності. Розвиваючи чутливість дитини до музики, ми облагороджуємо її думки, прагнення. Завдання полягає в тому, щоб музична мелодія відкрила в кожному серці животворне джерело людських почуттів» [239, 77]. Чітким формулюванням єдності морального і естетичного виховання є відомий його вислів: «Через красиве – до людського – такою є закономірність виховання» [240, 164]. Ним була розроблена оригінальна методика впливу на сферу почуттів дітей, основу педагогічних засобів якої склали емоційні стимули – це яскраві художні твори, народні пісні, казки, в яких виняткові особливості створюють подвиги, проявляючи стійкість, вірність моральним переконанням.

На важливість морально-естетичного виховання молодших школярів засобами народної музичної творчості наголошується в Концепції національного виховання [132], в Концепції художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх навчальних закладах [133].

Основні напрями Концепції музичного виховання школярів на основі української національної культури, яка полягає у визнанні провідної ролі музичного фольклору в музично-естетичному вихованні дітей; у зверненні до

народної музичної творчості крізь призму її життєвих зв'язків з духовним, матеріальним та практичним світом людини; в розгляді українського музичного фольклору в діалектичній єдності з фольклором інших народів; у розкритті естетичного змісту народної музики на основі осягнення школярами суті й особливостей музичного мистецтва реалізовані у програмі «Музика» для загальноосвітніх навчальних закладів [196].

У процесі засвоєння народної музичної творчості відбувається духовний діалог слухача з творцем-композитором, що сприяє одночасно розумінню музики, усвідомленню подій, які зображені в ній і пізнанню самого себе. Школярі відтворюють сам процес створення музики, вибирають засоби музичної виразності, які, на їх думку, найкраще, найповніше розкривають зміст пісні, творчий задум автора і виконавця. Пізнаючи глибини народної музичної творчості, уловлюючи характерні її особливості, діти, як з невмирущого джерела, черпають знання про моральні й естетичні ідеали українського народу.

Музичний фольклор дає можливість естетично пережити події, які молодші школярі через обмеженість свого життєвого досвіду і можливостей реально пережити не змогли б. Пісні, ігри, танці активізують мислення дитини, спонукають до творчих роздумів, збуджують почуття, викликають емоційні переживання.

Аналіз пісенного матеріалу вказаної програми для молодших школярів показав, що кожна українська народна пісня носить моральне чи естетичне спрямування. Узгоджуючи виховний морально-естетичний зміст пісень, ми виокремили їх на групи відповідно до моральних і естетичних норм чи якостей, систематизували за такими концентрами:

- ставлення до праці;
- любов до рідної землі і природи;
- шанобливе ставлення до батьків, до традицій і звичаїв свого народу;
- уявлення про добро і зло.

Так, першою українською народною піснею, з якою ознайомлюються першокласники, є колискова «Ой ходить сон». Пісень цього жанру в програмі з музики для початкової школи чимало: «Спи, дитино, спи», «Ходить сонко по вулиці», «Котику сіренький» та інші. У колискових піснях – уся материнська любов, світ добра, краси і справедливості, які кожна мати, кожен народ прагнуть виплекати в юних душах. Ще з колиски дитина одержує перше найпростіше уявлення про добре й погане, можна й не можна, хоча все, про що йдеться в пісні, стосується начебто властивостей і звичок тварин. І лише в окремих випадках зображувані ситуації прямо асоціюються з життям дитини. Колискові пісні через найближчі до дитини предмети і явища навколишньої дійсності дають їй перші уроки чесності, шанобливого ставлення до праці.

Ставлення до праці є важливим напрямом виховної роботи зі школярами. За народною оцінкою праця є головним засобом створення матеріальної і духовної культури. Вона облагороджує людину, забезпечує її нормальний фізичний, розумовий і моральний розвиток.

Працьовитість оспівується у таких українських народних піснях: «Два півники», «А ми просо сіяли», «Дівка Явдошка», «Як діждемо літа», «Котиться віночок по полю», «Вийшли в поле косарі». Бабуся не хоче продати бичка, ба він роботящий (українська народна пісня «Та продай, бабусю, бичка»). Працьовиті, розумні, чесні, правдиві, скромні, доброзичливі персонажі пісень, отримують винагороду, а хвалькуваті, ледарі, брехливі зазнають покарання («Чи не той то Омелько», «Грицю, Грицю, до роботи») [196].

Українські народні пісні-ігри відображають працю дорослих, елементи певних дій: діти косять, сіють, поливають, печуть хліб та ін. («Край долини мак», «Печу, печу хлібчик» та ін.).

Найдавнішими за походженням є хороводні драматичні ігри, що колись були частиною весняного календарного обряду («Подоляночка», «Ягілочка», «Ой минула вже зима» ...). Це також ігри про землеробську працю. В їх текстах, і в пластиці рухів відтворюється сівба, збирання, обробка різних злакових рослин («А ми просо сіяли», «Дівка Явдошка», «Як діждемо літа»).

У народних піснях оспівана краса й велич рідної землі, туга за рідним краєм, шанобливе ставлення і любов до своєї годувальниці: «Вийди, вийди, сонечко», «Ой минула вже зима», «Верховино, світку ти наш».

Свої надії і сподівання, щастя і здоров'я, радість і довголіття, віру в любов, духовні й матеріальні блага люди пов'язують із землею. Народ розуміє, що від того, як ми ставимося до землі, бережемо її, вміло й дбайливо на ній господарюємо залежить наше благополуччя сьогодні й у майбутньому.

Важливим у виховному впливі на дітей є формування шанобливого ставлення до традицій і звичаїв свого народу, до батьків.

Участь дітей у календарних святах та обрядах, які у своїй основі пов'язані з практичною трудовою діяльністю народу, має неабияке значення для виховання в них зацікавленості справами свого середовища, розуміння значущості землеробської праці, залежності від неї, від її результатів усього життя людини. У колядках і щедрівках оспівується господарство, достаток господаря, його воли, корови, вівці, поле... Сам він «гарний, пишний, гордий та багатий», на нім «сорочка, як лист тоненька, як біль біленька, випрана в Дунаї, їздить на білому коні». Адресовані колядки та щедрівки, як правило, господарям дому, найчастіше родичам – дядькові, тітці, й обмежуються зиченням здоров'я, гараздів у господарстві тощо. Побажання ці часто гіперболізовані, що пов'язано з властивою цьому жанру в цілому тенденцією до ідеалізації зображуваного. В той же час у них виявляється і притаманна самим дітям схильність до перебільшень («Щедрівочка щедрувала», «Ой сивая та і зозуленька», «Павочка ходить», «Щедрик», «Чи дома, дома» та інші). У багатьох дитячих колядках та щедрівках величання (на відміну від колядок і щедрівок, виконуваних дорослими) має жартівливий відтінок, а в залежності від стосунків з господарями, їх ставлення до щедрувальників часом стає ще й колючим та насмішкуватим («Коляд, коляд, колядниця»).

Виховання поважного ставлення та любові до батьків можливе у ході ознайомлення молодших школярів з багатьма народними піснями, зокрема «Ой ходить сон», «Ой хто, хто Миколая любить», «Се наша хата» та ін.

Практика показує, що молодші школярі зацікавлено ставляться до категорій добра і зла, життя і смерті, щастя і нещастя. Тому не варто їх відгороджувати від діалектики реального життя. З розумінням, великою зацікавленістю діти розучують українські народні пісні: «Козак», «Їхав козак за Дунай», «У неділю пораненьку», «Понад ставом стежечка», які торкаються героїчних сторінок історії нашого українського народу.

Українські народні пісні-ігри, які відтворюють гострі моменти боротьби сильнішого й слабшого: квочка захищає курчат від шуліки, рак проганяє злу козу з хатки зайчика («Біла квочка», «Я коза ярая») виховують у дітей почуття єдності, співчуття до слабшого, дають їм деякі відомості про звички й поведінку тварин. Гра, з якою пов'язана навчальна діяльність молодших школярів, має особливе значення для розвитку уяви. Л.С.Виготський вказує, що «чим більший досвід людини, тим більший матеріал, яким володіє його уява» [54, 10]. Досвід, який накопичується у процесі гри, породжує нові знання, нові почуття, нові бажання, нові вчинки і нові здібності.

Робота над кожною народною піснею повинна вводити школярів у світ глибоких почуттів і роздумів: про добро і зло, любов і ненависть, щастя людей і боротьбу за нього. У виховному плані, важливо те, що під впливом творів народного музичного мистецтва змінюються смаки й симпатії, естетичні й моральні оцінки, погляди, ставлення до явищ культурного і соціального життя. Виховні можливості музичного фольклору варто використовувати, пов'язуючи їх з проблемами сьогодення.

Л.В.Школяр вказує, що практично неможливо «встановити чіткі межі того, що повинен сприймати школяр, про що знати, з якою інтенсивністю переживати, як виражати свої емоції» [266, 52]. А виходячи з цього неможливо також виробити чіткі критерії контролю за сприйманням школярами музики.

Незаперечною є істина, що чим менша за віком дитина, тим ближче вона до витоків, до самої сутності народного мистецтва. Молодші школярі не обтяжені різними штампами сприймання, а інтуїтивно відчують особливості

музичного фольклору. Тому майже всі українські народні пісні, які не належать до дитячого музичного фольклору, є зрозумілими для дітей.

Зміст багатьох українських народних пісень, запропонованих програмою з музики для молодших школярів, має значний потенціал для виховання моральних почуттів, узгоджується з моральними нормами, що і проілюстровано нами в таблиці 1.1.

Таблиця 1.1.

Виховний потенціал змісту українських народних пісень

Моральні норми та почуття	Українські народні пісні
«Не бери чужого» Доброта, милосердя, гуманізм, чесність, совісність	«Галя по садочку ходила», «Журавель» та ін.
«Допомагай дорослим» Працелюбність, повага до людей, повага до батьків	«Сорока-ворона», «Мак», «Соловеечку, сватку, сватку», «Ой на горі льон, льон», « Дівка Явдошка» та ін.
«Не обманюй» Чесність, працьовитість, колективізм	«Грицю, Грицю, до роботи», «Чи не той то Омелько» та ін.
«Захищай товариша» Доброта, милосердя, чуйність, справедливість	«Біла квочка», «Бім-бом», «Дітки колом стоять», «Я коза ярая» та ін.

Критикуючи виступи в пресі щодо негативного, згубного впливу народних пісень, небилиць і казок, К.І.Чуковський вказує, що треба виховати в дитини «здатність хвилюватися за чужі нещастя, радіти радості іншого, переживати чужу долю, як свою». У процесі слухання дитина стає на бік добрих, мужніх, несправедливо ображених. А завдання педагога-вихователя

полягає в тому, щоб розбудити, виховати, закріпити в сприйнятливій дитячій душі «цю дорогоцінну здатність співпереживати, страждати і радіти з іншими, без якої людина – не людина» [260, 265].

Діти не пасивно сприймають зображені в народних піснях події, вони співчутливо ставляться до персонажів, співпереживають з ними і радість, і труднощі. На основі підвищеної емоційної чутливості молодших школярів, як показали дослідження, у них виникає негативне ставлення до вчинків героїв, що суперечать їхнім моральним почуттям і поняттям.

Молодші школярі зі співчуттям, переживанням сприймають такі пісні як «Дударик», «Женчичок-бренчичок», «У неділю пораненько», «Прилетіла перепілонька».

Велика роль у взаємовідносинах дитини з довкіллям, у сприйнятті художнього змісту народних пісень належить емоціям, які, у порівнянні з дорослими, є яскравішими, сильнішими, більш безпосередніми. На думку Ю.О.Полуянова, «емоції – ґрунт, на якому виростає найчудовіша якість людини – активність сприймання» [194, 17]. С.Л.Рубінштейн, відводячи значне місце емоціям, пише, що для того, щоб учні по-справжньому включились в роботу треба в ході навчальної діяльності підбирати для них не тільки зрозумілі, але і внутрішньо прийнятні завдання [209, 604].

Під час вступної бесіди перед слуханням чи розучуванням народної пісні вчитель музики повинен спиратися на набутий досвід молодших школярів, знання, засвоєні у процесі вивчення різних шкільних предметів, на результати спостережень за довкіллям.

Однак, порівняльний аналіз результатів спостережень за підготовкою та проведенням уроків музики студентами спеціальності «Початкове навчання» та спеціальності «Музичне виховання» показав, що кращі, змістовніші бесіди складають студенти спеціальності «Початкове навчання». Це пояснюється їх ширшою обізнаністю зі змістом навчальних дисциплін початкової школи, який вони використовують на тому чи іншому уроці на основі реалізації принципу міжпредметних зв'язків.

Важливу роль у проведенні вступних чи супроводжувальних бесід до музичних творів, в тому числі українських народних пісень, відіграє знання вчителем змістового матеріалу підручника та безпосередньо уроки з природознавства. Так, у процесі бесід з молодшими школярами ми з'ясували, що діти, перебуваючи на природі, люблять збирати ягоди, гриби, ловити рибу, пекти на вогні картоплю, плести з квітів віночки, гратися в різні ігри. На запитання «Чи доводилося Вам надавати допомогу тваринам, рослинам?» діти відповідали по-різному. Частина з них такий факт заперечувала, а частина відповідала: «Допомагали пораненій пташці», «Лікували пораненого котика», «Підв'язували гілку зламаного дерева». А на запитання «Як допомагаєте оберігати природу?» відповіді були такими: «Підгодовуємо взимку пташок», «Робимо у дворі з татусем годівнички».

Дітям пропонували описати свої враження від перебування на природі. Деякі школярі давали характеристику «дзвінкоголосому співу пташок», наперебій розповідали про свій «гарний настрій» тощо. Однак, не всі звернули увагу на красу «різнокольорового вбрання на кронах зажурених дерев», «мелодійне дзюрчання струмочка», «заквітчану галявину лісу», легеньке погойдування вітерцем освітлених сонцем листочків...

Відповіді учнів на запитання дають можливість зробити висновок, що всі школярі із задоволенням бувають на природі, збирають гриби, ягоди, більшість допомагає дорослим у збереженні флори і фауни. Однак, уявлення учнів про бережливе ставлення до природи, її багатств, про допомогу тваринам і рослинам, про охорону природи і правила поведінки під час екскурсій, прогулянок ще не достатньо досконалі, глибокі і далеко не всі учні ці правила знають. Діти, в основному, знають те, чим вони користувались на природі, а не те, яку корисну роботу для лісу, тварин, рослин вони робили під час перебування на полі, біля річки, у сквері.

Як бачимо, ефективність виховання у молодших школярів морально-естетичних почуттів забезпечує зміст навчального матеріалу, морально-естетична спрямованість особистості вчителя, його ставлення до навчально-

виховного матеріалу, морально-емоційний заряд методів і прийомів роботи на уроці, стиль взаємин з учнями.

Акцентування уваги молодших школярів учителем на красі людських вчинків, стосунків між героями творів музичного фольклору, естетичному змалюванні природи в ліричних народних піснях створює підґрунтя для виховання моральних та естетичних почуттів.

На формування морально-естетичних почуттів у молодшому шкільному віці значний вплив мають також уроки читання, розвитку мовлення. Так, учениця 4 класу Наталка М., виконуючи творче домашнє завдання після розучування на уроці української народної пісні «Прилетіла перепілонька», склала таку казку: «Одного теплого літнього дня я з дівчатками пішла до лісу. Неподалік від дороги я помітила маленького соловейка. Він потрапив у сильце. Я випустила його і тут почула людську мову. То говорив соловейко. Він пропонував віддячити за те, що знову опинився на волі. Я попросила його прилітати до нас у садок, щоб щебет соловейка чув мій старенький сліпий дідусь».

Аналіз таких уроків показує, на перший погляд, що це прості звичайні казки, але в них таїться джерело виховання любові до природи, краю, матері.

Так, казки В.О.Сухомлинського утверджують вищу моральну й естетичну цінність людини: краса їх у відданості і вірності, прагненні нести людям радість і добро, любити і берегти природу рідного краю.

Таким чином, можна стверджувати, що через пізнання народної музичної творчості здійснюється цілісне виховання духовного світу особистості. Через „уявне спілкування” з народом ми прилучаємося до цінностей і духовних його надбань. У народних традиціях знаходить своє відображення моральне і естетичне виховання, які є однією з найскладніших ланок у виховному впливі в процесі становлення особистості.

Залучаючи дітей до прекрасного через український музичний фольклор народ прагнув до формування доброзичливих відносин (взаємин) між дітьми. Кращі музичні фольклорні шедеври перевірені життям, кристалізовані часом і

стали духовною цінністю, адже їх зберігає народ. А його не ошукаєш, він береже найцінніше, справді прекрасне, правдиве, гуманне. Однак, для виховання моральних та естетичних почуттів, формування художньої культури особистості школяра потрібен час, продуманий відбір методів і прийомів

Збагачення духовного світу людини є тим реальним ґрунтом, на якому можуть розцвісти і реалізуватися її творчі можливості та задатки. Разом з тим, збагачення духовного світу людини можливе лише за умови найширшої і найтіснішої її взаємодії з народною музичною творчістю. Вона займає важливе місце серед духовних цінностей людства, являє собою еталон, неперевершений зразок змісту і форм усіх видів народного мистецтва.

Аналіз народної музичної творчості, зокрема українських народних пісень, показав, що вона є невичерпним джерелом у морально-естетичному вихованні особистості. Виховний потенціал народної музики, яка вивчається у загальноосвітній школі, закладений у самому змісті програмового матеріалу, у стосунках вчителя музики з учнями, його організаторських здібностях: чи вміє він налагодити колективну працю дітей, чи спроможний створити потрібну морально-естетичну атмосферу у класі і регулювати її, чи здатний впливати на стосунки між школярами.

Тільки емоційно забарвлені уроки музики, які підкріплені творчою ініціативою вчителя, його знаннями потенціалу музичного фольклору й досвідом, любов'ю до дітей і народної музичної творчості, сприяють духовному збагаченню школярів, пізнанню оточуючої дійсності, формуванню світогляду, вихованню моральних і естетичних почуттів.

Висновки до першого розділу

Аналіз професійної підготовки вчителя у науково-педагогічній літературі показав важливість даної проблеми у системі національної освіти, багатогранність підходів у визначенні її сутності, змісту, функцій та складових компонентів.

Готовність до професійної педагогічної діяльності вчені розглядають як інтегроване особистісне утворення вчителя, як показник якості підготовки, як передумову його майбутньої ефективної навчальної й виховної роботи.

Сутність професійної готовності з точки зору педагогічної науки полягає у набутті студентами професійної освіти, що є результатом засвоєння знань і умінь, формування навичок і необхідних особистісних професійних якостей.

Психологічна готовність до педагогічної діяльності являє собою сукупність інтелектуальних, емоційно-вольових, операційно-діяльнісних і мотиваційних складових психіки людини в їхньому співвідношенні з умовами, що виникли, і майбутніми професійними завданнями.

Готовність майбутнього вчителя до професійної діяльності на нашу думку – це таке особистісне утворення, що забезпечує внутрішні умови для успішного її виконання. Компонентами готовності особистості до діяльності прийнято вважати ставлення до діяльності, мотиви, знання про предмет і способи діяльності, навички та вміння їхнього практичного використання.

Критеріями оцінювання професійної готовності є характер і стабільність емоційного ставлення до педагогічної діяльності, швидкість і точність адаптації поведінки в змінених умовах діяльності, доцільність педагогічних дій, сформованість педагогічних здібностей, комунікативні вміння, професійно значимі властивості та якості особистості.

Основою професійної педагогічної підготовки є психолого-педагогічна підготовка.

Вагомою частиною професійно-педагогічної підготовки, яка сприяє набуттю індивідуального досвіду студента (на основі його теоретичного обґрунтування), розширенню пізнавальної діяльності майбутніх учителів, є педагогічна практика

Під професійною педагогічною підготовкою майбутнього вчителя музики ми розуміємо цілеспрямований, двосторонній процес суб'єкт-суб'єктної взаємодії педагога і студента, кінцевою метою якого є формування необхідних і достатніх знань, умінь і навичок для здійснення професійної діяльності.

Крім того, підготовка вчителя музики включає універсальні людські якості і здібності, здатність організувати діяльність, вміння адаптуватись у нових нестандартних ситуаціях, готовність критично аналізувати та адекватно оцінювати результати власної діяльності

Підкреслюючи важливість психологічної і педагогічної підготовки студентів, оволодіння ними набором педагогічних технологій, акцентуємо увагу на формуванні майбутнього спеціаліста як особистості, що здатна до самонавчання упродовж життя, до прийняття рішення в інтересах дитини. Цей процес передбачає створення варіативних навчальних планів і програм, запровадження нової системи контролю, оцінювання та стимулювання, розробки змісту методики підготовки майбутніх учителів музики до виховання у молодших школярів морально-естетичних почуттів засобами народної музичної творчості.

Аналіз філософської, психолого-педагогічної літератури та особливостей виховання морально-естетичних почуттів показав, що у процесі формування особистості виробляються критерії оцінювання предметного світу, краси природи, зовнішності людини, виховується повага до батьків, до людської праці, ставлення до рідної землі, її звичаїв і традицій, розвивається відчуття краси поведінки. Особливо це стосується молодших школярів, вік яких визначається як сенситивний період у моральному та естетичному розвитку особистості.

Розкриття психолого-педагогічних особливостей виховання дітей, зокрема їх морально-естетичних почуттів, доводить, що емоційний досвід впливає на формування естетичних уявлень молодших школярів, ефективно засвоєння ними норм поведінки. Значну роль у вихованні моральних почуттів особистості відіграють її взаємини з дорослими та ровесниками; яскраві уявлення про справедливість, добро і зло, отримані з казок та життєвих ситуацій; розуміння суспільної значимості праці.

Узагальнюючи надбання вчених-дослідників про єдність морального та естетичного почуттів нами запропоновано дефінітивну характеристику

морально-естетичного почуття: емоційне оцінювальне ставлення особистості до самої себе, до поведінки інших людей, до навколишньої дійсності, яке формується і розвивається впродовж всього життя під впливом соціальних умов життя і виховання; відображає інтереси й потреби особистості, надихає на благородні вчинки, сприяє її гармонійному морально-естетичному вдосконаленню.

Вагомим джерелом виховання морально-естетичних почуттів людини є народна музична творчість. Народна пісня здатна передавати найглибші емоційні переживання людини, виявляти найточніші відтінки настроїв, які навряд чи можливо відтворити засобами інших видів мистецтва.

Усвідомлюючи великий виховний потенціал музичного фольклору у вихованні дітей, в т.ч. й морально-естетичному, видатні діячі вітчизняної культури (В.М.Верховинець, С.І.Воробкевич, Ф.М.Колесса, М.Д.Леонтович, М.В.Лисенко, Я.С.Степовий, К.Г.Стеценко та ін.) уважно вивчали і записували зразки народної музичної творчості, використовували їх у своїй педагогічній діяльності.

Як бачимо, музичний фольклор, своєрідно акумулюючи у собі естетичний досвід народу, викликаючи відповідні динамічно насичені образи й асоціації, утверджує високі моральні й духовні цінності життя, відгострює розум та освіжає серце, вчить шанувати батьків, цінувати і любити рідну землю, працю.

Ефективність використання української народної творчості з формування у молодших школярів морально-естетичних почуттів залежить від рівня готовності вчителя музики. Тому виховний потенціал народної музичної творчості повинен використовуватися у морально-естетичному вихованні майбутніх педагогів-вихователів; в організації різного типу виховної роботи у навчальних закладах; у змісті курсів з підвищення кваліфікації вчителів музики інститутів післядипломної педагогічної освіти.

Розділ 2

Експериментальне дослідження готовності майбутніх учителів музики до виховання у молодших школярів морально-естетичних почуттів засобами народної музичної творчості

2.3. Методика дослідження готовності студентів до виховання морально-естетичних почуттів

На основі аналізу теоретичних джерел щодо готовності майбутнього педагога, сучасних підходів до розуміння сутності професійної педагогічної підготовки ми прийшли до висновку, що комплексний характер підготовки вчителів музики до виховання у молодших школярів морально-естетичних почуттів засобами народної музичної творчості забезпечують взаємопов'язані між собою компоненти, які ми розглядали як критерії: морально-естетичний, емоційно-мотиваційний, когнітивний, процесуально-операційний (рис.2.1.).

Зазначена підготовка становить собою складну, упорядковану, цілісну багато-структурну динамічну систему, що функціонує відповідно до мети, завдань та принципів професійно-педагогічної підготовки, спрямовується на формування системи знань, умінь та навичок студентів, розвиток їх творчого підходу до виховної діяльності і підпорядковується меті – формуванню їхньої готовності до виховання у молодших школярів морально-естетичних почуттів засобами народної музичної творчості.

Ця підготовка включає ефективні умови, засоби, матеріали, технології і здійснюється в результаті цілісного педагогічного процесу, забезпечуючи формування готовності майбутнього вчителя до професійно-творчої діяльності.

Визначальним у зазначеній системі підготовки вважаємо морально-естетичний компонент розвитку особистості, який включає в себе морально-естетичну основу життєдіяльності і є носієм знань, загальнолюдських цінностей, національних культурних надбань, формує духовно-моральну і естетичну культуру майбутнього вчителя музики. Проявом морально-

естетичного компоненту є гуманне ставлення до дітей, усвідомлення свого обов'язку вчителя-вихователя перед суспільством, переживання і відповідальності за виховання і розвиток особистості кожної дитини. Основою цього компоненту є його моральна й естетична спрямованість. Він пронизує когнітивний, емоційно-мотиваційний та процесуально-операційний компоненти, є інтеграційним ядром їх взаємозв'язку у підготовці майбутнього вчителя музики до виховання у молодших школярів морально-естетичних почуттів засобами народної музичної творчості.

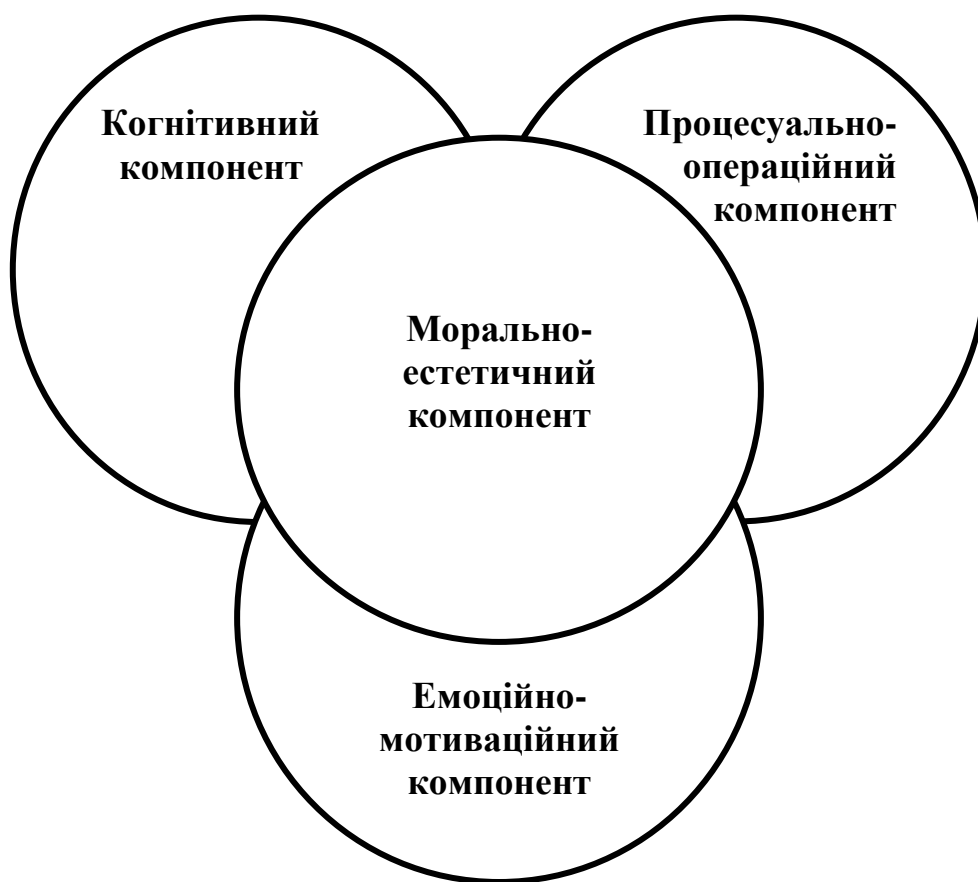

Рис. 2.1. Структурно-компонентний склад готовності вчителя музики до виховання у молодших школярів морально-естетичних почуттів.

Когнітивний компонент пов'язаний з накопиченням інформації інтелектуального характеру, спрямований на оволодіння студентами знаннями, уміннями й навичками. Він сприяє збагаченню системи професійно-педагогічних знань, розширенню музично-естетичного кругозору, ознайомленню з морально-естетичною сутністю народного музичного

мистецтва, усвідомленню потенціалу музичного фольклору у вихованні морально-естетичних почуттів, що складає основу творчої спрямованості особистості майбутнього вчителя музики.

Емоційно-мотиваційний компонент інтегрує морально-естетичні почуття, сприяє емоційному спілкуванню студентів з творами музичного фольклору, формує готовність студентів до педагогічного спілкування, включає систему професійно-значимих потреб, які спонукають до цілеспрямованої виховної діяльності засобами української народної музичної творчості. Він пов'язаний з емоційно-почуттєвим переживанням музично-фольклорної інформації, з особистісно-значущим компонентом підготовки вчителів музики до виховання у молодших школярів морально-естетичних почуттів засобами народної музичної творчості. Цей компонент спрямований на емоційно-почуттєве ставлення студентів до творів народного музичного мистецтва.

Процесуально-операційний компонент включає в себе систему практичних умінь і навичок, які реалізуються майбутніми вчителями музики в процесі виховання у школярів морально-естетичних почуттів засобами музичного фольклору: уміння підготувати дітей до сприймання музики, емоційно і захоплююче розповісти про неї; поглибити сприймання музики через аналіз засобів музичної виразності, за допомогою яких створюється той чи інший настрій, характер музики, художній образ; порівняти переживання, які закладені в музиці, зі своїми особистими, вміти про них розповісти; оцінити творчу діяльність з позиції слухача, виконавця, композитора. Він пов'язаний з творчим самовираженням студентів, яке забезпечується синтезом музичної, хореографічної творчості, а також із власним творчим компонентом підготовки вчителя до виховання у молодших школярів морально-естетичних почуттів засобами народної музичної творчості.

Показниками *емоційно-мотиваційного критерію* на нашу думку є:

- розуміння значущості української народної музичної творчості у вихованні морально-естетичних почуттів молодших школярів (особистісний зміст

використання української народної музичної творчості у вихованні школярів;

- ціннісні переваги манери виконання народних пісень (автентична, народна, академічна);
- емоційне задоволення морально-естетичною діяльністю засобами народної музичної творчості.

Когнітивний критерій готовності майбутніх учителів музики у нашому дослідженні забезпечується розумінням морально-естетичної сутності української народної музичної творчості та усвідомленням її потенціалу у вихованні в молодших школярів морально-естетичних почуттів.

Показниками *процесуально-операційного критерію* є:

- оволодіння методами і прийомами виховання та діагностики у молодших школярів морально-естетичних почуттів засобами народної музичної творчості;
- здатність творчо організовувати морально-естетичну діяльність засобами музичного фольклору, викликати у школярів емоційний відгук, створювати необхідні умови для виховання морально-естетичних почуттів, знаходити контакт зі школярами, ефективно підбирати й використовувати оптимальний навчально-виховний матеріал.

На основі виділених критеріїв та показників готовності майбутніх учителів музики до виховання у молодших школярів морально-естетичних почуттів засобами народної музичної творчості нами розроблено програму і методику її діагностики на різних етапах професійно-педагогічної підготовки студентів. У дослідженні застосований спосіб діагностики за рівнями. Шкала оцінки включає три рівні сформованості готовності майбутніх учителів музики до виховання у молодших школярів морально-естетичних почуттів: високий, середній і низький.

Високий рівень готовності характеризується сформованістю всіх компонентів у їх єдності та взаємодії, цілісністю особистісно-професійної характеристики майбутнього вчителя-вихователя; високим ступенем розуміння

виховних можливостей народної музики, необхідності передачі народних традицій підростаючому поколінню, міцністю знань, сформованістю умінь і навичок, необхідних для виховання у молодших школярів морально-естетичних почуттів засобами народної музичної творчості, умінням добирати художньо-цінний матеріал для занять з дітьми й розкривати морально-естетичну сутність музичного фольклору, творчим підходом до теоретичної і практичної педагогічної діяльності.

Середній рівень готовності характеризується неповною сформованістю цілісної структури музично-педагогічної діяльності вчителя до виховання у молодших школярів морально-естетичних почуттів засобами фольклору, достатньою увагою до виховних можливостей народної музики, сформованими уміннями відбору і аналізу художнього матеріалу, практичними навичками, творчим підходом до професійно-педагогічної діяльності.

Низький рівень – частковою сформованістю компонентів підготовки майбутнього вчителя, недостатніми знаннями та практичними уміннями й навичками для виховання у молодших школярів морально-естетичних почуттів засобами народної музичної творчості, недостатнім розумінням виховних можливостей української народної музичної творчості.

Під час аналізу навчального плану спеціальності «Педагогіка і методика середньої освіти. Музичне виховання» педагогічного коледжу Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича нами визначено цикли навчальних дисциплін, що вивчаються на різних етапах навчально-виховного процесу і забезпечують підготовку майбутніх учителів музики до виховання у молодших школярів морально-естетичних почуттів засобами української народної музичної творчості: загальнонауковий, психолого-педагогічний, музично-теоретичний, музично-виконавський (табл. 2.1.).

Загальнонауковий цикл складають українська мова, українська література, історія України, культурологія, філософія та основи етики і естетики, де розглядаються система етико-естетичних категорій, питання

єдності морального й естетичного в оточуючій дійсності, історії, мистецтві, літературі.

Таблиця 2.1.

**Поетапне забезпечення професійної підготовки вчителя музики
у процесі вивчення навчальних дисциплін**

Цикли	Навчальні дисципліни	Семестри
Загальнонауковий цикл	Українська мова	1,2,3,4
	Українська література	1,2,3,4
	Історія України	3,4
	Основи філософських знань	5,6
	Культурологія	7,8
	Етика і естетика	8
Психолого-педагогічний цикл	Психологія	3,4
	Педагогіка	3,4,5,6,7,8
	Методика музичного виховання в школі	5,6,7,8
Музично-теоретичний цикл	Народна творчість, фольклор, обряди	2
	Українська музична література	3
	Зарубіжна музична література	4,5,6,7,8
	Елементарна теорія музики	1,2
	Сольфеджіо	1,2,3,4,5,6,7,8
	Гармонія	3,4,5,6,7,8
	Аналіз музичних творів	7
Музично-виконавський цикл	Основний музичний інструмент	1,2,3,4,5,6,7,8
	Додатковий музичний інструмент	1,2,3,4,5,6,7,8
	Акомпанемент	3,4,5,6,7,8
	Диригування та робота з хором	1,2,3,4,5,6,7,8
	Вокальний клас	1,2,3,4,5,6,7,8
	Ритміка і основи хореографії	3,4

Психолого-педагогічний – розкриває механізми відображення єдності морального і естетичного у свідомості майбутніх учителів музики. В курсах «Педагогіка», «Психологія» та «Методика музичного виховання в школі» дається обґрунтування комплексного підходу до морально-естетичного виховання школярів, їх психологічних особливостей.

У процесі проходження студентами педагогічної практики в загальноосвітніх навчальних закладах здійснюється перевірка знань, отриманих під час вивчення методики музичного виховання в школі, закріплення умінь і навичок, планування, організації та проведення виховної роботи з дітьми засобами музичного фольклору.

Музично-теоретичний цикл представлений дисциплінами «Народна музична творчість, фольклор, обряди», «Українська музична література», «Зарубіжна музична література», «Елементарна теорія музики», «Сольфеджіо», «Гармонія», «Аналіз музичних творів». Під час їх вивчення розглядається єдність морального й естетичного у процесі історичного розвитку всіх форм і видів музичного мистецтва (в т.ч. народного), що сприяє формуванню у майбутніх учителів уміння аналізувати українські народні пісні з точки зору цілісної морально-естетичної інтерпретації форми і змісту, виявленню виховних можливостей народної музики через розуміння засобів музичної виразності, ознайомленню з традиціями та обрядами українського народу в їх музичному розмаїтті й багатстві.

Музично-виконавський цикл озброює студентів знаннями і вміннями розкриття морально-естетичного змісту української народної пісенної творчості в процесі виконавської діяльності, навичками поєднання співу з рухами, грою, виразною мімікою на заняттях з музичного інструменту, вокального класу, хорового диригування, концертах, фольклорних святах.

Під час аналізу процесуального компоненту підготовки студентів до виховання у молодших школярів морально-естетичних почуттів засобами музичного фольклору нами визначено види діяльності студентів, які формують їх духовний і професійний розвиток, структурно й змістовно розкривають

процес формування професійно-особистісної готовності студентів до виховання у молодших школярів морально-естетичних почуттів; зроблена спроба системного поопераційного опрацювання основних професійно-педагогічних умінь, які необхідні для успішного здійснення морально-естетичного виховання школярів засобами музичного фольклору (рис.2.2.).

Рис. 2.2. Основні види діяльності у становленні педагога

Так, навчально-теоретична діяльність студентів спрямована на їх духовно-інтелектуальний і естетичний розвиток, засвоєння знань, необхідних для здійснення виховання у школярів морально-естетичних почуттів засобами української народної музики.

Навчально-практична – спрямована на відпрацювання умінь і навичок щодо виховання у дітей морально-естетичних почуттів засобами фольклору на уроках та в позаурочній роботі. Вона передбачає розвиток умінь формулювати мету, планувати, організовувати, коректувати виховну роботу, діагностувати її вихідні та кінцеві результати, вміти підготувати методичну розробку позакласних занять, використовуючи народну музичну творчість; скласти сценарій фольклорного свята для дітей та ін.

Навчально-дослідницька діяльність передбачає творчий аналіз роботи з фольклорної практики, написання наукових доповідей, рефератів, курсових робіт із даної тематики; виконання інтелектуально-творчих завдань, що орієнтують студентів на використання їх у професійній діяльності вчителя-вихователя.

Художньо-творча діяльність спрямована на розкриття творчих художніх можливостей студентів, включення їх у колективну та індивідуальну творчість у формі концертів, конкурсів, фестивалів, фольклорних свят та ін.

Комунікативна діяльність забезпечує спілкування з творами народного пісенного мистецтва, яке спрямоване на формування морально-естетичного компоненту свідомості студентів, дискусії, спілкування зі школярами.

Ігрова діяльність використовується як основна форма засвоєння музичної творчості. Моделювання ігрових фрагментів уроків та позакласних виховних занять із використанням музичного фольклору спрямоване на формування готовності майбутніх учителів до виховання у школярів морально-естетичних почуттів.

Оцінювальна діяльність студентів передбачає аналіз творів народної творчості, явищ навколишньої дійсності, власної діяльності, а також аналіз висловлювань дітей з позиції прагнення до морального ідеалу, який закладений у творах української народної творчості.

Постійна самостійна робота студентів із формування готовності до виховання у молодших школярів морально-естетичних почуттів засобами музичного фольклору передбачає вивчення відповідної методичної літератури,

перегляд концертних програм, відвідування етнографічних музеїв, активну участь у фольклорних святах та ін.

Для виховання у молодших школярів морально-естетичних почуттів майбутньому вчителю музики потрібні перцептивні, комунікативні, конструктивні та організаторські вміння.

Перцептивні вміння допомагають розрізняти емоційні реакції, стани й почуття, якими зумовлюється специфіка виховання у молодших школярів морально-естетичних почуттів; фіксувати зміни у рівнях розвитку морально-естетичних почуттів.

Конструктивні вміння – здатність впливати на асоціативно-образну уяву учнів, уміння розширювати емоційні поля особистості, створювати розвивальне середовище, відповідно до вікових особливостей підбирати прийоми й методи роботи щодо виховання у молодших школярів морально-естетичних почуттів засобами народної музичної творчості.

Комунікативні вміння сприяють формуванню у молодших школярів інтересу до народної музичної творчості, розвитку здібностей до хореографічної і театральної інсценізації, забезпечують трансформацію вражень з емоційної та інтелектуальної сфери духовного життя особистості учня у конкретно-чуттєві музичні, сценічні та візуальні форми.

Організаторські вміння дають можливість оволодіти різними методами проведення занять, поєднувати урочні та позаурочні форми музично-виховної роботи з молодшими школярами з використанням народної музичної творчості; сприяють інтеграційній єдності народного мистецтва у морально-естетичному розвитку школярів.

Отже, процес професійної підготовки майбутнього вчителя музики до виховання у молодших школярів морально-естетичних почуттів засобами народної музичної творчості є багатограним, цілеспрямованим і забезпечується єдністю зазначених компонентів готовності, циклів навчальних дисциплін, видів діяльності та педагогічних умінь.

Важливим етапом є вивчення стану і рівня професійної педагогічної підготовки вчителя до використання потенціалу української народної музичної творчості у вихованні морально-естетичних почуттів у реальному навчально-виховному процесі.

2.2. Стан готовності вчителів музики до виховання у молодших школярів морально-естетичних почуттів засобами народної музичної творчості

На сучасному етапі розбудови системи освіти в нашій державі важливою є підготовка майбутніх педагогів до нестандартної професійно-педагогічної діяльності, здатних не тільки працювати в рамках класно-урочної системи, але і успішно керувати процесом морального і естетичного становлення особистості молодшого школяра.

Система морально-естетичного виховання загальноосвітньої школи, як відомо, повинна охоплювати всі ланки навчально-виховного процесу, які здійснюються як в урочній, так і в позакласній роботі. Аналіз педагогічної теорії показав, що процес морально-естетичного виховання можна визначити як взаємодію трьох його складових елементів: педагог, сім'я, школяр. Особливості виховання морально-естетичних почуттів у молодших школярів описані нами в § 1.2. Проаналізуємо стан морально-естетичного виховання молодших школярів в цілому та засобами народної музичної творчості, зокрема, крізь призму навчально-виховної діяльності вчителя. Щоб виявити інтерес учителів музики до української народної музичної творчості і її місце у навчально-виховній роботі школи, нами було проведено перш за все дослідження серед учителів музики шкіл міста Чернівці та Чернівецької області в обласному інституті професійної педагогічної освіти (додаток А), яким охоплено 132 респонденти.

Аналіз результатів анкетування (табл. 2.2.) свідчить про те, що тільки 33,3% опитаних працюючих учителів музики використовують українську народну творчість на уроках і в позаурочний час. 16,7% – розглядають музичний фольклор, як одну з ланок міжпредметних зв'язків у вивченні української літератури, народознавства та інших шкільних дисциплін. 12,1% від загального числа опитаних – ведуть фольклорні гуртки, а 3% учителів взагалі не цікавляться українською народною музичною творчістю.

Таблиця 2.2.

**Місце народної музичної творчості
у навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи**

n = 132

<i>Запитання і зміст відповідей вчителів музики</i>	<i>Кількість відповідей</i>	
	абс.ч.	%
<p>Яке місце в навчально-виховному процесі Вашої школи займає народна музична творчість?</p> <ul style="list-style-type: none"> • Використовується лише на уроках музики • Є однією з ланок міжпредметних зв'язків • Використовується у різних формах позакласної роботи • Використовується у гуртках та на уроках музики 	<p>14</p> <p>22</p> <p>52</p> <p>44</p>	<p>10,6</p> <p>16,7</p> <p>39,4</p> <p>33,3</p>
<p>Як Ви безпосередньо ставитеся до народної музичної творчості?</p> <ul style="list-style-type: none"> • Захоплююся різноманітними її жанрами • Сам(а) виконую народні пісні • Веду відповідний гурток • Не цікавлюся 	<p>86</p> <p>26</p> <p>16</p> <p>4</p>	<p>65,2</p> <p>19,7</p> <p>12,1</p> <p>3,0</p>
<p>Як ставляться учні Вашої школи до народної музичної творчості?</p> <ul style="list-style-type: none"> • Займаються захоплено • Цікавляться • Не цікавляться, віддають перевагу іншим видам діяльності, сучасній естрадній музиці • Вивчають відповідно до програмових вимог 	<p>28</p> <p>60</p> <p>4</p> <p>40</p>	<p>21,2</p> <p>45,5</p> <p>3,0</p> <p>30,3</p>

Звичайно, що учні школи, де працює такий учитель не можуть бути і зацікавленими українською народною піснею. 45,5% опитаних працюючих учителів стверджують, що діти їхніх шкіл цікавляться музичним фольклором, а 21,2% – захоплено ним займаються. 30,3% вчителів музики на запитання як ставляться учні до народної музичної творчості відповіли, що вивчають згідно програмових вимог, 21,2% – не змогли дати відповідь на запитання, чи цікавляться народною музикою батьки їх учнів. Проте, як зазначають педагоги, 36,4% батьків беруть участь у концертах, фольклорних святах, а 27,3% – співають українські народні пісні у сім'ях.

Незаперечним є факт, що коли учитель музики веде відповідний гурток, то і батьки і школярі цікавляться українською народною музичною творчістю. Зрозумілим є і те, що педагогу важко дати відповідь на запитання чи цікавляться батьки музичним фольклором, коли він використовує народну музику тільки на уроках (діти вивчають згідно програмових вимог). Збуджені з уст учителя цікавою бесідою, яскравим музичним прикладом школярі будуть співати і вдома, розширюватимуть свій інтерес з інших джерел.

Стан готовності до виховання у молодших школярів морально-естетичних почуттів засобами народної музичної творчості учителів музики, що працюють і мають певний досвід роботи вивчався також за допомогою спостережень та аналізу відвідування уроків, позакласних виховних занять, шкільної документації. З цією метою ми відвідували уроки музики та позакласні виховні заняття, здійснюючи при цьому системне спостереження за діяльністю вчителів з формування в учнів морально-естетичної вихованості засобами музики в цілому і музичного фольклору зокрема. Спостереження показали, що вчителі базових шкіл педагогічної практики для ознайомлення з українськими народними піснями використовують репертуарний список програми з музики для загальноосвітніх навчальних закладів, інколи доповнюючи іншими варіантами пісень. Методи та прийоми роботи над розучуванням українських народних пісень використовуються ті ж, що і в роботі над авторською піснею. Тобто розучуються з використанням нотного

запису у супроводі фортепіано (баяну, акордеону), сидячи за партами і т. д. А краще було б розучувати їх дещо інакше. Адже народна пісня передавалась з покоління в покоління, від дорослих до дітей, від старших до молодших, супроводжуючись рухами, виразною мімікою тощо.

Спостереження за роботою вчителів музики над народною піснею на уроках та в позаурочний час показують, що вони недостатньо володіють спеціальними знаннями про жанр, методику розучування народної пісні, часто не знають її зміст, умови і місце побутування. Розучування тієї чи іншої пісні розпочинається з короткого шаблонного коментарю, який подається в програмі з музики. Проте він слугує лише для повідомлення короткої інформації про жанр, а не створює ту емоційно-творчу атмосферу для сприйняття рідного народного мистецтва, яке є плодом творчості багатьох поколінь, в якому розкривається душа, настрої, думи і надії, мрії та сподівання, риси характеру нашого народу, ставлення до оточуючої дійсності. Такий коментарій повинен завдяки творчому пошуку вчителя давати школярам імпульс для зацікавленого ставлення школярів народною музикою, викликати у дітей емоційний відгук як основу для виховання морально-естетичних почуттів.

Проаналізуємо для прикладу кілька уроків музики. Так, у першому класі вчитель музики працювала над розучуванням української народної пісні «Подольночка» (тема «Як розповідає музика»). У вступному слові було сказано, що це українська народна пісня, її створив народ, характер її ліричний, це веснянка. Робота вчителя була зосереджена на чистому інтонуванні мелодії, вирівнюванні унісону, якого, звичайно, важко домогтись у першому класі. Не було акцентовано увагу на засобах музичної виразності, на співвідношенні настрою пісні з естетичними почуттями та моральними якостями дітей. Не реалізована виховна спрямованість твору. Не було також сказано, а тим більше показано, як пісня виконується з танцювальними рухами. Можливо, все це відкладалось на наступний урок, коли діти краще засвоять мелодію та літературний текст. Але ні вступна бесіда, ні робота над піснею не викликали у дітей жвавого інтересу до твору на першому етапі ознайомлення.

Під час вивчення української народної пісні «Дівка Явдошка» (3 клас, тема «Пісня, танець, марш переростають у пісенність, танцювальність, маршовість») ми спостерігали за роботою педагога. Вчитель не створила емоційного настрою для сприймання даного твору, не було відповідної словесної інтерпретації дітьми її змісту. Школярі довго розучували мелодію за допомогою інструменту та нотного запису. З деякими труднощами діти, доповнюючи один одного, змогли сказати кілька фраз про почуту музику. Це говорить про те, що вчитель не спрямовує свою роботу на розвиток творчої уяви дітей, не збагачує словниковий запас для висловлювань про власні почуття та настрої. Морально-естетичний потенціал цієї пісні на даному уроці залишився не реалізованим.

Разом зі студентами ми відвідали фольклорний конкурс серед шкіл міста. Конкурсанти були непогано підготовлені, але явно видно і чути, що підготовка до нього здійснювалась шляхом механічного заучування народних мелодій. У виступах брали участь, як правило, здібні діти з різних класів, інші ж залишались у ролі глядачів та слухачів. Але ж відомо, що естетичну насолоду від фольклору отримують саме в процесі живого виконання. Фольклор тим і унікальний, що народжується і існує у середовищі самих його творців і виконавців.

Однак, творча самореалізація дітей спостерігається на уроках музики та на позакласних виховних заняттях учителя обласної школи-інтернату для дітей сиріт та дітей позбавлених батьківської опіки О.М.Воробйова, який працює за авторською програмою. На його заняттях фольклор є ефективною формою розкриття особистості дитини, виявлення її потенційних здібностей та ініціативи. Навчання тут носить живий, неформальний характер. Заняття проводяться емоційно, змістовно, зберігаються традиційні ознаки і прийоми у навчанні фольклору. Сопілка є невід'ємним атрибутом уроків музики, грають всі діти незалежно від музичних здібностей. На жаль, ми не можемо порівняти ці уроки ні з якими іншими, побаченими нами, тому що працює вчитель-майстер, захоплена, творча особистість.

Близька до вказаної за настроями ситуація спостерігається і в Годиївській загальноосвітній школі Сторожинецького району: вільна, творча розкутість школярів під час виконання коломийок, народних пісень танцювального характеру, радість художнього самовираження під час гри на хроматичних сопілках. Атмосфера фольклору підтримується крім учителів музики (В.І.Стельмах та Г.В.Мельник) адміністрацією школи, вчителями, батьками. Всі діти з великим задоволенням займаються після занять в гуртках.

Як бачимо, рівень зацікавлення фольклором в школі залежить перш за все від учителя. Ще в середині 20-х років Б.Асаф'єв, підкреслюючи універсальність діяльності шкільного вчителя, відмічав, що він повинен бути педагогом-просвітителем, який володіє історико-теоретичними знаннями в області музики, і хормейстером, і виконавцем, і музичним етнографом [12, 59].

Безумовно, діяльність учителя, його стиль роботи відображається і на сформованості морально-естетичних почуттів молодших школярів, про що свідчать наші спостереження та дослідження. Вчителі сучасної загальноосвітньої школи основну увагу в своїй діяльності приділяють вирішенню освітніх завдань. Питання виховання у школярів морально-естетичних почуттів вони розглядають як другорядні, що ми і простежили.

З метою визначення рівня сформованості моральних переконань, емоційного відгуку та інтересу до пісенних зразків народної музичної творчості нами було додатково проведене дослідження серед молодших школярів. Респондентами дослідження стали учні 1–4 класів шкіл м. Чернівців у загальній кількості 108 чоловік. Оскільки, до школи діти приходять, звичайно, із різними навичками, різним досвідом, то одним із завдань нашого дослідження було виявлення рівня морально-естетичної вихованості дітей молодших класів та з'ясування якими знаннями, уміннями й навичками вони володіють у контексті морально-естетичного виховання.

Для вивчення особливостей виховання у дітей морально-естетичних почуттів були використані такі методи: анкетування, інтерв'ювання, спостереження й бесіди, методика незакінчених і закінчених колізій та

малювання кольорових малюнків. Перший етап дослідження складався з декількох серій. У першій серії передбачалось виявлення оцінки особистісних якостей дитини, яку давали батьки у стверджувальній чи заперечливій формі. Ця мета реалізувалась за допомогою анкети «Ваша дитина» (додаток Б.1.).

Результати анкетування (табл. Б.1.) свідчать, що 55,6% батьків вважають своїх дітей добрими, чуйними; 53,7% – відзначають у дітей прояви піклування про інших, доброзичливість; 27,8% батьків упевнені, що їх діти свідомо щирі, чесні і правдиві. Батьки прагнуть бачити своїх дітей працьовитими і старанними учнями, допитливими й знаючими, ввічливими й добрими.

Другим завданням цієї серії було визначення методом анкетування показників зацікавленості батьків українською народною творчістю, їх участі у фольклорних заходах класу, школи (табл. Б.2.).

За результатами анкетування видно, що майже половина з опитаних батьків цікавляться українською народною творчістю. Однак, беруть участь у фольклорних заходах класу чи школи лише 34,3% батьків, а з власної ініціативи – 8,3%. 28 батьків беруть участь у фольклорних заходах на прохання вчителя, що складає 25,9% від загального числа опитаних.

Закономірним є факт, що аналізуючи сучасні соціокультурні тенденції у гонитві за покращенням загального рівня розвитку своїх дітей, бажанням залучити їх до широкого кола різних видів діяльності, батьки не завжди приділяють належної уваги народній музичній творчості, не усвідомлюють її виховного впливу на виховання у дітей морально-естетичних почуттів.

Друга серія дослідження ґрунтувалась на методиці «Незакінчених речень, колізій». Основною метою вказаної серії було вивчення у молодших школярів обсягу знань про позитивні моральні якості, виявлення відповідності моральних знань моральній поведінці.

Щоб виявити рівень розуміння дітьми понять «добрий», «чуйний», «чемний», їм пропонувалось дати відповіді на такі запитання:

- Які чарівні слова ви знаєте? – Яку людину можна вважати доброю?
- Яку людину можна вважати жорстокою?

– Яку людину можна вважати справедливою? та ін. (додаток Б.2.).

Беручи до уваги фрагментарний характер знань молодших школярів, обмежений словниковий запас, ми пропонували дітям вибрати із запропонованих особистісних якостей найсуттєвіші.

Кількісний аналіз отриманих експериментальних даних свідчить, що в цілому діти мають досить змістовний обсяг знань про моральні якості, але ще не всі глибоко й повно розуміють зміст поданих понять (особливо низький показник у першокласників, що і відображено в табл. Б. 3.).

Учні 3 та 4 класу (38,5%; 46,2%) вказали на 4-6 ознак певного морального поняття, 1 класу (13,8%) – на 2-3 ознаки. Розбіжність в обсязі знань свідчить про те, що ця спроможність розвивається на індивідуальній основі залежно від різних факторів, зокрема, від методичної майстерності вчителя проводити навчально-виховну роботу.

За критерій визначення рівня розвитку моральних почуттів молодших школярів бралось ставлення суб'єкта до морального вчинку і виховного впливу дорослого (вчителя, батьків, старших).

Показником культури почуттів є ступінь її відповідності до вимог у різних ситуаціях, що виявляється у ставленні учня до товаришів, колективу, своїх навчальних та громадських обов'язків. до праці.

Виявляючи рівень гуманних почуттів, ми враховували і саме ставлення до негативних явищ. У цьому зв'язку з'ясовували уявлення молодших школярів про жорстокість. В активному словнику учнів це поняття відсутнє, однак вони добре розуміють його суть. У бесіді з учнями 1-2 класів (у першій половині навчального року) виявилось, що під жорстокістю вони розуміють погане ставлення до тварин, птахів, звірів, спираючись на побачене у кінофільмах та телепередачах. Третьюкласники вже наводили факти жорстокості у ставленні однієї людини до іншої, рослинному й тваринному світі. Розуміння жорстокості піднімалося в них до таких узагальнень: «Людина, яка ображає інших, не жаліє, ненавидить – жорстока», «Жорстокий той, хто вбиває, нищить, шкодить, псує».

В ході дослідження ми переконались, що знання й розуміння – різні ступені усвідомлення явищ: можна знати, навіть вживати те чи інше поняття у мовленні, але не розуміти його справжнього значення. Також ми з'ясували, що існують розбіжності між теоретичною обізнаністю, дійсною оцінкою подій, вчинків і поведінковими проявами в реальних ситуаціях.

Так у розумінні якості «доброта» молодші школярі характеризуються такими вміннями:

– можуть віднести певний вчинок до доброго чи поганого без пояснення, хоча тут інколи відбувається заміна одних понять іншими. Наприклад, Аліна міркує: «Доброта – це дисциплінованість», Микола стверджує, що «чуйність – це коли людина все добре чує» та ін.

– вміють виділити специфічну ознаку моральної якості через вчинок (добрий, бо допомагає, всім ділиться).

– можуть пояснити той чи інший вчинок.

Такий підхід дав нам змогу визначити ознаки формального засвоєння дітьми моральних знань і намітити шляхи його усунення.

Відомо, що становлення особистості здійснюється успішніше, якщо в неї виробляється або вже є позитивне ставлення до тих чи інших моральних якостей. З метою вивчення оцінних суджень і ставлень нами були запропоновані такі запитання:

– Чи хочеш ти бути доброю людиною?

– Для чого потрібна доброта?

– Які якості тобі подобаються в людях?

Аналіз відповідей показав, що у першокласників спостерігається тенденція до ідеалізації. Діти вказують на такі мотиви: «Хочу бути доброю, бо всі будуть поважати», «Хочу тому, що добра людина поважає старших, шанує менших і всіх людей», «Просто, щоб бути добрим, любити все», «Добрим слід бути, щоб нікому не завдавати шкоди, не кривдити нікого, не бути злим», «Всі повинні бути добрими».

Аналізуючи відповіді на запитання «Які якості тобі подобаються в людях?» ми встановили, що першокласники шукали хороші і погані якості у дітей свого класу. Поняття доброти вони вбачають у ввічливості, зразковому навчанні, повазі до старших, у бажанні не ображати, не бути жадібними. Усі діти не схвалюють поведінку однокласників, які б'ються, кривдять інших, не діляться.

Другокласники й третьокласники у своїх відповідях на ці запитання називали майже у два рази більше, ніж учні першого класу, моральних якостей, які їм подобаються в інших людях. Серед них – доброта, скромність, чесність, лагідність, вірність, правдивість. Хлопчики виділяють спритність, сміливість, витривалість. Це пояснюється їх, віковими особливостями, захопленням людьми хоробрими, мужніми, відважними. Дівчатка надавали перевагу скромності, ввічливості, охайності. Як бачимо з відповідей, молодші школярі вже здатні також мотивувати моральну поведінку.

Досвід підтверджує, що моральний розвиток особистості характеризується не стільки обсягом знань про норми поведінки, вмінням правильно оцінити той чи інший вчинок, скільки моральною діяльністю. По справжньому гуманна особистість не та, яка лише висловлює співчуття, а та, яка відповідно діє.

Для виявлення особливостей засвоєння моральних норм молодшими школярами (особливостей обґрунтування, дотримання норм) дітям після ілюстрації української народної пісні пропонувалось висловити свою думку щодо розуміння тієї чи іншої норми за допомогою різних запитань (додаток Б.3.).

Коли виникали труднощі у процесі відповідей на запитання, дітям пропонувалось програти деякі ситуації.

До методики ввійшли два типи ситуацій (колізій) – закінчені й незакінчені. Матеріал для колізій відбирався на основі спостережень за поведінкою учнів на уроках, перервах, позакласних музичних заняттях, інформації про суперечки дітей від учителів-класоводів, розповіді батьків про

конфліктні ситуації між дітьми. Поштовхом до створення ситуацій був зміст українських народних пісень та програмових музичних творів, із якими ознайомлювались молодші школярі. Зміст пісень узгоджувався з моральними нормами. Після прослуховування музичних творів дітям пропонувалось висловити свою думку. Для створення активної дискусійної атмосфери школярам також зачитували ситуацію, що могла мати місце у їх життєвому досвіді (додаток Б.4.).

Колізії вирішувались дітьми неоднозначно, викликали в них інтерес і активну реакцію. Досліджувані ставились перед необхідністю вибору рішення за головного героя і цим самим порушували, або дотримувались норми (захищаючи свої інтереси, порушують норму; відстоюючи інтереси іншого, дотримуються її. Як бути?)

Учитель-експериментатор утримувався від критики на адресу дітей, просив прокоментувати відповіді дітей на запитання. У відповідях нас цікавило, як вони обґрунтовують необхідність дотримання моральних норм. У залежності від того, на що орієнтувалась дитина, на наслідки, що виникають після порушення норми для себе чи для іншого, обґрунтування дотримання норм були розділені на три групи.

- *Альтруїстичні*. Коли дитина розкриває наслідки порушення норм для іншого. Наприклад, «Не можна обманювати іншого, тому що дитина не знайде того, що шукала, і буде засмученою». «Не можна брати чужого, бо дитина буде плакати».
- *Егоцентричні*. Коли дитина говорить про наслідки порушення норм для себе. Наприклад, «Якщо я обману кого-небудь, то і мене обманювати будуть». «Якщо я буду ображати товариша, він не буде зі мною гратися».
- *Альтруїстично-егоцентричні*. Коли дитина пояснює необхідність дотримання норми вимогами як такими. Наприклад, «Нікого не можна обманювати». «Не можна брати чужого. Всі дорослі говорять, що не можна брати чужого».

У відповідях дітей часто зустрічаються всі три типи обґрунтування дотримання норм, або один, який, як правило, домінує. Ось як один з учнів пояснює необхідність дотримання норми «Не можна брати чужого»: «Не можна, мама не дозволяє. Візьмеш, погано буде. З тобою ніхто не буде дружити й іншому буде погано». «Не можна брати чужого, бо він шукатиме цю річ. А не знайшовши, буде плакати, мама буде його сварити». Як бачимо в цих відповідях є всі три типи обґрунтування дотримання норми, однак альтруїстичні пояснення домінують.

Результати спостережень дотримання моральних норм свідчать про те, що найчастіше досліджувані альтруїстично обґрунтовували моральні норми «Допомагай старшим» (54,6%), «Захищай товариша» (63,9%). Егоцентричне обґрунтування переважає для норм «Не обманюй» (65,7%), «Не бери чужого» (53,7%). Альтруїстично-егоцентричне обґрунтування школярі давали, відповідаючи в більшості на запитання норм «Не бери чужого» (28,7%), «Не ображай ближнього» (19,4%) (табл. Б.4.).

При аргументуванні необхідності дотримання моральних норм школярі робили посилання на вказівки дорослих, вказували на їх дії у випадку провини. З'ясувалось, що зміст висловлювань досліджуваних певним чином пов'язаний з діями дорослих, а у випадку порушення моральних норм дітьми, способом морального виховання, життєвим досвідом дотримання й порушення цих норм.

Після аналізу кожної української народної пісні та закінченої ситуації учням ставились запитання: як би ви себе почували на місці головного героя і чому? У деяких учнів виникали труднощі через невміння висловити свої переживання. Їм пропонувались у довільному порядку слова, що означали різні емоційні стани (*весело, сумно, радісно*) і можливість вибрати на їх думку ті, які найбільше підходять.

Переживання, які б відчували діти на місці головних героїв, можна розділити на такі групи.

До групи *альтруїстичних* переживань були включені висловлювання, в яких діти основну увагу звертали на негативні наслідки порушення норми для

ближнього, але вказували не на його переживання, а на його негативну поведінку: «Обманеш, то інший не знайде виходу з біди». На запитання вчителя, звідки вони це знають, діти посилались на зауваження дорослих: «Мама (тато, бабуся) кажуть, що обманювати не можна, бо буде всім погано». Тут, як бачимо, дорослі пред'являють моральну норму, вказують поведінку з раціональним поясненням.

Учні можуть вказати на одне з описаних переживань або на декілька відразу, але при домінуванні якогось одного. Діти не посилались на власні переживання. На запитання вчителя, звідки вони знають, що не можна робити боляче іншому, школярі також посилаються на повчання дорослих, на емоційний стан дитини, яка постраждала.

Егоцентричні переживання показують, що сприймання моральних норм зумовлено діями дорослих: «Не можна, якщо будеш так робити – накажу». Така дія дорослих є пред'явленням моральної норми як правила поведінки з наступними санкціями за їх порушення. Ці переживання виражають ставлення учня до власного вчинку. Так, в ситуації, коли герой порушив заборону брати чужу річ, учень радів, що може гратися з нею. По-друге, егоцентричні переживання пов'язані з наслідками порушення норми для себе: «Боюсь, мама дізнається і буде сварити; друзі будуть сміятись, не будуть зі мною дружити; вчитель розкаже батькам і мені буде погано».

Альтруїстично-егоцентричні переживання пов'язані з наслідками порушення моральної норми як для себе так і для іншої дитини. Наприклад,: «Мені буде соромно, хлопчик так хотів гратися машинкою, а я не дозволив. Прикро було йому й мені». «Мені буде соромно, тому що Миколці тепер боляче, він переживає».

Була встановлена група так званих *невизначених* переживань. Це переживання, які в учня викликає сам факт порушення моральної норми. При цьому дитина не усвідомлює, чому їй неприємно, але завжди неприємно.

Аналіз висловлювань дітей з приводу запропонованих колізій розкриває деякі особливості моральних норм. Найбільше діти порушували норму «Не

обманюю» (50,9%), «Не ображай ближнього»(48,1%) у випадку, коли знали, що про їх провину ніхто не дізнається. Якщо школярі були впевнені, що їх провина стане відомою й обов'язково слідуватиме покарання, то вони не порушували норму. Переважаючим мотивом дотримання норми «Не бери чужого»(67,6%), «Не ображай ближнього» (51,9%) було прагнення уникнути покарань зі сторони дорослих (табл. Б.5.).

Молодші школярі виявляють співчуття, повагу, відповідальність не в усіх ситуаціях. Проте доброта, чуйність, турбота про товариша з часом набувають для них усе більшої значимості.

Найважливішою особливістю емоційної ситуації вважаємо ту, що виникаючи випадково, спонтанно включає учнів у діяльність, яка потребує використання всіх моральних цінностей, набутих раніше. З цією метою ми оперували такими емоційними ситуаціями, які б виховували у дітей відчуття внутрішнього світу іншої людини, матеріальне втілення добрих почуттів, благородство емоційного поривання.

Ефективним засобом виховання почуттів ми вважаємо спільну працю дітей для загальної радості. Адже мало навчити дітей співпереживати. Важливо, щоб співпереживання втілювались у життя. Тому з метою вияву та навчання дітей відчувати серцем іншу людину, розуміння й розкриття таких понять як горе, радість, страждання, ми використовували життєві ситуації, приклади з мистецтва, шкільного життя.

Важка хвороба прикувала Сашка до ліжка. Тільки троє учнів першого класу помітили відсутність товариша. Мотив може бути різним: ще не знають один одного, не відають, як вчинити. Чого не можемо сказати про учнів 2-3 класів.

Відчувати серцем іншу людину означає розвивати в дітях духовне благородство. В досліджуваних нами класах були виявлені діти з певними вадами: заїкання, поганий зір і т.д. Спостереження показали, що не всі діти вміють проявляти духовне благородство (особливо серед першокласників), і лише окремі "не помічають" фізичної вади, готові прийти на допомогу,

захистити. Тому вчитель музики покликаний постійно супроводжувати свої розповіді показом, повторенням, аналізом вчинків у різних життєвих ситуаціях та ситуаціях ним самим створених, бо тільки цілеспрямована, систематична робота в школі й сім'ї сприяє формуванню культури почуттів.

Спостереження показали ще й те, що в учнів, які сидять на останніх та передостанніх партах частіше, ніж в інших проявляються такі емоції як байдужість, жорстокість. Це говорить про необхідність врахування при розміщенні учнів у класі індивідуально-психологічних характеристик їх розвитку.

Аналіз результатів свідчить і про те, що діти володіють певним запасом норм і правил, необхідних для вирішення тих чи інших ситуацій, що виникають у спілкуванні з дорослими, однокласниками. Отримані матеріали доводять, що молодші школярі розуміють моральний зміст ситуацій, можуть дати їм моральну оцінку і дітям (її учасникам), сформулювати норму, якою треба керуватись в тому чи іншому конкретному випадку.

Характерною рисою молодших школярів є емоційна вразливість, відгук на прекрасне та незвичне. Це дає змогу вчителям музики на уроці та різних формах позакласної музичної роботи створювати відповідну емоційну настроєність, яка сприяє розвитку в учнів інтересу до естетичних знань, формуванню естетичних потреб та оцінок. Діти дістають певні уявлення про основні категорії естетики: прекрасне і повторне, високе і низьке, трагічне і комічне. Ці категорії проявляються в мотивах суджень молодших школярів про навколишню дійсність, твори мистецтва і насичені моральним змістом: «Поганий вчинок – це зло людині», «Людям стає радісно, коли їм роблять добро», «Ласкаве слово – це дуже добре, приємно, воно чарівне і приносить людям радість». Дехто з учнів пов'язує зміст основних категорій естетики і об'єктивних критеріїв естетичної оцінки з поняттями «добре», «погано», які визначають ставлення до оточуючих, своїх товаришів, природи, птахів і тварин: «Добро – це коли хто-небудь зробив комусь приємне, коли людина лікує і вирощує квіти, дерева, знищує шкідників полів, лісів, річок», «Зло – це коли

хто-небудь покалічить тварину або дерево, коли він свариться з молодшими і дорослими, не допомагає мамі».

Оскільки засобом виховання у нашому дослідженні виступає українська народна музична творчість, а процес виховання, в тому числі й виховання почуттів є двостороннім, ми вважали доцільним визначення інтересу у молодших школярів до народної музики, виявлення емоційного відгуку на неї. З цією метою нами були проведені анкетування учнів (метод музично-вербальної анкети), бесіди, інтерв'ювання, методика концерту за замовленнями, створення кольорового малюнку.

Так, під час бесіди ми з'ясовували, чи правильно діти визначають почуття й настрій, які виражені в народних піснях, засоби музичної виразності, і чи можуть узгоджувати їх з моральним змістом образу; Також зроблена спроба визначити, чи правильно молодші школярі осмислюють почуття, закладені в емоційному змісті художнього образу і чи усвідомлюють свої переживання, порівнюючи їх з власним досвідом. Результати показали, що більшість учнів досить швидко й легко визначають основний настрій, який переданий у народному творі засобами музичної виразності, але не бачать їх взаємозв'язку. Лише 9 –11 % дітей вміють говорити про душевні переживання, намагаються розмірковувати над складними життєвими питаннями, старалися дати мотивовані оцінки. Інша група дітей (60%) – називали деталі поетичного змісту, головний настрій визначили в основному вірно, але як статичні психічні стани «весело» і «сумно», мотиваційні оцінки були майже відсутні. Третя група дітей склала 25–30%, вони відповідали на запитання неточно, часто неправильно або відмовлялися відповідати.

З метою виявлення у дітей емоційного відгуку на почуті народні пісні, нами було запропоновано зробити до них кольорові ілюстрації. Малюнки в більшості вийшли дещо наївними, нагадували казкові образи у яскравому одязі – позитивні герої. Ті персонажі, до яких молодші школярі не відчували співчуття, були зображені темнішими кольорами і не на передньому плані.

Усе вище зазначене свідчить про те, що учні 1–4 класів особливо гостро реагують на звуки, колір, форму предметів, на інші предмети навколишнього світу. Оцінювальне судження про людину зводиться у них, як правило, до оцінки зовнішності, одягу, манери поведінки. Прекрасне молодші школярі сприймають передусім у кольорі і формі навколишніх предметів – чи, то природа, чи картина, чи підручник і т. д., і лише потім – у їх змісті. При цьому їх сприйняття характеризуються яскраво вираженою емоційністю і відповідною емоційною реакцією. У більшості випадків при оцінюванні сприйнятого молодші школярі дають йому позитивну характеристику. І не випадково, напевно, те, що оцінка дітьми предметів і явищ живої або неживої природи повніша й правильніша, ніж оцінка предметів, які є результатом естетичної діяльності людей. З цим, в першу чергу, і пов'язане невміння молодших школярів аналізувати музичні твори, які вони сприймають, в тому числі і народної пісенної творчості.

Як бачимо, розвиток моральних і естетичних почуттів дитини неможливий без розвитку здібностей чути, розуміти і відчувати музику, розмірковувати про неї, умінь узгоджувати свої дії з відчуттями. Л.В.Школяр, досліджуючи музичну культуру молодших школярів, виділяє узагальнені її компоненти, що розвиваються завдяки відображенню морально-естетичного змісту музики в думках і почуттях дитини: музичний досвід школярів, музична грамотність та музично-творчий розвиток [266, 290-305].

Оволодіваючи способами узагальнення, учні початкових класів переносять навички порівняння в нові ситуації. Розуміння краси навколишньої дійсності і краси людських відносин відбувається поступово, із збагаченням життєвого досвіду учнів естетичними враженнями і переживаннями від зустрічей з прекрасним у природі, мистецтві, взаєминах між людьми. Тому основою для повноцінної естетичної оцінки вважаємо створення інтелектуального й емоційного досвіду, яким володіють діти і який здатний актуалізуватись під час сприймання й оцінювання змісту творів мистецтва і

явищ дійсності. Чим багатший досвід учнів 1–4 класів, тим більші можливості для правильних висновків.

Л.Г.Коваль зазначає, що взаємозв'язок окремих пізнавальних процесів активізує розумовий розвиток дітей, сприяє підвищенню якості знань, умінь застосовувати їх у навчанні, орієнтуватися в матеріалі, самостійно здобувати знання, знаходити нові способи засвоєння знань, запам'ятовування матеріалу [127, 21].

Вивчення рівня інтересу дітей молодшого шкільного віку до народної музики здійснювалося нами за допомогою анкетування (додаток Б.5.). На запитання: «Яка твоя улюблена народна пісня?» молодші школярі відповідали: «Пісня Кота Леопольда», «Рожевий слон», «Червона рута», «Подольночка», «При долині кущ калини», «Ой єсть в лісі калина», «В саду гуляла», «Їхав козак містом» та інші. Аналізуючи відповіді учнів, можна зробити висновок, що не всі діти орієнтуються у визначенні жанру пісні. Проте, 75,5% дітей вказують на виконання народних пісень батьками, бабусями й дідусями вдома, 90,6% з числа опитаних школярів люблять співати (табл. Б.6.).

96,2% молодших школярів визначали українську народну пісню, яка була запропонована для прослуховування. Однак не всі діти, даючи відповідь на попереднє запитання анкети зазначили, що знають цю пісню: «Подольночка». Спостерігалась також і зворотня картина: діти стверджують, що знають музичний твір, проте не можуть назвати його під час слухання. Тільки 32,1% з числа опитаних молодших школярів змогли дати правильну відповідь, прослухавши колискову. Більше половини опитаних дітей (56,6%) правильно вказали назву українського народного танцю, що був запропонований для прослуховування. Радісну музику люблять слухати 73,6% дітей, сумну – 30,2%, рішучу – 17,0%, а мрійливу – 56,6%. Серед улюблених, названих молодшими школярами, передач радіо і телебачення переважають: «Мелорама», «Відгадай мелодію», «Ранкова пошта», «Територія А», «Пісня року» та інші, спрямовані на популяризацію сучасної естрадної пісні, причому не завжди української.

Таким чином, музичні переваги молодших школярів співпадають з інтересами їх батьків. А вони, в більшості (39,6%), слухають і співають сучасну естрадну музику, часто так звану «комерційну», низької у художньому відношенні якості. У програмі «концерту на замовлення», яку склали діти, переважали ті ж пісні.

Будь-яке явище, що сприймається дітьми 7–10 років, набуває в їхніх судженнях яскраво враженого морального змісту. Водночас знання про навколишній світ, твори мистецтва, норми поведінки залишаються абстракцією, якщо вони не спираються на близькі учням 1–4 класів конкретно-образні приклади, не віддзеркалюють тісного зв'язку моральних і естетичних почуттів, жвавого інтересу до всього нового і бажання безпосередньо оцінювати поведінку і вчинки товаришів і дорослих. У ставленні молодших школярів до творів мистецтва переважає конкретно-образне мислення. Проте поступове нагромадження знань про окремі явища – абстрактні і конкретні – впливає на підвищення рівня розвитку пізнавальних здібностей.

З метою вивчення стану готовності майбутніх учителів музики до виховання у молодших школярів морально-естетичних почуттів засобами української народної музичної творчості нами було проведено експериментальне дослідження, яке здійснювалося протягом 1999 – 2003 рр. Базою дослідження стали відділення спеціальності «Музичне виховання» педагогічного коледжу Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, та Коломийського педагогічного коледжу Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Всього досліджуваних 364 студенти.

Відповідно до мети констатувального експерименту нами було розроблено програму вивчення стану готовності майбутніх учителів музики до виховання у молодших школярів морально-естетичних почуттів засобами народної музичної творчості, втілену в комплексі показників, які визначають рівень готовності студентів (див. § 2.1.).

Серед методів, які виявляють рівень готовності, використовувалися ті, які найбільше виявляють її моральну і естетичну сторони, тісно взаємодіючи, взаємно проникаючи і взаємно доповнюючи один одного:

- анкетування для виявлення особистісного змісту використання музичного фольклору у вихованні дітей, їх інтересу до народної творчості взагалі, визначення ціннісних пріоритетів щодо жанру музики, манери виконання;

- міні-твір «Роль народної музики у вихованні в молодших школярів морально-естетичних почуттів»;

- аналіз письмових робіт студентів з метою виявлення їх розуміння морально-естетичної сутності української народної музики;

- методи діагностики-спостереження, анкети, бесіди з метою виявлення рівня морально-естетичної вихованості дітей засобами музики, а також інтересу і рівня готовності до засвоєння молодшими школярами народної музики в навчально-виховному процесі базових шкіл міста та області, де проходили практику майбутні учителі музики;

- моделювання фрагменту виховного заняття з використанням української народної музичної творчості майбутніми вчителями і його практичне втілення в роботі з дітьми для визначення здатності творчо організувати морально-естетичну діяльність, викликати емоційний відгук, отримувати емоційне задоволення;

- спостереження за діяльністю студентів у період проходження педагогічної практики (пробні уроки музики та виховні заняття з використанням народної музичної творчості);

- вивчення і аналіз шкільних програм з музики, щоденників педагогічної практики студентів, методичних розробок позакласних виховних занять, завдань з діагностики, звітів з відповідним аналізом про виконану роботу та ін.

Так, з метою виявлення розуміння важливості для майбутніх учителів вивчення української народної музичної творчості нами проводилося пілотажне дослідження. Студентам було поставлено ряд запитань, зокрема: яке

місце у навчально-виховному процесі школи займає українська народна творчість? (додаток В). 47,6% з числа досліджуваних зазначили, що українська народна творчість використовується тільки на уроках музики; 35,4% – вважають народну музику однією з ланок міжпредметних зв'язків у викладанні читання, української літератури та інших шкільних дисциплін; 17% підкреслюють важливість її використання у різних формах позакласної музичної роботи з школярами.

Наступне запитання було спрямоване на виявлення ставлення студентів до української народної музичної творчості. 23% опитаних зазначили, що захоплюються різними її жанрами; 13,4% – займалися у фольклорних гуртках; 7,9% студентів не цікавляться цим напрямом. Виконують народні пісні 75% опитаних студентів. На запитання: «Яке ставлення учнів Вашої школи(класу) до української народної музичної творчості?» – відповіді майбутніх учителів були такими: 70,7% – віддають перевагу іншим видам діяльності; 83,5% – вивчають відповідно до програмових вимог; 9,1% – займаються захоплено. Люблять співати народні пісні 79,3% батьків, однак беруть участь у концертах та фольклорних святах тільки 26,2%.

Отже, результати анкетування вказують на те, що переважна кількість студентів (і їхніх батьків) співають народні пісні, однак вони не були достатньо захоплені в школі народною музичною творчістю.

Аналіз відвіданих нами занять, які проводили вчителі музики, аналіз програми з музики для 1–4 класів дозволяють зробити наступні висновки. По-перше: якість виховних занять з дітьми і їх результативність в урочний та позаурочний час засобами народної музичної творчості зумовлена недостатньою професійною підготовкою вчителя-вихователя. По-друге: багато українських народних пісень визначені як додатковий матеріал і до них немає ніяких коментарів. Це, звичайно, передбачає творчий пошук працюючих учителів музики, бажання по-справжньому виконати цю пісню, наблизити її виконання до традиційного, активно рухатися, емоційно розіграти її зміст. Але, на жаль, тільки 12,1% з числа опитаних працюючих вчителів музики ведуть

самі гуртки чи факультативи з народної творчості, фольклорні ансамблі; 39,4% використовують деякі її елементи в різноманітних формах позакласної роботи (епізодична участь декількох учнів класу в тому чи іншому концерті).

На етапі констатувального експерименту з метою виявлення інтересу майбутніх учителів музики до української народної творчості (взагалі, і як засобу морально-естетичного виховання дітей, зокрема) та їх готовності до виховання у молодших школярів морально-естетичних почуттів засобами музичного фольклору нами проводилися дослідження серед студентів, які були розділені на дві групи: контрольну (далі КГ) у кількості 94 студентів та експериментальну (далі ЕГ) – 70 студентів.

Першою серією дослідження було проведення анкетування для виявлення рівня емоційно-мотиваційного критерію готовності (особистісний зміст використання музичного фольклору студентами у вихованні морально-естетичних почуттів дітей, їх інтерес до української народної музичної творчості, ціннісні пріоритети майбутніх учителів щодо манери виконання народної музики та моделювання фрагментів уроку й виховного заходу (див. додаток Д). Результати анкетування відображено у таблиці 2.3.

Так, високий рівень особистісного змісту у виховному використанні української народної музичної творчості виявлений лише у 12,7% майбутніх учителів музики контрольної групи та у 11,4% студентів експериментальної групи. Більше половини студентів віддають перевагу сучасній естрадній музиці (53,2% – контрольна група, 51,4% – експериментальна група), хоча важливими для себе, як майбутніх фахівців, вважають такі предмети як основний музичний інструмент, додатковий музичний інструмент, сольфеджіо, робота з хором, музична література, вокальний клас та ін. Значна кількість студентів до вступу в навчальний заклад відвідували музичні студії, школи, гуртки, під час навчання в коледжі продовжують займатися в гуртках. Однак, лише 13,4 % з числа опитаних займались у шкільних фольклорних гуртках.

Більшість студентів віддають перевагу естрадній музиці (у контрольній групі – 53,2%, а в експериментальній – 51,4%), хоча в особистих фонотеках є

музика різних жанрів. Серед виконавців, яких слухають студенти, є сучасні вітчизняні і зарубіжні рок-групи, артисти вітчизняної та зарубіжної популярної музики, часто невисокого рівня, що говорить про недостатню сформованість художнього смаку, ідеалу. Серед виконавців народної музики були названі Ніна Матвієнко, дует «Писанка», Заслужений гуцульський ансамбль пісні і танцю, Заслужений буковинський ансамбль пісні і танцю тощо. Більшість студентів не назвали імені жодного митця, що вказує на обмеженість їхнього кругозору.

Таблиця 2.3.

Розуміння студентами значущості української народної музичної творчості у вихованні у молодших школярів морально-естетичних почуттів

n = 164

К Р И Т Е Р І І	Показники і рівні	На початок експерименту			
		КГ (94 чол.)		ЕГ (70 чол.)	
		абс.ч	%	абс.ч	%
		Е М О Ц І Й Н О - М О Т И В А Ц І Й Н И Й	Особистісний зміст використання української народної музичної творчості у вихованні дітей:		
високий (важливо)	12		12,7	8	11,4
середній (важливо, але не дуже)	22		23,4	16	22,9
низький (не обов'язково)	60		63,8	46	65,7
Ціннісні переваги манери виконання народних пісень, які використовуються для бесіди з учнями:					
автентична	12		12,7	8	11,4
народна	32		34,0	28	40,0
академічна	50		53,2	34	48,6
Емоційне задоволення морально-естетичною діяльністю					
високий	16	17,0	12	17,1	
середній	34	36,2	25	35,7	
низький	44	46,8	33	47,1	

Виявлення ціннісних переваг у студентів щодо народного пісенного матеріалу та манери виконання визначалось крізь призму розв'язання двох ситуацій: 1) вибір найближчого зразка для себе особисто; 2) вибір зразка для

бесіди з школярами молодших класів у загальноосвітній школі. Дослідження здійснювалось за допомогою звукової частини анкети. Для слухання майбутнім учителям музики були запропоновані: 1) – буковинська народна пісня «Ой у полі криниченька» в автентичному виконанні фольклорного ансамблю «Южинецькі молодички» села Южинець Кіцманського району Чернівецької області; 2) – українська народна пісня «Ой чого ти дубе» – сольне виконання у супроводі оркестру народних інструментів; 3) – українська народна пісня «Ой на горі та й жінці жнуть» у виконанні чоловічої капели бандуристів.

Аналізуючи емпіричні дані, зазначаємо, що для більшості студентів обох груп є найближчим третій приклад (КГ – 59,6%; ЕГ – 54,3%). Вони мотивують свій вибір тим, що пісня знайома, дуже мелодична, легко запам'ятовується, життєрадісна за характером. На другому місці в контрольній і експериментальній групах другий приклад (КГ – 29,8%; ЕГ – 28,6%): ці пісні близькі своєю наспівністю, втіленням народного національного характеру, задумованістю, любов'ю до рідного краю та ін. На третьому місці в контрольній і в експериментальній групах перший приклад (КГ – 10,6%; ЕГ – 17,1%). Студенти відмічали істинно народне походження і виконання даної пісні. Але в силу відсутності слухового досвіду подібної музики в запису, тим більше в реальному звучанні, ця музика викликала у них усмішку і сприймалась як щось екзотичне. Деякі назвали другий і третій приклади виконаними на вищому професійному рівні.

Тільки 12,7% майбутніх учителів музики контрольної групи та 11,4% експериментальної віддають перевагу автентичній манері виконання народних пісень. Такі результати виявлення ціннісних переваг манери виконання народних пісень переконують нас у необхідності етнографічної підготовки вчителя музики. Важливо, щоб він мав змогу залучати дітей до кращих зразків музичного фольклору, не порушуючи його синкретичної основи.

На вивчення інтересу до народної пісні та вшанування народних свят у сім'ях студентів були спрямовані сьоме та восьме запитання анкети (див. додаток Д). Результати свідчать, що у 71,3% опитаних студентів контрольної

групи і у 68,6% – експериментальної співають українські народні пісні в сім'ї. Не співають у 28,7% сім'ях студентів контрольної групи і 31,4% – експериментальної групи. Однак вшановують народні свята у 94,7% опитаних студентів контрольної групи та 94,3% студентів експериментальної групи. Серед названих свят – Різдво Христове, Святого Василя (старий новий рік), Водохреща, Великдень, Трійця.

Як показують результати, ціннісні переваги автентичного фольклору вищі у студентів, які до вступу у навчальний заклад проживали у сільській місцевості. В цієї ж групи студентів вищий інтерес до народної пісні в сім'ях. Їх близькість до істинно народного мистецтва зумовлена соціокультурним середовищем – навчанням у сільській школі, можливістю відвідувати сільські свята та обряди, а також брати безпосередню участь у них. На жаль, таких студентів небагато, що свідчить про зникнення істинно народної пісенної творчості там, де вона споконвіків існувала. Тому завдання навчальних закладів з підготовки учителів музики полягає в тому, щоб підготувати такого фахівця, який здатний відновити втрачені пізнавальні, виховні та естетичні функції фольклору, зберегти його потенціал, духовний фундамент підростаючого покоління.

Спостереження під час моделювання студентами фрагменту уроку з використанням української народної музичної творчості та практичного його втілення дозволяють констатувати, що *високий рівень* емоційного задоволення морально-естетичною діяльністю виявлений у 17,0% студентів контрольної групи і у 17,1% студентів експериментальної групи. Майбутні вчителі музики добре володіють різножанровим фольклорним матеріалом, здатні повести за собою, включити всіх молодших школярів у творчу діяльність. *Середній рівень* виявлений у 36,2% студентів контрольної групи та 35,7% студентів експериментальної групи. У 46,8% студентів контрольної групи та 47,1% експериментальної – виявлений *низький рівень*.

Друга серія дослідження була спрямована на виявлення рівня готовності майбутніх учителів музики до виховання у молодших школярів морально-

естетичних почуттів засобами народної музичної творчості комплексом методик, передбачених програмою: міні-твір, спостереження, моделювання фрагменту уроку та виховного заходу, анкетування (див. додаток Д). Результати дослідження відображено в таблиці 2.4.

Таблиця 2.4.

**Готовність майбутніх учителів музики
до виховання у молодших школярів морально-естетичних почуттів
засобами української народної музичної творчості**

n = 164

К Р И Т Е Р І Ї	Показники і рівні	На початок експерименту досліджуваних			
		КГ (94)		ЕГ (70)	
		абс.ч.	%	абс.ч.	%
		КОГНІ ТИВ- НИЙ	Розуміння морально-естетичної сутності української народної музичної творчості		
	високий	16	17,0	11	15,7
	середній	50	53,2	36	51,4
	низький	28	29,8	23	32,9
ПРО- ЦЕСУ АЛЬ- НО- ОПЕ- РАЦІЙ НИЙ	Оволодіння методами і прийомами діагностики морально-естетичної вихованості дітей				
	високий (так)	15	16,0	11	15,7
	середній (частково)	28	29,8	22	31,4
	низький (ні)	51	54,2	37	52,9
	Здатність творчо організувати морально-естетичну діяльність засобами музичного фольклору				
	висока і постійна	19	20,2	14	20,0
	ситуативна (насичена, але не багатожанрова)	28	29,8	20	28,6
	низька	47	50,0	36	51,4

Для визначення рівня розуміння важливості народної музичної творчості нами у вихованні морально-естетичних почуттів (когнітивний критерій готовності майбутніх учителів) було запропоновано наступні три запитання: вкажіть та обґрунтуйте роль використання української народної музичної творчості у морально-естетичному вихованні дітей; який із творів Ви б вибрали

для бесіди зі школярами про народну пісню; назвіть інший твір, зазначте манеру його виконання. Так, *високий рівень* розуміння морально-естетичної сутності української народної музичної творчості виявлений у 17,0% студентів контрольної і у 15,7% експериментальної груп.

Вони глибоко відчували емоційну сферу народних пісень, їх настрої, давали характеристику засобів музичної виразності та їх відповідність моральному змісту художнього образу, аналізували естетичну і моральну цінність народної поетичної мови, звертали особливу увагу на інтонацію, яка складає головну смислову сутність музики, основу її образності, важливу ланку зв'язку з життям. Однак не зазначали традиційні особливості фольклорного тексту, автентичне виконання та запис пісень. У 53,2% студентів контрольної групи і 51,4% – експериментальної виявлено *середній рівень* розуміння морально-естетичної сутності української народної музичної творчості. Перевага студентами надавалась змістовій сутності музики, менше виховному її аспекту. *Низький рівень* розуміння проявився у 29,8% студентів контрольної групи і 32,9% – експериментальної. Ці студенти оцінювали більше поетичний текст пісні, а не її наспів, не визначали виховну спрямованість музики, аналіз являв собою набір із загальних фраз-роздумів.

Лише 16,0% студентів контрольної групи та 15,7% студентів експериментальної групи виявили *високий рівень* оволодіння методами і прийомами діагностики морально-естетичної вихованості дітей (процесуально-операційний критерій готовності майбутніх учителів музики до виховання у молодших школярів морально-естетичних почуттів засобами народної музичної творчості), але більше половини з них: 54,2% у контрольній групі та 52,9% в експериментальній – *низький*.

Результати дослідження свідчать про те, що *високим рівнем* здатності творчо організовувати морально-естетичну діяльність засобами музичного фольклору (процесуально-операційний компонент готовності) володіють лише 20,2% студентів контрольної групи та 20,0% – експериментальної. Вони добре обізнані зі змістовим матеріалом, уміють створювати необхідні умови для

виховання у молодших школярів морально-естетичних почуттів засобами народної музичної творчості, мають теоретичну і практичну підготовку, творчий досвід, оскільки займались у фольклорних гуртках. Ситуативна здатність (*середній рівень*) проявилася у 29,8% студентів контрольної групи та у 28,6% – експериментальної. Вона характеризується насиченою діяльністю, але обмеженістю у виборі жанрів для практичного засвоєння дітьми (частіше колискові чи дуже відомі веснянки). Ознаками *низького рівня* здатності є використання, в основному, жанрів поетичної, словесної народної творчості, рідко колискових пісень: 50,0% у контрольній групі та 51,4% – в експериментальній.

Результати констатувального експерименту дослідження рівнів готовності майбутніх учителів музики до виховання у молодших школярів морально-естетичних почуттів засобами народної музичної творчості свідчать про те, що їх необхідно озброїти спеціальними знаннями і вміннями, вчити розуміти морально-естетичну сутність народної музики, виявляти виховні можливості музичного фольклору і практично їх реалізовувати у навчально-виховному процесі.

Висновки до другого розділу.

На основі аналізу сучасних підходів до розуміння сутності професійної педагогічної підготовки можна констатувати, що комплексний характер підготовки вчителя музики до виховання у молодших школярів морально-естетичних почуттів засобами народної музичної творчості забезпечують взаємопов'язані критерії та відповідні їх показники: *емоційно-мотиваційний* (розуміння значущості української народної музичної творчості у вихованні морально-естетичних почуттів молодших школярів (особистісний зміст використання української народної музичної творчості у вихованні школярів; ціннісні переваги манери виконання народних пісень (автентична, народна, академічна); емоційне задоволення морально-естетичною діяльністю засобами

народної музичної творчості), *когнітивний* (розуміння морально-естетичної сутності української народної музичної творчості, усвідомлення її потенціалу у вихованні в молодших школярів морально-естетичних почуттів) та *процесуально-операційний* (оволодіння методами і прийомами виховання та діагностики у молодших школярів морально-естетичних почуттів засобами народної музичної творчості; здатність творчо організувати морально-естетичну діяльність засобами музичного фольклору, викликати у школярів емоційний відгук, створювати необхідні умови для виховання морально-естетичних почуттів, знаходити контакт зі школярами, ефективно підбирати й використовувати оптимальний навчально-виховний матеріал.

На основі виділених критеріїв та показників готовності майбутніх учителів музики до виховання у молодших школярів морально-естетичних почуттів засобами народної музичної творчості нами розроблено програму і методику її діагностики на різних етапах професійно-педагогічної підготовки студентів. Шкала оцінки включає три рівні сформованості морально-естетичної готовності майбутніх учителів музики до професійно-педагогічної діяльності: високий, середній і низький.

Під час аналізу навчального плану спеціальності «Педагогіка і методика середньої освіти. Музичне виховання» педагогічного коледжу Чернівецького національного університету ім. Ю.Федьковича нами проаналізовано цикли навчальних дисциплін (загальнонауковий, психолого-педагогічний, музично-теоретичний, музично-виконавський), які забезпечують підготовку майбутніх учителів музики до виховання у молодших школярів морально-естетичних почуттів засобами української народної музичної творчості.

Аналізуючи процесуальний компонент підготовки студентів до виховання у молодших школярів морально-естетичних почуттів засобами музичного фольклору визначено види діяльності студентів, які формують їх духовний і професійний розвиток (навчально-теоретична, навчально-практична, ігрова, навчально-дослідницька, художньо-творча, комунікативна та

оцінювальна) та комплекс професійних умінь – перцептивні, конструктивні, комунікативні й організаторські.

Важливість підготовки майбутніх учителів музики до виховання молодших школярів зумовлена й недостатнім рівнем сформованості у них морально-естетичних почуттів. Це і підтвердило додатково проведене нами дослідження серед вихованців початкової школи.

Аналіз результатів свідчить про те, що молодші школярі розуміють моральний зміст ситуацій, мають певні уявлення про основні категорії естетики (прекрасне і повторне, трагічне і комічне). Однак, вони недостатньо володіють моральними та естетичними знаннями, що і виражається у взаєминах з дорослими та ровесниками, в оцінюванні народної музики. Розв'язати ці завдання можливо за умови відповідної підготовки учителів музики до виховання у молодших школярів морально-естетичних почуттів.

Вивчення у ході констатувального експерименту стану готовності студентів та вчителів музики до виховання у молодших школярів морально-естетичних почуттів засобами української народної музичної творчості показало недостатню обізнаність педагогів з даної проблеми та формальний підхід у розв'язанні поставлених завдань. Виявлено, з одного боку, потребу педагогів у знаннях з музичного фольклору для здійснення морально-естетичного виховання молодших школярів, а з іншого, дефіцит відповідних знань, труднощі в організації виховного процесу засобами народної музичної творчості.

Розв'язанню виявлених протиріч, на наш погляд, сприятиме структурно-функціональне моделювання професійної підготовки майбутнього учителя до виховання у молодших школярів морально-естетичних почуттів засобами народної музичної творчості. Якість морально-естетичного виховання засобами народної музичної творчості, його результативність, залежить від професійної підготовки – оволодіння педагогічними технологіями морально-естетичного виховання засобами народної музичної творчості.

Розділ 3

Педагогічні умови формування у майбутніх учителів музики готовності до виховання у молодших школярів морально-естетичних почуттів засобами української народної музичної творчості

3.1. Модель підготовки студентів до виховання у молодших школярів морально-естетичних почуттів засобами української народної музичної творчості

У процесі констатувального експерименту ми визначили стан і рівні професійної готовності вчителів музики до виховання у молодших школярів морально-естетичних почуттів засобами народної музичної творчості.

Усвідомлюючи свій рівень готовності до виховання у молодших школярів морально-естетичних почуттів засобами народної музичної творчості, майбутній вчитель музики прагне його підвищити. Процес власного розвитку можна здійснювати шляхом розроблення та втілення індивідуальної програми. Для цього, на думку О.М.Пехоти, в процесі професійної підготовки вчителя необхідно створити сприятливі умови для усвідомлення ним професійного саморозвитку[190, 18].

Ефективне вирішення проблеми формування у майбутніх учителів готовності до виховання у молодших школярів морально-естетичних почуттів засобами народної музичної творчості передбачає створення відповідних педагогічних умов. Саме тому наступними завданнями нашого дисертаційного дослідження були такі:

1. Розробити, обґрунтувати та експериментально перевірити організаційно-педагогічну модель підготовки майбутніх учителів музики до виховання у молодших школярів морально-естетичних почуттів засобами музичного фольклору.

2. Визначити педагогічні умови формування у майбутніх учителів музики готовності до виховання у молодших школярів морально-естетичних почуттів засобами народної музичної творчості.
3. Проаналізувати результати формування у студентів готовності до виховання у молодших школярів морально-естетичних почуттів засобами народної музичної творчості.

У пошуку відповіді на питання щодо педагогічних умов формування у майбутніх учителів музики готовності до виховання у молодших школярів морально-естетичних почуттів засобами української народної музичної творчості ми виходили з розуміння необхідності послідовного й ефективного вирішення зазначеної проблеми.

Поняття «педагогічні умови» ми інтерпретуємо, посилаючись на тлумачний словник української мови. У ньому зазначено, що умова – це «необхідна обставина, яка робить можливим здійснення, створення, утворення чого-небудь або сприяє чомусь» [173, 632]. Отже, педагогічними умовами формування готовності майбутніх учителів музики до виховання у молодших школярів морально-естетичних почуттів засобами народної музичної творчості можуть бути обставини, що сприяють якісній підготовці студентів до зазначеного виду діяльності.

Такими умовами у нашому дослідженні є:

- народна музична творчість, як культурна сфера, набуває особистісного сенсу і стає складовою внутрішнього досвіду особистості педагога;
- відбір і застосування в освітньому просторі навчально-виховних методів здійснюється на засадах інтеграційного підходу;
- міжпредметна єдність змісту професійної підготовки доцільно опосередковується музичним фольклором.

На основі аналізу і врахування експериментальних даних нами розроблена організаційно-педагогічна модель підготовки майбутніх учителів до виховання у молодших школярів морально-естетичних почуттів засобами народної музичної творчості. Дана модель підготовки відповідає вимогам, які

висуваються перед учителем сучасним суспільством: рівень підготовки повинен відповідати духу та вимогам часу і навіть випереджати його. Ця підготовка включає перш за все ефективні умови, засоби, технології і здійснюється в результаті цілісного педагогічного процесу, забезпечуючи формування готовності майбутнього вчителя музики до виховання у молодших школярів морально-естетичних почуттів засобами народної музичної творчості.

Успішна підготовка майбутніх учителів музики до виховання у молодших школярів морально-естетичних почуттів засобами народної музичної творчості залежить, на нашу думку, від чинників, які визначені розвитком музично-педагогічної науки, діяльністю органів освіти, їх здатністю до впровадження в роботу шкіл науково обґрунтованих, експериментально перевірених методичних рекомендацій щодо використання народно музичної творчості у виховній роботі з молодшими школярами: забезпечення шкіл спеціальними фольклорними збірниками, посібниками, методичними матеріалами і рекомендаціями щодо їх використання; організації процесу підготовки вчителів музики до здійснення морально-естетичного виховання школярів через методичні об'єднання, науково-практичні конференції, інститути післядипломної освіти; організації підготовки студентів педагогічних навчальних закладів до використання потенціалу народної музичної творчості у вихованні морально-естетичних почуттів; вивчення, узагальнення і поширення досвіду роботи вчителів музики з визначеної проблеми; наявності спеціальних технічних засобів і наочних посібників з музичного фольклору.

Крім того, важливими є чинники, які залежать від учителів, адміністрації школи: розуміння адміністрацією школи, вчителями ролі і функцій, педагогічного значення народної музичної творчості в морально-естетичному вихованні школярів; знання вікових особливостей психолого-педагогічного, фізіологічного та музичного розвитку дітей; знання вчителем музики особливостей народної музичної творчості; повага до місцевих і національних традицій, обрядів, музичного фольклору рідного краю і розуміння важливості їх використання у вихованні школярів; рівень професійної підготовки вчителя

музики; прагнення вчителя до постійного розширення власного кругозору, духовного збагачення, накопичення відповідної літератури та методичного забезпечення; вміння викликати зацікавленість молодших школярів до народної музичної творчості, виховувати любов до рідного краю, інтерес до його музичної культури; вміння залучати до музично-виховної роботи засобами народної музичної творчості батьків, шефів, учителів, відповідні громадські організації; вміння організовувати пошукову музично-фольклорну роботу і керувати нею.

Такі особисті якості школярів як наявність високого рівня розвитку музичних здібностей, інтересу до народної музичної творчості у сім'ях школярів, розуміння своєї причетності до народної музичної творчості та необхідності збереження національного музичного фольклору також є, на нашу думку, необхідними чинниками для виховання у них морально-естетичних почуттів.

Музично-естетичне виховання – це мистецтво виховання мистецтвом. Тому неабияка роль тут відведена особистості вчителя, його духовності та творчій індивідуальності. Зовнішніми проявами творчої індивідуальності педагога є оригінальність його мислення, нестандартність вибору способів для розв'язання педагогічних завдань, спрямованість його творчої активності тощо. Відомо, що творча індивідуальність зумовлюється психічними якостями особистості (темпераментом, характером, особливостями психічних процесів), її творчими здібностями й задатками і проявляється у найважливіших проявах особистості: мотиваційній сфері, емоційних характеристиках, когнітивних і комунікативних властивостях.

Оскільки у будь-якому класі є учні з різними рівнями і особливостями сприймання, засвоєння та відтворення навчальної інформації, важливо щоб учитель практично використовував якомога більше різноманітних навчальних підходів у викладанні. Б.Житник порівнює викладання з мистецтвом, яке вимагає «таланту і творчості». «Воно повинно бути науково обґрунтованим, тому, що охоплює «репертуар» технічних прийомів, методик проведення

навчальних занять, умінь і навичок, які можна систематично вивчати та описувати, і, таким чином, передавати й поліпшувати» [93, 18].

Кожна з навчальних дисциплін, що входять до навчального плану підготовки майбутніх учителів музики, забезпечує реалізацію інтеграційних процесів на основі принципу єдності протилежностей та формування мотивації педагога до взаємоперетворення. Музичний фольклор у нашому дослідженні є інтеграційно-змістовим компонентом підготовки майбутнього вчителя музики до виховання у молодших школярів морально-естетичних почуттів.

Теоретичне обґрунтування інтеграційних процесів у світі є однією з необхідних умов оновлення навчального процесу в професійній школі. Суть інтеграційного підходу до навчального процесу відрізняється від інших підходів (наприклад, міжпредметного) тим, що встановлення зв'язків між знаннями йде не від перебудови наявних навчальних планів і програм, а шляхом дидактичного обґрунтування та перетворення реальних зв'язків між поняттями, явищами, науками тощо.

Поняття «*інтеграція*», яке походить від латинського слова *integer*, означає об'єднання елементів, яке супроводжується ускладненням, зміцненням зв'язків між ними. Інтеграція може поєднувати систему понять, що включають знання про педагогічну дійсність [253, 137). Останнє, певною мірою має відношення і до професійної підготовки вчителів, методологічною базою якої є блоки знань із філософії, педагогіки, психології, культурології, спеціальних предметів.

На думку Т.Й.Рейзенкінд, інтеграція є закономірністю теорії пізнання, що виявляється у взаємодії тенденцій до об'єднання та розгалуження концептуальних основ наукових напрямів і спеціальних дисциплін [202, 30]. Русійним механізмом інтеграції виступає закон єдності і боротьби протилежностей.

Інтеграція використовується для характеристики процесу зближення й зв'язку наук, що відбувається поряд з їх диференціацією.

Тлумачний словник сучасної української мови визначає інтеграцію як об'єднання частин в єдине ціле, відновлення елементів та їх єдність [40], а

філософський [253] та енциклопедичний [267] словники – ще й як одну зі сторін процесу розвитку, пов'язану з об'єднанням у ціле раніше розрізнених елементів.

М.Г.Іванчук зазначає, що інтеграція у широкому розумінні – це процес становлення цілісності, взаємопроникнення елементів одного об'єкта в структуру іншого, наслідком якого є не проста їхня сума, не поліпшення якості обох об'єктів, а новий об'єкт з новими властивостями [111, 13].

Для нашого дослідження важливими є різні підходи до розкриття поняття інтеграції:

- як взаємозв'язок наук і наукових знань, їх взаємодія шляхом використання загальних ідей, засобів, прийомів дослідження навколишньої дійсності, тобто ущільнення знань у постійно формах пізнання, що постійно вдосконалюються і формах вираження пізнаного (М.Г.Чепиков [257]);

- як цілеспрямоване об'єднання, синтез певних навчальних дисциплін у самостійну систему цільового призначення, спрямовану на забезпечення цілісності знань і умінь (В.К.Сидоренко [222]);

- як процес об'єднання диференційованих раніше елементів з ознаками цілісності у нові якості, встановлення певних зв'язків між елементами з метою перетворення їх єдності у структуру (М.Г.Іванчук [111, 20]).

Вважаємо, що система засвоєння інтегрованих знань, які повинні проектуватися в професійну підготовку вчителя музики, передбачає доцільність міждисциплінарних способів взаємодії наук. Ця взаємодія, включаючи загальні ознаки, не втрачає специфіки і компетентності окремих наук.

Тенденція інтеграції наукових знань стає особливо актуальною у зв'язку з тим, що основною метою, яка поставлена перед педагогічним навчальним закладом, є формування цілісної особистості майбутнього вчителя, що володіє не фрагментарними знаннями, а їх системою, яка впливає на ставлення до оточуючого світу. Інтеграція виступає як конкретний вираз принципу художнього виховання, який обґрунтовує необхідність викладання мистецтва, в тому числі і народного, в тісному зв'язку з його роллю в житті суспільства. Цей

принцип органічно витікає з сучасних ідей художнього виховання. Здійснення інтеграційних зв'язків може сприяти не тільки підвищенню якості знань, їх глибини і систематизації, але і формуванню умінь застосовувати ці знання на практиці, розширенню кругозору.

У процесі аналізу програм дисциплін, передбачених навчальним планом, ми звертали увагу на їх значущість з точки зору мети і завдань нашого дослідження та їх можливий потенціал у підготовці майбутніх учителів до виховання у молодших школярів морально-естетичних почуттів засобами народної музичної творчості. Проаналізовані програми навчальних дисциплін, на нашу думку, мають потенційні можливості як для морально-естетичного виховання особистості студентів так і для формування у них готовності до виховання у молодших школярів морально-естетичних почуттів. З циклу дисциплін гуманітарної та соціально-економічної підготовки було обрано програми з таких предметів: культурологія, етика й естетика, українська мова та історія України (педагогічне спрямування). Ці дисципліни, безперечно, суттєво посилюють світоглядний, загальнокультурний, творчий та гуманістичний потенціал системи підготовки майбутніх учителів музики. Освоєння цінностей художньої культури, мистецтва – це саме та сфера людської діяльності, яка розвиває універсальні творчі можливості, слугує засобом багатогранного виховання особистості, пробуджує продуктивне мислення, збагачує інтуїцію.

Мистецтво володіє унікальною здатністю акумулювати соціальний досвід поколінь і перетворює його в особистий досвід кожної людини, розвиваючи при цьому її духовність. Воно має незрівнянні можливості культивувати ті якості і риси особистості, які найбільше відповідають сукупному досвіду всіх часів, основним людським ідеалам. У цих умовах виникає нагальна необхідність точніше і глибше знати і розуміти як загальну панораму багатовікового художнього руху людства, так і унікальну єдність і багатство художніх культур кожного народу і, звичайно, рідного в його історичному розвитку і сучасному стані. Фонд художньої культури людства стає актуальним надбанням сучасної

широко і гуманно мислячої людини, якою і повинен бути спеціаліст, а особливо майбутній вчитель.

Досить суттєво, що в процесі розвитку і освоєння художнього фонду людства здійснюється діалог культур, незрима зустріч людей через століття, їх взаємодія з надбаннями попередніх поколінь. Засвоєння гуманістичних цінностей, що знаходяться у сфері світової художньої культури, не дозволяє знищити у свідомості людей історичну пам'ять про самих себе, про культуру інших народів, і буде зміцнювати основу загальної культури Землі, сприяти утвердженню гідності сучасника як спадкоємця тисячоліть, допоможе йому краще зрозуміти свій час і самого себе. «Сучасну епоху, – відзначає Д.С.Ліхачов, – можна по-справжньому оцінити тільки в світлі тисячоліть» [158, 18]. Ось чому таким необхідним є вивчення курсу культурології в педагогічному навчальному закладі.

Сучасна наука розглядає художню культуру як цілісну систему і визначає її як «сукупний спосіб і продукт художньої діяльності людей». Це і самі художні твори, всі галузі художньої творчості та всі види мистецтва; це процес створення художніх цінностей і їх сприйняття, освоєння, пізнання, оцінка, а також їх розповсюдження, зберігання і наслідування; це і конкретно-історичне функціонування творів мистецтва, їх вплив на свідомість окремих людей і на суспільну свідомість епохи, і, як наслідок, – на всю соціальну практику.

Структуру культури вчені (М.С.Кравець, О.М.Семашко, В.М.Піча [135]) визначають як сукупність матеріальних, духовних цінностей (Рис.3.1.)

Саме побутова й художня культура складають цінність для вивчення з огляду на досліджувану нами тему.

Культурологія є однією з рівноправних наук гуманітарного циклу. Вона є близькою до філософії, використовує її закони, категорії та поняття, а також збагачує і доповнює філософію теоретичним аналізом процесів культурного розвитку людства. В процесі засвоєння передбаченого програмою матеріалу з культурології студенти повинні не тільки вміти обґрунтовувати існування

української культурологічної думки, але й зрозуміти діалектичну взаємозалежність культур різних народів від умов їх розвитку.

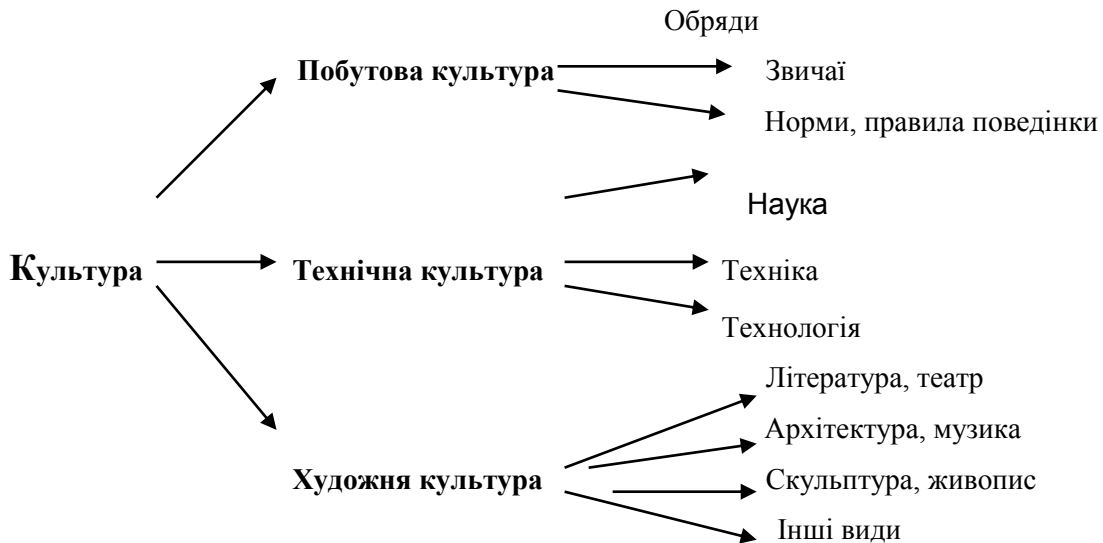

Рис. 3.1. Структура культури.

Мета курсу ввести особистість студента в художню культуру, сформувати в ньому готовність і здатність до самостійного духовного освоєння істинних художніх цінностей, створених людством, сприяти всебічному і гармонійному розвитку особистості майбутнього вчителя. Головне завдання курсу – розкрити суть світової художньої культури та закономірності її історичного руху, глибоко осмислити широкий соціальний досвід відносин між людьми, їх світорозуміння, відображене в дзеркалі мистецтва, а також історію вітчизняної художньої культури і її видатні досягнення та їх зв'язок з світовим художнім процесом.

Саме в цьому курсі треба вчити студентів емоційно засвоювати і розуміти художні цінності, розмірковувати про них, оцінювати їх духовний зміст, розуміти мову різних мистецтв, своєрідність засобів виразності, індивідуальність творчої манери майстрів. Твір великого художника або колективу (тобто народний) вчить студента мистецтву та життю, яке зосереджене в художньо образній формі.

Основоположним принципом побудови програми цього курсу є інтеграційний принцип, який реалізується в поєднанні синхронного та

діахронного підходів до вивчення явищ світової художньої культури. Центральне місце в комплексі підходів інтеграційного вивчення світового художнього процесу посідає образна концепція людини, духовний зміст її соціального буття, відображеного в дзеркалі мистецтва. У процесі вивчення курсу культурології студенти повинні отримати чітке уявлення про основні закономірності і форми світового художнього процесу в його загальних, особливих та поодиноких характеристиках, вчитися самостійно пізнавати світ художніх цінностей, усвідомлювати велику роль мистецтва у становленні людини, використовувати пізнавальні й виховні можливості культури різних народів і епох для вдосконалення своєї особистості й професійної діяльності.

Таким чином, засвоєння цього курсу студентами закладає фундамент спроектованої нами моделі підготовки вчителя до виховання у молодших школярів морально-естетичних почуттів, а саме – морально-естетичний компонент діяльності майбутнього педагога.

Розвиток цього компонента діяльності, а також когнітивного, емоційно-мотиваційного, відбувається і в процесі вивчення курсу „Етика і естетика”, де студенти ознайомлюються з основними їх категоріями та поняттями, етико-естетичною культурою особистості й проблемами її формування.

Естетика є однією з найважливіших філософсько-культурологічних дисциплін і являє собою систему законів, понять та категорій, що відображають естетичні якості дійсності та процес її освоєння за законами краси. Займаючись вивченням загальних закономірностей розвитку мистецтва, естетика виступає загальною теоретичною основою по відношенню до спеціальних наук, які здебільшого мають прикладний характер (літературознавство, театрознавство, музикознавство та ін.). Всі вони мають безпосереднє відношення до системи підготовки майбутніх учителів музики.

Л.С.Виготський, визначаючи мистецтво як «сукупність естетичних знаків, що спрямовані на збудження в людині емоцій», назвав ці емоції «розумними». Вони насичені вищими духовними прагненнями, і перш за все

прагненням до прекрасного. Саме виникнення таких «розумних» емоцій можна вважати і головним критерієм для розпізнання істинно народного твору мистецтва у потоці об'єктів масової культури, псевдомистецтва [53].

Мистецтво надає людині одне з найвищих духовних переживань – естетичну насолоду. Без естетики немає художньої освіченості (грамотності), а без останньої немає насолоди мистецтвом. Естетика входить у працю, художню творчість, побут, у всі сфери діяльності, вона формує в людини творче начало і здатність сприймати красу і насолоджуватись нею, цінити і розуміти мистецтво.

Естетичні погляди, уявлення, смаки, ідеали, які є результатом внутрішньої духовної діяльності людини, збагачують її особистість і проявляються у всіх формах естетичної діяльності людини.

Естетична діяльність здійснюється не тільки за законами краси і створює не тільки прекрасне. І трагічне, і комічне, і піднесене, і потворне можуть визначати характер, зміст і результат естетичної діяльності. Розширення категоріального апарату естетики дозволяє досягнути мистецтво у всій його складності і багатоманітності, допомагає точніше сформулювати закони естетичного і художнього пізнання світу.

Естетичне виховання відшліфовує безпосередньо естетичний напрям у свідомості: естетичний смак, ідеали, установки, критерії, ціннісні орієнтації. Бажаний, оптимальний результат естетичного виховання – формування цілісної і гармонійної, творчо активної особистості, яка володіє високою індивідуальною культурою, що дозволяє людині жити гуманним життям і діяти переконано, цілеспрямовано, вибірково, продуктивно, практично і значимо. Головний показник естетичної вихованості людини – її самостійні творчі особистісні дії, їх гуманний характер, благородний тип поведінки, манери і зовнішній вигляд, що узгоджуються з високим смаком.

У процесі засвоєння навчального матеріалу в курсі «Етики і естетики» студенти ознайомлюються з природою, сутністю, специфікою, роллю і місцем моралі в розвитку людини. Етика як навчальна дисципліна вивчає особливу сферу людської діяльності, її закономірності та прояви в історичній практиці

людей, у моральних поглядах, у структурі моральної свідомості, дає можливість майбутнім педагогам осмислити, узагальнити, систематизувати історичні форми моральності, її функції та закономірності розвитку.

При вивченні внутрішніх, глибинних процесів морального розвитку людини етика виступає в союзі з психологією, розкриваючи своєрідність моральних почуттів, моральної свідомості, механізм її виникнення та реалізації в життєдіяльності людей.

Етика – філософська наука про людське ставлення до світу в його безпосередньому життєвому вияві, вираженому у моральних відносинах між людьми. Специфіка педагогічної діяльності висуває підвищені моральні вимоги до педагога. Вимоги ці, звичайно, виступають як ідеал, досягнення якого слід прагнути. Ідеал педагога: мудра, добра, тактовна, вимоглива, освічена людина, непересічна особистість, істинний громадянин Вітчизни, який має власні тверді переконання та міцні моральні устої, здатний мужньо їх відстоювати, талановитий вихователь, прекрасний фахівець, вільна й незалежна натура, що викликає повагу й симпатію учнів і співгромадян.

Вихователь сам повинен бути взірцем вихованості, бо головним засобом виховання виступає особистість педагога, яку не можуть замінити найновітніші технічні засоби навчального процесу. Повагу до вчителя створює найдорожчий його моральний і професійний капітал – авторитет, котрий необхідно всіма можливими способами оберігати й самому вчителю, й суспільству, й системі народної освіти.

Проблема формування естетичних понять є однією з найважливіших в теорії виховання естетичної культури й опирається на психологію особистості. «Важливий шлях виховання якостей – активна діяльність» (Я.А.Коменський [130, 69]). У спільній діяльності педагога та студентів ініціатива належить вихователю. Мета і завдання, сформульовані викладачем, так або інакше, диктують вибір засобів колективного, індивідуального та диференційованого підходу в залежності від віку, естетичної підготовленості та сприйняття вихованців, їх професійної спрямованості.

М.П.Лещенко зазначає, що необхідною умовою здійснення естетичного виховання є усвідомлення учнями важливості художнього впливу на особистість учнів у процесі навчання, який стає більш гармонійним, захоплюючим, набуває позитивного забарвлення [154, 116]. Цікавими є роздуми канадського вченого Б.Кріттендена про естетичну сутність діяльності вчителя. Він підкреслює, що вплив на школярів має обов'язково естетичний характер: позитивний або негативний. Так, важливо, щоб студенти вважали за головну мету «прагнення передати учням естетичну суть навчального матеріалу» (цит за М.П.Лещенко [154]). У процесі естетичного сприймання першочергове значення мають сенсорні властивості об'єкта. В той же час естетична реакція учня на об'єкт сприймання залежить від рівня його інтелектуальних, моральних, інших якостей. У зв'язку з цим для формування позитивної естетичної реакції важливо озброїти школяра певними знаннями. Так, для естетичного сприймання музики необхідна спеціальна підготовка учнів, яка виражається в умінні відчувати красу і гармонію звуків. У ході педагогічної діяльності естетичні властивості об'єкта через сприймання вчителя передаються, трансформуються в певний вид естетичних суджень учнів [154, 119].

Виховний морально-естетичний потенціал народної музичної творчості можливо використовувати в курсі української мови для фонетичного, синонімічного й лексичного аналізу; для морфологічного і синтаксичного розбору; для практичного розв'язання завдань і вправ у розділах «Лексика», «Фразеологія» та ін.

У курсі «Історія України» народну музичну творчість можна розглядати як поетичний літопис національної історії. Як зазначає О.М.Отич, пісенний фольклор є одним з чинників національного самозбереження народу. В народних піснях вказуються інколи конкретні деталі, місце, час, імена учасників цих подій, оспівується боротьба українського народу проти турецьких, польських, царських поневолювачів та власних панів, вшановуються герої [182, 137-140]. Так, у пісні «Ой на горі там женці жнуть», яка хоча й

вважається народною, була написана вихованцями Києво-Могилянської академії, наводяться досить конкретні відомості життя гетьманів, українського реєстрового козацтва, героїв Хотинської битви (1621 р.) Петра Сагайдачного та його послідовника Михайла Дорошенка.

В курсі „Історії України” в темі музичне мистецтво в 30-х роках варто акцентувати увагу на «10 українських народних піснях» М.Вериківського, на трагічних подіях грудня 1934 року. Майже 300 кобзарів і лірників, що з’їхалися до Харкова на заключний етап Республіканської олімпіади міста й села, були розстріляні: кобза й бандура оголошені класово ворожими, бо «орієнтують музичний фронт на часи гетьманів та козацької романтики». Люди старшого віку, сліпі, каліки постраждали за те, що наслідували давні традиції народної музичної творчості, оспівували визвольну боротьбу українського народу, а влада не мала можливості встановлення контролю за їхньою творчістю з огляду на особливість їхнього мандрівного життя.

Оскільки педагогічна майстерність розвивається в педагогічній діяльності, то її формування відбувається безпосередньо в процесі педагогічної практики. Підготувати студентів до цієї дії якраз і покликане вивчення курсу педагогіки. Мета курсу – підготовка студентів до творчої активної педагогічної діяльності з використанням у її процесі всіх здобутих під час навчання у вищому навчальному закладі знань, умінь та навичок, узагальнюючи передовий педагогічний досвід, систематично розв’язуючи педагогічні задачі, вирішуючи педагогічні ситуації, що необхідно для подальшого здійснення ефективного навчально-виховного процесу.

Педагогіка – це наука про мистецтво виховання. Ця думка притаманна працям багатьох визначних педагогів. Для досягнення результатів у її оволодінні, не можна обмежитися лише вивченням теоретичних положень, а й потрібно оволодіти мистецтвом творення пізнавально-активного поля позитивного потенціалу. Педагогічне мистецтво добротворення – магічне, бо перетворює звичайне на незвичайне, нудне у цікаве, сумне у радісне, відкриває таланти і здібності, дає можливість вирватися за вузькі рамки класу і

подорожувати у неznані світи. Воно вселяє віру, зціляє душу, творить людину, яка святкує радість власного буття. Магія педагогіки добротворення дає педагогу мудрість, знання і вміння керувати видимими і невидимими проявами природи і використовувати їх у навчально-виховному процесі (І.А.Зязюн [105]).

Традиційним, перевіреним часом ефективним засобом народної педагогіки є пісня. В ній найяскравіше відображено і найкраще збережено традиційний виховний потенціал українського народу, втілений у високохудожній формі, доступній для сприймання і розуміння навіть непідготовленому слухачеві. І сьогодні вона залишається цінним педагогічним засобом гуманістичної педагогіки і за умови методично доцільного й грамотного застосування може значною мірою сприяти підвищенню якісного рівня навчально-виховного процесу.

У більш вузькому значенні дидактична функція української народної пісенної творчості, на думку О.М.Отич, полягає у здатності пісні акумулювати у собі народні знання про звичаї, традиції, обряди, історію рідного краю, тваринний і рослинний світ, побут людей, слугувати засобом теоретичного й практичного освоєння національної культури, досвіду попередніх поколінь, морально-естетичних принципів тощо. Автор вказує, що необхідний ретельний педагогічно зважений відбір теоретичного, пісенного фольклорного матеріалу на основі критеріїв науковості, професійності, значущості та методичної доцільності [182, 139].

Під час проходження студентами педагогічної практики методистам варто звертати увагу на методи і прийоми використання на уроках музики музично-краєзнавчого матеріалу. Підготовка до уроку, де використовується музично-краєзнавчий матеріал сприятиме ознайомленню студентів з методичною літературою, з інформацією щодо педагогічної чи професійної діяльності композиторів краю, активізуватиме пошукову діяльність майбутніх педагогів для якісної підготовки та проведення етапів заняття, пов'язаних з краєзнавчим матеріалом.

Значення психології для підготовки майбутніх учителів музики до виховання у молодших школярів морально-естетичних почуттів пояснюється її місцем в системі людських знань. Психологія розкриває місце людини в соціальній групі і в світі в цілому. Даючи засади розвитку індивідуальності, формування особистості, виховання активної життєвої людини, курс психології допомагає студентам зрозуміти сутність таких пізнавальних процесів як увага, увага, творчість, почуття, сприймання, основні види діяльності (гра, навчання, праця), особистість, здібності, структура спеціальних здібностей, обдарованість, тощо. Психологія надає допомогу педагогіці в питаннях як навчання так і виховання учнів. Предметом психології навчання є розкриття закономірностей засвоєння учнями знань, умінь і навичок. У психології виховання центральне місце займає проблема формування особистості школярів, загальні особливості та індивідуальні відмінності цього формування. Вона розглядає закономірності розвитку особистості, в тому числі, виховання моральних та естетичних почуттів.

Майбутній учитель музики повинен уміти використовувати методику музичного виховання з урахуванням особливостей виховання у молодших школярів морально-естетичних почуттів, володіти прийомами різних видів музичної діяльності, інтегрувати музичну діяльність з різними видами мистецтва, реалізовувати можливості народної музичної творчості у вихованні морально-естетичних почуттів молодших школярів.

Необхідно визнати, що курс методики музичного виховання має набагато ширші можливості для підготовки майбутніх учителів музики до виховання у молодших школярів морально-естетичних почуттів.

Для викладання методики музичного виховання велике значення має педагогічна спадщина з проблем мистецької освіти О.П Рудницької [212-215].

Сукупність мистецтв, яка утворена на основі їх інтеграції сприяє:

- гармонійному розвитку особистості, розкриває цілісну художню картину світу і у такий спосіб впливає на формування світогляду, який фокусує у собі інтегровані зв'язки мистецтв, художньої культури, етики й естетики;

- використанню одного з видів моносенсорного мистецтва, як інструменту пізнання загальних закономірностей художньої творчості (в даному випадку народної музичної);
- застосуванню порівняльного аналізу творчості авторів, які належать до одного стильового напрямку розвитку мистецтва як ефективного методу пізнання інтегративних зв'язків.

Мета курсу «Народна музична творчість, фольклор, обряди» дати майбутнім учителям музики систематизовані знання з української народної музики, прищепити любов до кращих зразків музичного фольклору. В процесі опанування курсу студенти повинні знати джерела виникнення, жанри, місце народної музичної творчості у культурі народу, особливості виконання, питання поетики, мелодики та ін.

У результаті вивчення курсу «Ритміка та основи хореографії» студенти повинні знати особливості танцювальних жанрів, характеристики музичного матеріалу за засобами виразності, правильного орієнтування в просторі, танцювальну азбуку (вправи для рук та ніг, позиції рук та ніг), хореографічну термінологію, основи класичного, народно-сценічного танцю, методику побудови танцювальних етюдів, методику вивчення елементів ритміки та хореографії в загальноосвітній школі. На нашу думку, предмет ритміки і основ хореографії не тільки дає початкові навички поєднання музики і рухів, але й у повній мірі сприяє формуванню музичних здібностей, творчих та виконавських навичок, вихованню моральних та естетичних почуттів і є важливою умовою, що визначає успішність підготовки майбутніх учителів до виховання у молодших школярів морально-естетичних почуттів.

Ознайомлення з гармонічними особливостями народної музики, в тому числі свого краю, а також введення практичних завдань на матеріалі цієї музики можливе на уроках «Гармонії». Використання пісенних зразків музичного фольклору доцільне і на заняттях з «Сольфеджіо» та «Аналізу музичних творів»(для написання диктантів, аналізу музичних творів та ін.).

У процесі викладання «Хорознавства» та «Аранжування» варто ознайомлювати студентів із найбільш яскравими фактами та явищами національної, в тому числі й регіональної, хорової культури, використовувати музичний матеріал у практичній роботі (перекладення хорових творів для різних колективів).

Введення музичного фольклору до змісту професійної спеціальної підготовки вчителя музики можливо здійснювати і методом збагачення репертуару виконавських класів (основний музичний інструмент, додатковий музичний інструмент, акомпанемент, хоровий клас та практика роботи з хором, диригування, постановка голосу) кращими зразками народної музичної творчості, творами-обробками народної музики.

Теоретичний аналіз навчальних планів і програм педагогічного навчального закладу за напрямом «Педагогіка і методика середньої освіти. Музичне виховання» свідчить, що у змісті переважної більшості навчальних дисциплін є потенційні можливості для підготовки майбутніх учителів музики до виховання у молодших школярів морально-естетичних почуттів засобами народної музичної творчості. Але вони мають розрізнений, формальний і несистемний характер, і тому в навчальному процесі залишаються недостатньо реалізованими. Такий стан, пов'язаний з незначною кількістю годин у деяких навчальних дисциплінах, або недостатньою кількістю адаптованих до розвитку морального та естетичного виховання розвиваючих вправ, тренінгів, пошукових завдань тощо. Спільна основа для взаємодії фахових дисциплін з домінантою музичного мистецтва у практиці педагогічних навчальних закладів не розроблена. Тому ефективним шляхом удосконалення підготовки майбутніх учителів до виховання у молодших школярів морально-естетичних почуттів засобами народної музичної творчості вважаємо доцільність впровадження у навчальний процес спеціальних курсів.

Створення комплексних курсів, на думку Т.Й.Рейзенкінд, доцільне в таких випадках: наявність загального об'єкта навчання; формування у студентів

комплексних навичок, знань, умінь на основі цілісного підходу; використання однакового матеріалу в умовах різного цілевизначення [202, 31].

У нашому дослідженні народна музична творчість виступає основою інтеграції знань, умінь і навичок з різних циклів навчальних дисциплін. Інтеграція психолого-педагогічних та музично-естетичних знань забезпечується на засадах цілевизначення, взаємодії узагальнених ознак, що поєднуються за допомогою використання різноманітних педагогічних ситуацій, пов'язаних із специфікою кожного предмета. Вона виступає як форма і результат більш глибокої спеціалізації, тобто підготовки майбутніх учителів музики до виховання у молодших школярів морально-естетичних почуттів засобами народної музичної творчості. А її інтеграційно-змістовим компонентом виступає музичний фольклор.

М.П.Лещенко зазначає, що мистецькому компоненту у нерозривній єдності з психолого-педагогічним належить важливе місце у створенні унікальних можливостей для підготовки фахівців. Оскільки складовими елементами мистецтва, в тому числі й народного, є звук, мова, лінія форма, простір, час, енергія (а вони властиві й іншим навчальним дисциплінам), то створюються умови для їх інтеграції [154, 117-118].

Успішність процесу формування морально-естетичних понять в основному залежить від активності студентів, яка пов'язана з формуванням мотивів їх морально-естетичної діяльності. Психологи довели, що за будь-яким психолого-поведінковим актом лежить мотиваційна сфера і діяльність майбутнього педагога з оволодіння знаннями, поняттями буде тим успішнішою, чим більшого смислового забарвлення, особистої значимості та цінності вона набуде в уявленні студента. Так при здійсненні зв'язку «Народної музичної творчості...», дисциплін з циклу вільного вибору студентом «Педагогічні технології морально-естетичного виховання молодших школярів засобами музичного фольклору», «Хроматична сопілка на уроках музики» з предметами «Педагогіка», «Психологія», «Методика музичного виховання», «Етика і естетика», «Культурологія», «Ритміка і основи хореографії» музично-

теоретичними дисциплінами та дисциплінами виконавського циклу посилюються естетичні та моральні аспекти і конкретизуються загально-естетичні положення стосовно народного музичного мистецтва як засобу майбутньої виховної діяльності студентів, що, в свою чергу, дає можливість актуалізувати морально-естетичні знання і усвідомити важливість цих предметів, їх тісний взаємозв'язок з практикою роботи в школі, (що, на жаль, далеко не завжди усвідомлюється – про це свідчать результати анкетування, проведеного в ході констатувального експерименту).

Виходячи з мети та завдань дослідження, нами розроблена організаційно-педагогічна модель підготовки майбутніх учителів музики до виховання у молодших школярів морально-естетичних почуттів засобами народної музичної творчості, яка визначає музичний фольклор як інтеграційно-змістовий компонент у вивченні дисциплін загальнонаукового, психолого-педагогічного, музично-теоретичного та музично-виконавського циклів, курсів з циклу дисциплін вільного вибору студентом «Хроматична сопілка в загальноосвітній школі» та «Педагогічні технології морально-естетичного виховання молодших школярів засобами народної музичної творчості» (Рис.3.2.).

Залучення народної музичної творчості в якості засобу виховання морально-естетичних почуттів молодших школярів дозволяє по-новому визначити зв'язки галузей мистецтва як пізнавального простору з іншими широкими пізнавальними просторами: рідною мовою та літературою, етикою та естетикою, історією та етнографією, етнопедагогікою та ін. Це зумовлює можливість здійснювати підготовку вчителя в галузі художньо-естетичних дисциплін: виховувати національну самосвідомість, впливати на емоційну культуру, розвивати творчу активність, що необхідно для формування цілісної особистості майбутнього педагога, який володіє не фрагментарними знаннями, а їх системою, необхідною для вчителя XXI століття.

Таким чином, інтеграція психолого-педагогічних і музично-естетичних знань, необхідність викладання народного мистецтва як естетичного явища у тісному взаємозв'язку з роллю мистецтва у житті суспільства є однією з

основних умов підготовки майбутніх учителів музики до виховання у молодших школярів морально-естетичних почуттів засобами української народної музичної творчості.

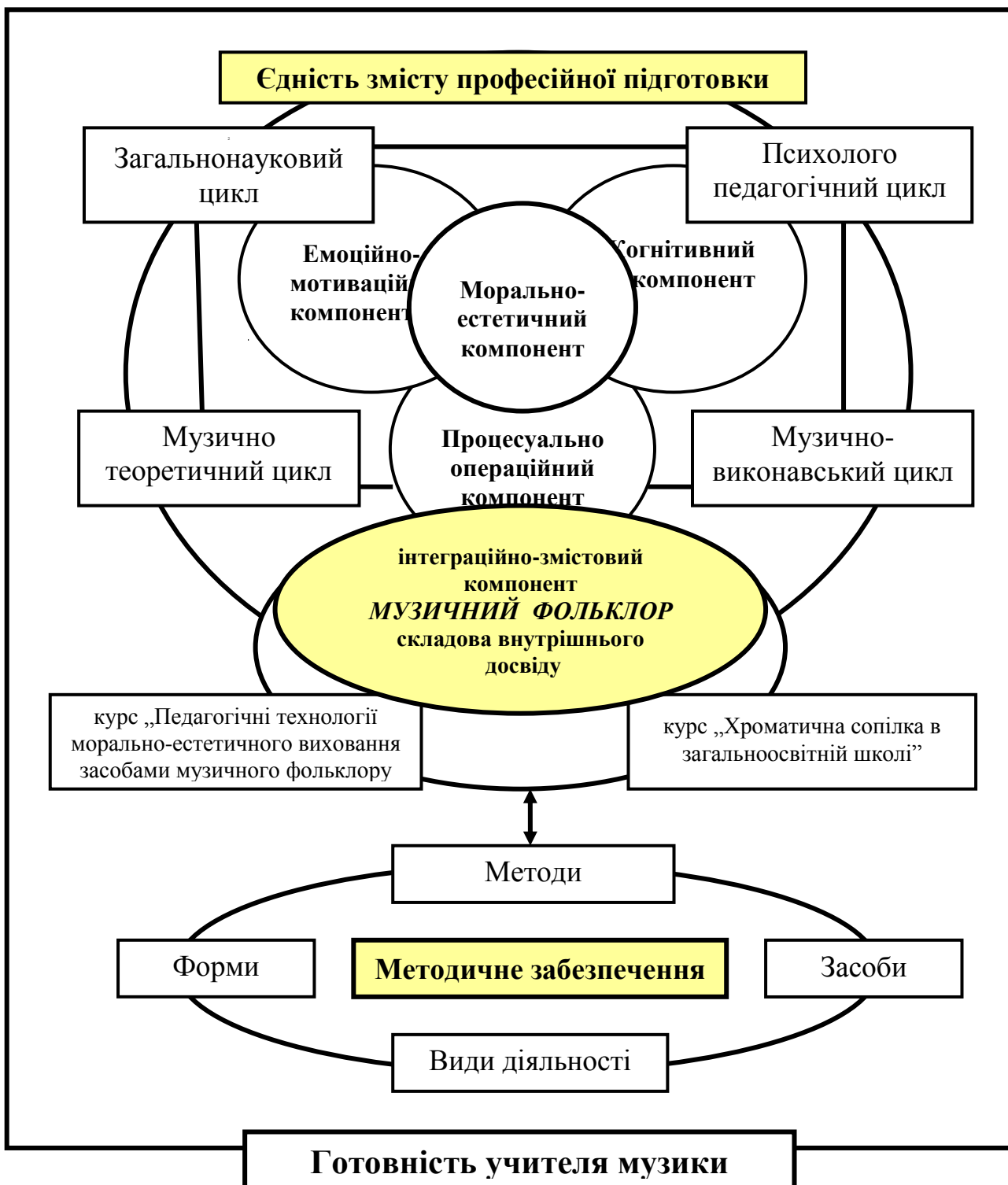

Рис. 3.2. Організаційно-педагогічна модель підготовки вчителя музики до виховання у молодших школярів морально-естетичних почуттів засобами народної музичної творчості

3.2. Експериментальне впровадження моделі підготовки майбутніх учителів до виховання у молодших школярів морально-естетичних почуттів

Виходячи з організаційно-педагогічної моделі підготовки вчителя музики до виховання у молодших школярів морально-естетичних почуттів засобами української народної музичної творчості, яка спроектована в параграфі 3.1. (рис. 3.2.), нами були запропоновані педагогічні технології розвитку вказаної готовності студентів.

Підготовка майбутнього вчителя музики до виховання у молодших школярів морально-естетичних почуттів засобами музичного фольклору в процесі вивчення дисциплін музично-теоретичного циклу на початковому етапі здійснювалася нами в рамках курсу «Народна музична творчість, фольклор, обряди». Мета курсу – формування у студентів цілісного уявлення про музичний фольклор як частину культури народу, виховання у них бережливого зацікавленого ставлення до фольклору як до національного надбання, джерела духовних цінностей, без яких неможливий розвиток особистості і суспільства в цілому. Завдання курсу – ознайомлення з поняттями фольклор, фольклоризм, поліфункціональність фольклору (поєднання духовної та практичної функцій), поліелементність (поєднання художньо-образних елементів – словесного, музичного, танцювального, мімічного), синкретизм (початковий синтез художньо-образних елементів) та ін.; ознайомлення з жанровою різноманітністю українського музичного фольклору, з особливостями музично-виражальних засобів української народної пісні; залучення студентів до збирання зразків традиційної народної творчості, спрямування їх на усвідомлення цінності фольклорного матеріалу як засобу морально-естетичного виховання школярів.

Зміст навчання в даному курсі ґрунтується на автентичному фольклорі у сукупності з матеріалом, що відображає контекст його побутування. Відбір музичного матеріалу ґрунтується на виділенні найяскравіших його зразків, які

представляють специфічні властивості того чи іншого жанру, стилю. Заняття з даного курсу передбачають використання широкого спектру традиційних форм навчання, проведення фольклорних свят, відвідування концертів тощо.

Оскільки «Народна музична творчість, фольклор, обряди» за навчальним планом вивчається на першому курсі, де студенти не мають достатнього досвіду, знань та навичок поєднання теоретичного матеріалу з педагогічною практикою, то виникає необхідність введення з циклу дисциплін вільного вибору студентом курсу «Педагогічні технології морально-естетичного виховання молодших школярів засобами музичного фольклору». Такий курс є логічним продовженням розвитку готовності майбутніх учителів до морально-естетичного виховання школярів, оволодіння педагогічними технологіями виховання морально-естетичних почуттів засобами української народної музичної творчості (Додаток Е).

В.Ф.Орлов зазначає, що психолого-педагогічні дослідження, практика вищих педагогічних закладів освіти, вже давно довели необхідність відмовитися від уявлень про навчально-виховний процес як процес повідомлення і передачі інформації. Роль викладача не в тому, щоб ясніше, зрозуміліше, емоційніше, ніж у підручнику, повідомити студентам інформацію про норми поведінки і зміст професійної діяльності, а в тому, щоб стати організатором пізнавальної діяльності, в якій головним суб'єктом у системі викладач – предмет – студент стає саме студент. Для цього потрібна адекватна педагогічна технологія (тобто галузь знання, що включає методи, засоби навчання, теорію їх використання для досягнення цілей навчання, опис та регламентацію дій), технологія навчання, яка відображає шлях засвоєння конкретного навчального матеріалу (понять в межах певного предмета, теми, питання, а також методика і спосіб передачі технології та відбір відповідних засобів). Прагнення педагогів до надійності, результативності навчально-виховного процесу привело до обґрунтування різноманітних педагогічних технологій. До основних технологій розвитку професійної культури відносять наприклад, організацію практичних занять, спрямованих на формування умінь і

навичок, підготовку і конструювання основ професійно-педагогічного спілкування, розвиток комунікативних здібностей, підготовку до діагностичної і психо-корекційної діяльності [179, 124].

І.М.Дичківська визначає педагогічну технологію як науку, «що досліджує найраціональніші шляхи навчання, і як систему способів, принципів і регулятивів, які застосовують у навчанні, і як реальний процес навчання» [84, 66].

На думку О.І.Пометун, технологію від методики відрізняють два принципових моменти: гарантія кінцевого результату й проектування майбутнього навчального процесу. «Педагогічна технологія – набір процедур, які оновлюють професійну діяльність учителя і гарантують кінцевий запланований результат» [195, 42].

Технологія професійного становлення особистості вчителя мистецьких дисциплін спрямована переважно на вирішення проблем виховання. А на думку С.О.Сисоєвої педагогічна технологія являє собою «...створену адекватну до потреб і можливостей особистості й суспільства теоретично обґрунтовану навчально-виховну систему соціалізації особистісного й професійного розвитку і саморозвитку людини в освітній установі, яка внаслідок упорядкованих професійних дій педагога при оптимальності ресурсів і зусиль усіх учасників освітнього процесу гарантовано забезпечує ефективну реалізацію свідомо визначеної мети та можливості оптимального відтворення процесів на рівні, який відповідає рівню педагогічної майстерності педагога» [226, 358].

На відміну від технології навчання, успіх впровадження виховних технологій у значній мірі залежить від особистості викладача, головним чином від його ставлення до професійної діяльності, до учнів і до себе особисто. Мотивація успіху у професійній діяльності регулює ставлення викладача, а виховна технологія професійного становлення сприяє його особистому професійному зростанню, успіхам у роботі зі студентами (В.Ф.Орлов [178]). Поширення набули в наш час дидактичні технології (діалогові, ігрові, тренінгові, тренувальні, інформаційні), спрямовані на розвиток найважливіших

якостей особистості: формування пізнавальних інтересів учнів, творчих здібностей тощо. Виховні технології спрямовані на самопізнання, самовиховання і професійне самовдосконалення, ґрунтуються на принципах позитивної мотивації, сприятливого емоційного клімату, атмосфери довіри й доброзичливості (Ш.О.Амонашвілі, М.Н.Скаткін, В.О.Сухомлинський, Е.І.Щукін та ін.), що регулюють перш за все комунікативну сторону навчально-виховного процесу. Характер відносин між викладачем і студентом опосередковані предметом професійної діяльності. Виховні технології вимагають ділової співпраці і співтворчості педагога і студента на принципі поєднання колективних форм навчання з індивідуальним особистісно орієнтованим підходом, де професійна діяльність реалізується в індивідуальній включеності кожного у колективну роботу, у різних формах розподілу праці, у диференційованій допомозі, індивідуально дозованих завданнях, врахуванні особистісних якостей, індивідуальних можливостей і рівня підготовленості кожного студента.

Завдання курсу «Педагогічні технології морально-естетичного виховання молодших школярів засобами музичного фольклору» – на основі інтегрованого підходу до виховання моральних і естетичних начал у дітей ознайомити з поняттями моральної та естетичної цінності народної музики; з жанрами дитячого фольклору; зі святами та обрядами, виявляючи їх виховні можливості; поглибити засвоєння пісень, які пов'язані з рухами; формувати інтерес до педагогічних традицій народу, методів і прийомів народної педагогіки, до виявлення емоційної сфери народу і його моральних устоїв, до практичних умінь; створювати необхідний емоційний настрій (виразно співати пісню, зберігаючи традиційний фольклорний текст, показати необхідні танцювальні ігрові рухи і т.д.). Програмовий зміст курсу складається з трьох взаємопов'язаних частин – теоретичної, художньо-практичної та методичної підготовки майбутніх учителів засобами народної музичної творчості. Він відображає актуальні проблеми теорії і практики підготовки студентів до виховання у молодших школярів морально-естетичних почуттів засобами

народної музичної творчості, яка включає в себе різні форми навчання студентів: лекції, лабораторні й практичні заняття, нетрадиційні (інсценізація казки, моделювання етапу роботи зі школярами...) та самостійну роботу. Вивчення кожної з 12 тем завершується певною формою звітності. Така система планування дозволяє здійснювати контроль за знаннями, вміннями й навичками, діагностувати рівень засвоєння студентами навчального матеріалу, передбачає необхідну корекцію в рамках кожної теми. На практичних заняттях студенти вчаться застосовувати отримані знання, знайомляться з педагогічними технологіями морально-естетичного виховання молодших школярів засобами народної музичної творчості. Важливу роль у процесі підготовки студентів до зазначеної діяльності відіграють практичні заняття, які максимально сприяють формуванню методичних умінь і навичок.

З метою реалізації завдань цього курсу ми сконструювали педагогічну технологію розвитку готовності студентів до виховання у молодших школярів морально-естетичних почуттів засобами музичного фольклору, конкретизуючи і визначаючи навчальну мету та послідовно описуючи шляхи її досягнення. Готовність майбутніх учителів до виховання морально-естетичних почуттів засобами музичного фольклору в нашому дослідженні відображає комплекс критеріїв і показників: особистісний смисл використання виховного потенціалу фольклору, потреба у виховній діяльності та використанні фольклорного матеріалу; розуміння морально-естетичної сутності української народної музичної творчості, потреба у вдосконаленні знань з фольклору; оволодіння методами і прийомами використання народних музичних інструментів на уроках музики; здатність творчо організовувати морально-естетичну діяльність засобами музичного фольклору; емоційне задоволення студентів від спілкування з творами української народної творчості і від морально-естетичної діяльності з дітьми.

Педагогічні технології розвитку готовності майбутніх учителів до морально-естетичного виховання молодших школярів засобами музичного фольклору характеризуються єдністю двох циклів. У першому циклі педагог

включає студентів в емоційно забарвлену навчально-пізнавальну діяльність, успішне здійснення якої залежить від активності студентів, від рівня сформованості мотивів, що спонукають їх до морально-естетичної діяльності засобами музичного фольклору. У другому циклі – проходить засвоєння педагогічної технології використання музичного фольклору в морально-естетичному вихованні в період практики, де провідною стає музично-фольклорна діяльність студентів – майбутніх учителів.

Перший цикл передбачає діагностику рівня готовності студентів до морально-естетичного виховання молодших школярів, що і нами було проведено. Виходячи з результатів діагностики педагог включає їх у відповідну діяльність. Технологічно важливим ядром регуляції діяльності з формування готовності до використання виховного потенціалу української народної творчості в морально-естетичному вихованні школярів при реалізації даної моделі є постановка мети. Це проявляється перш за все у формуванні особистісно-мотиваційної готовності майбутніх учителів до використання музичного фольклору в морально-естетичному вихованні школярів, в усвідомленні необхідності пізнання національного культурного блага.

Г.І.Кутузова, розглядаючи готовність майбутніх учителів до естетичного виховання, характеризує її як інтелектуальну якість, що складається з професійно-педагогічної компетентності та естетичної культури особистості [153]. За її визначенням естетичну культуру вчителя становлять його художньо-естетичні знання, інтереси, смаки, ідеали, потреби в безперервному процесі естетичного самовдосконалення тощо. Професійно-педагогічна компетентність у нашому дослідженні включає в себе наявність професійно-значущих мотивів, психолого-педагогічних знань та умінь застосовувати їх у практичній роботі з морально-естетичного виховання школярів.

Відомі психологи (Б.Г.Ананьєв [5], І.Д.Бех [21], Л.С.Виготський [55], О.М.Леонт'єв [152]) доводять, що за будь-яким психологічним актом лежить мотиваційна сфера і діяльність майбутнього педагога. Тому оволодіння поняттями, уміннями будуть тим успішнішими, чим більшу смислову

забарвленість, особисту значимість і цінність вона має в уявленні студента. Успішність процесу формування морально-естетичних знань з фольклору залежить від рівня спрямованості мотивів, які спонукають до морально-естетичної діяльності.

На ефективність і якість навчально-виховного процесу у значній мірі впливає стан емоційної сфери. Збуджувані педагогом емоції студентів у процесі ознайомлення, сприймання, аналізу українських народних пісень сприяють формуванню особистісного відношення до розучуваного матеріалу, до виховної морально-естетичної інформації, що використовується на заняттях. Від сили емоційного переживання в процесі формування знань, умінь і навичок залежить результативність морально-естетичного виховного впливу педагога: через емоції до моральних і естетичних почуттів. Тому ми формували у студентів уміння знаходити такі емоційні імпульси, які б прискорювали процес мислення школярів, сприяли їх емоційному відгуку на народну пісню.

Залежність між характером художнього образу і засобами музичної виразності, між змістом пісні і формою її втілення, дозволяє виявити різноманітні зв'язки народної музичної творчості з навколишнім життям. Такі розумові операції як порівняння і узагальнення необхідні для морально-естетичної діяльності, яка носить за своєю природою оцінювальний характер. Адже оцінка (моральна чи естетична), а разом з нею і ставлення до української народної пісні поза співставленням неможливі. Розвиток у студентів самостійних морально-естетичних суджень та оцінок бачимо як результат використання інтеграційних зв'язків, які є одним з головних критеріїв їх морально-естетичної вихованості.

На першому занятті курсу «Педагогічні технології морально-естетичного виховання молодших школярів засобами музичного фольклору» ми створювали проблемно-пошукові ситуації, у ході яких з'ясовували мету і завдання навчальної дисципліни, визначали можливі варіанти, методи і прийоми їх досягнення, розв'язання. Студенти були також поінформовані про методи оцінювання їх діяльності та форми контролю.

В усній творчості українського народу часто згадуються різні музичні інструменти. Серед них, звичайно, є і сопілка – чи не найдавніший, найрозповсюдженіший, найулюбленіший. Вона входить до складу всіх без винятку ансамблів української народної музики, так званих «троїстих музик». І це не дивно. Бо звук цього невеличкого, найпростішого в опануванні інструменту, такий близький до людського голосу.

Практичне вивчення сопілки в школах і позашкільних навчальних закладах підтверджує її значення у розвитку музичного слуху, вокальних навичок школярів. Нескладна за будовою хроматична сопілка Д.Ф.Деменчука легко опановується дітьми і сприяє кращому засвоєнню теоретичного матеріалу. Окрім того, систематична гра на інструменті зміцнює здоров'я, розвиває дихання, виробляє гарну поставу. Вивчення досвіду Р.Є.Дверія [73], П.П.Леонтієва, М.А.Печенюк [149], Я.А.Мазура [160], підтверджує можливість колективного навчання гри на сопілці. Зроблено висновок про доцільність використання цього інструменту в школах на уроках музики. Програмою з музики рекомендовано гру на хроматичній сопілці включати у навчальний процес з 2 класу.

З метою відродження національної музичної культури, поглиблення зацікавленості студентів українською народною пісенною творчістю, збагачення їх музичним матеріалом, а також підготовки до виховання у молодших школярів морально-естетичних почуттів засобами музичного фольклору нами розроблене навчально-методичне забезпечення для учителів музики (методика навчання гри на сопілці) [197], створена програма з навчального курсу «Хроматична сопілка на уроках музики», до яких в якості музичного матеріалу переважно включені українські народні дитячі співаночки (Додаток Ж). Доступність вибраних народних пісень, їх різноманітність за тематикою, характером, настроєм у поєднанні з методами стимулювання музичної діяльності та ігровими методами сприяють реалізації мети й завдань курсу.

Звичайно, учні виявляють більше зацікавленості, коли беруть активну участь у навчальному процесі. Тому ми навчали студентів не просто передавати знання школярам, а домагатися активного їх засвоєння, створюючи проблемно-пошукові ситуації. Вони, відповідаючи на чітко сформульовані вчителем запитання, повинні висловлювати свої думки, ділитися своїм розумінням змісту матеріалу, аналізувати, порівнювати і навіть оцінювати результати своєї діяльності.

У ході нашого дослідження встановлено, що знання і уміння викладачів коледжу з морально-естетичного виховання в процесі навчання стають надбанням особистого досвіду студентів. Це здійснюється за умови, якщо педагог своєчасно цілеспрямовано і методично грамотно допомагає студенту знайти індивідуальний спосіб організації життєвої перспективи (емоційно-мотиваційний, духовно-моральний компоненти). При цьому важливо використовувати такі прийоми і педагогічні засоби як бесіди, дискусії про смисл, цінності і значення людського життя, про моральний вибір особистості. Це розвиває самоаналіз студентами перспектив свого професійного становлення, правильності вибору.

Під час ознайомлення студентів з малими жанрами фольклору (прислів'я, приказки, загадки, скоромовки) ми поєднували традиційні форми і методи навчання з кооперативною. Кооперативне навчання відкриває можливості співпраці зі своїми ровесниками, дозволяє реалізувати природне бажання кожної людини до спілкування, сприяє досягненню студентами високих результатів засвоєння знань та формування вмінь. Прагнули, щоб процес оволодіння знаннями, формування навичок і умінь здійснювався в атмосфері інтелектуальних, моральних і естетичних переживань, зіткненні поглядів, думок, позицій, наукових підходів, пошуків істини, проектуванні різноманітних можливих вирішень пізнавальних завдань, творчості педагогів та студентів. За цих обставин студенти відчувають емоційну й інтелектуальну підтримку. Спільні зусилля усіх членів групи над розв'язанням одного і того ж завдання (поки не зрозуміють і не виконають) об'єднують, згуртовують студентів,

сприяють досягненню позитивного результату, породжують взаємозалежність, зацікавленість усіх студентів.

У процесі перевірки домашнього завдання (гра на сопілці) студенти виконують по чергово по декілька тактів весь музичний твір (українська народна пісня). Черговість та кількість виконуваних кожним студентом тактів вказує педагог. Оцінюється робота залежно від якості виконання всього твору. Таким чином, кожен виконавець зацікавлений в успішному засвоєнні музичного матеріалу. Така форма оцінювання навчальних досягнень сприяє кращому засвоєнню програмового матеріалу слабшими студентами.

Кооперативне навчання здійснювалось не лише в групах, але і в парах. Об'єднуючи в пару студентів з різними можливостями щодо засвоєння матеріалу (сильних, слабких) прагнули до розвитку комунікативних навичок і умінь, формування позитивного ставлення до навчання, забезпечення ігрової активності у роботі. Така форма закріпилась також при захисті студентами різних видів педагогічної практики: фольклорної, літньої навчальної в дитячому садку, переддипломної у школі. Звітують студенти, які проходили разом педагогічну практику в тому чи іншому навчальному закладі. Зазначений вид співпраці сприяє розвитку навичок спілкування, вміння висловлюватися, критично мислити, переконувати й вести дискусію, що надзвичайно необхідно майбутнім учителям у подальшій педагогічній діяльності.

Важливою умовою якісного засвоєння запропонованого музичного матеріалу є вміння і навички емоційного яскравого виконання української народної пісні чи образного показу танцювальних рухів.

Важливу роль ми відводили формуванню у студентів умінь і навичок створення атмосфери зацікавленого сприймання народної музики. Адже образи, які змальовані в українських народних піснях, об'єднують у собі духовні прагнення, моральні та естетичні ідеали багатьох людей. А дитяча уява, що базується на сприйманні, мисленні, емоціях, дозволяє зрозуміти їх, зробити ближчими індивідуальними. Естетична ситуація підтримувалася вмінням учителя вступити у безпосередній контакт з кожним учнем. Для цього

педагогічна практика виробила багато прийомів: запитання, запитальний погляд, вказівка, натяк, підтвердження, приязне слово, підбадьорливий кивок, засуджуючий погляд тощо. Виходячи із власних художніх смаків, інтересів і уявлень про мету музичного виховання, учитель спочатку за межами навчально-виховного процесу аналізує музику і навчальний матеріал, визначає естетично і морально вагому інформацію, тобто попередньо сам стає суб'єктом морально-естетичного ставлення до народної пісні.

На високому рівні розвитку естетичні почуття тісно пов'язані з інтелектуальними, моральними переживаннями. Без почуттів, емоцій неможливо уявити собі естетичне відношення людини до оточуючої дійсності, мистецтва, в т.ч. народного. Естетичне співпереживання в процесі вивчення навчального матеріалу музичного фольклору допомагає студентам відчути і усвідомити красу та виразність музичної мови, зв'язок музичних інтонацій з життям, глибину і своєрідність художніх образів, емоційну чутливість до краси дійсності, людських стосунків, педагогічної діяльності, є необхідним компонентом особистої естетичної культури вчителя музики.

У процесі аналізу виховних морально-естетичних можливостей українських народних пісень нами було виокремлено перелік основних категорій і понять естетики, етики, які особливо актуальні для музичного фольклору – прекрасне, комічне, героїчне, доброта, порядність, скромність; вид народного мистецтва, метод, художній смак, художній образ. Вони і складають морально-естетичне поле, навколо якого вибудовуються знання про ці складні явища. Художній образ є основною категорією мистецтва та методом відображення життя. Нерозуміння сутності цього важливого естетичного поняття веде до спотвореного тлумачення і просто нерозуміння музичних творів, що для вчителя музики, вихователя засобами музичного мистецтва, в тому числі і народного, є недопустимим.

Ми переконували студентів, що в музиці, як і в інших видах мистецтва, основне – образ, тобто узагальнене відображення різних сторін життя. Основне, провідне місце серед музичних образів посідають ті, які пов'язані з внутрішнім

світом людини, з її переживаннями, почуттями та думками. Особливий інтерес в цьому плані займають українські народні пісні – невичерпне джерело емоцій, почуттів і переживань людини.

Якщо мати на увазі все музичне мистецтво, в тому числі і народне, то виражальна сторона є тут основною. Саме про почуття і переживання людей передусім розповідає музикант, і тому музичний образ завжди дуже визначний за своїм настроєм, за своїм емоційним змістом. При чому він з найбільшою безпосередністю може виразити найтонші відтінки різноманітних душевних переживань, краще в народній пісні, ніж у творах мистецтв. Потік звуків, поезії несе слухачу настрій, емоції, залучаючи його до співпереживань з героями творів. Музика відображає різноманітні явища життя, глибоко розкриває і яскраво передає людські почуття. До аналізу змісту музики, в тому числі і народної, ми послідовно і поетапно готували студентів у процесі вивчення різних дисциплін, доповнюючи їх знання виявленням художньо-педагогічних цінностей музичного фольклору. Бесіда про українську народну пісню виступала як метод діагностики морально-естетичного досвіду школярів засобами музичного фольклору. В ній логічно вибудований шлях глибокого сприйняття дітьми естетичних і моральних цінностей народної пісні. Така бесіда стала ефективним засобом розвитку морально-естетичного досвіду студентів та школярів засобами народної пісенної творчості на етапі формуального експерименту. Розучуючи в процесі занять ту чи іншу народну пісню, викладач домагається, щоб студенти відчули її емоційний настрій, осмислили характер втілених у ній образів, її словесно-поетичний зміст. Пісню пропонуємо переважно в автентичному виконанні, якщо такого немає, то у виконанні народного співака або хору, рідше, для порівняння, в академічному.

При вивченні народної пісні суттєвим є також ознайомлення з її варіантами, так як варіантність – одна з ознак музичного фольклору.

Специфічною особливістю народних пісень є багаторазове повторення наспіву зі зміненими словами. Повторюючись з різним текстом, наспів, звичайно, звучить з різними виразними відтінками, які дещо змінюють

основний мелодійний образ. Залежно від словесного змісту по-різному трактується виконавцем наспів, вкладається в окремі пісенні фрази й строфи різний емоційний зміст. Однорядкові наспіви типові для старовинних пісень та балад, обрядових пісень, колискових, дитячих ігрових.

Важливе місце в аналізі пісні ми відводимо мелодії. Основним “будівельним” матеріалом будь-якої мелодії, наспіву є інтонація. Музична інтонація – це невеликий мелодичний зворот із двох-трьох звуків, насичений емоційною виразністю. Саме інтонація складає смислову сутність музики, основу її образності, основну ланку зв’язку з життям. Про це свідчать дослідження Б.В.Асаф’єва [12], Г.В.Довженок [83], О.Я.Ростовського [207], О.П.Рудницької [215] та ін. У вокальній музиці (в народних піснях) звучання музичних інтонацій природно поєднується з вимовою слів, а значить і з мовними інтонаціями. В народній пісенній традиції виконавцям важливо у своєму співі зберегти властиві даному місцевому діалекту фонетичні особливості, і це завжди сприяє своєрідності виконання.

Ефективними в нашому дослідженні є методичні прийоми цілеспрямованого виявлення різноманітних елементів музичної мови з точки зору їх інтонаційної природи й ролі у створенні художнього образу конкретного музичного твору, порівняння двох і більше музичних творів, співставлення різних пісенних жанрів(пісень), зміна навчального матеріалу, пошуки відповідей на проблемні запитання, самостійна робота з літературою, письмові роботи з аналізу українських народних пісень із певних позицій, кожного разу окремо обумовлених.

Важливим для студентів є знання інших ознак фольклору таких як колективність, тобто співтворчість багатьох поколінь у створенні певного твору, усність – передача усним шляхом безпосередньо від старших до молодших, синкретизм – органічний зв’язок в ньому співу, гри, пластики рухів та інших видів художнього самовиявлення і освоєння його з врахуванням знання цих та інших ознак у практичній діяльності з дітьми. Синкретичність народної культури відповідає універсальності дитячих інтересів і

можливостей, формує цілісне сприйняття ними світу – емоційне, інтелектуальне, естетичне, моральне.

У процесі підготовки до занять студенти вчилися акцентувати увагу молодших школярів на емоційній насиченості, багатогранності, витонченості літературного тексту народної пісні. В.О.Сухомлинський писав: «Без розуміння й відчущання ліричних творів і поетичної прози людина залишається глухою, байдужою до музики» [241, 551]. Важливим є не лише аналіз мелодії, але й поетичного тексту. У пісні, як і у птаха, два крила – поезія і музика. І чим вони досконаліші, тим вищий і дальший у пісні політ.

Л.С.Виготський вказував: «Перш ніж ти хочеш залучити дитину до якоїсь діяльності, зацікав її нею, потурбуйся про те, щоб виявити, що вона готова до цієї діяльності» [55, 118]. Тому від учителя музики залежить формування дитячого зацікавлення, збереження та постійна його підтримка, а разом з тим і постійне вдосконалення та розвиток музичних здібностей.

На думку О.Я.Ростовського, від художньо-пізнавальної установки, яку створює педагог, залежить «зміст думок і почуттів, образів і асоціацій, що виникають у їх свідомості, глибина естетичного переживання, характер впливу музичного твору» [207, 131].

Залучення студентів до високохудожніх зразків народних пісень, в тому числі і буковинських, здійснюється за допомогою різних методик. Найбільш ефективною є методика визначення настроїв і почуттів, які виражені в народних піснях засобами музичної виразності. Узгодження музичної мови, яка передає художній образ з моральним змістом образу, переданим літературним текстом усвідомлення своїх переживань, навіяних емоційним змістом народної пісні є важливими етапами у ході аналізу твору. Як бачимо, методика базується на комплексному підході єдності морального і естетичного в українських народних піснях.

Розробляючи програму та методику експериментальної роботи, ми припустили, що підготовка майбутніх учителів музики до виховання у молодших школярів морально-естетичних почуттів засобами народної музичної

творчості може бути ефективною за умови впровадження у навчально-виховний процес народної музичної творчості, інтеграції психолого-педагогічних та музично-естетичних знань з дисциплін різних циклів, передбачених навчальним планом, розробки та впровадження науково обґрунтованої моделі. На кожному етапі експериментальної роботи визначалися цілі, завдання, зміст, здійснювався аналіз отриманих дослідницьких результатів. Експериментально-дослідна робота проводилася упродовж 1999 – 2007 рр.

Для перевірки ефективності моделі підготовки майбутніх учителів музики до морально-естетичного виховання засобами народної музичної творчості було визначено 164 студенти. З них 94 – контрольна група (КГ), 70 – експериментальна (ЕГ). Діагностування здійснювалось за критеріями рівнів готовності, визначених нами на етапі констатувального експерименту. Результати, отримані протягом формувального експерименту, порівнювалися з результатами діагностики початкового рівня студентів експериментальної та контрольної груп. Порівняння кількісних і якісних даних педагогічного експерименту, одержаних в обох групах, дало змогу з'ясувати, що, на відміну від експериментальних, у контрольних групах відбулися незначні зміни в рівнях підготовки майбутніх учителів музики. Результати експериментальної роботи довели, що запропонована модель забезпечує підвищення рівня готовності майбутніх учителів музики до виховання у молодших школярів морально-естетичних почуттів засобами народної музичної творчості.

Для виявлення рівня особистісного змісту використання української народної музичної творчості як засобу виховання у молодших школярів морально-естетичних почуттів та рівня емоційного задоволення морально-естетичною діяльністю, визначення ціннісних переваг в музиці, ціннісних переваг манери виконання народних пісень нами проводилось повторне анкетування (Додаток 3) та написання міні-твору: «Роль народної музики у вихованні морально-естетичних почуттів молодших школярів». Результати формування емоційно-мотиваційного критерію готовності майбутніх учителів

до використання української народної музичної творчості у вихованні морально-естетичних почуттів у молодших школярів свідчать про значну динаміку розвитку показників у експериментальній групі в порівнянні з даними констатувального експерименту (табл. 3.1. та рис.К.1.).

Таблиця 3.1.

**Динаміка розвитку готовності студентів
до використання народної музики у вихованні
морально-естетичних почуттів молодших школярів (у %)**

n = 164

Крите- рії	Показники і рівні	На початок експерименту		На кінець експерименту		
		КГ(94)	ЕГ(70)	КГ(94)	ЕГ(70)	
Е М О Ц І Й Н О - М О Т И В А Ц І Й Н И Й	Особистісний зміст використання народної музичної творчості у вихованні дітей: високий (важливо) середній (важливо, але не дуже) низький (не обов'язково)	12,7	14,3	14,9	64,3	
		23,4	31,4	29,8	21,4	
		63,8	54,3	55,3	14,3	
	Ціннісні переваги манери виконання народних пісень, які використовуються для бесіди з учнями:	автентична	12,7	11,4	10,6	45,1
		народна	34,0	45,7	46,8	36,0
		академічна	53,2	42,9	42,6	18,9
	Емоційне задоволення морально-естетичною діяльністю	високий	17,0	17,1	19,1	25,7
		середній	36,2	35,7	38,3	38,6
		низький	46,8	47,1	42,6	35,7

Високий рівень особистісного змісту використання української народної музичної творчості у вихованні школярів на початок експерименту проявлявся у 14,3 % досліджуваних (ЕГ), в результаті дослідної роботи – у 64,3% студентів; *середній* на початок експерименту – у 31,4 % студентів, на кінець – 21,4%; *низький* на початок у 54,3 % студентів, і на кінець експерименту – 14,3%. Таке зростання підтверджує ефективність і якість навчально-виховного процесу за запропонованою технологією.

Результати дослідної роботи з формування ціннісних переваг на автентичних зразках народної музики, як другого показника, (див. табл. 3.1. рис. К.1.) підтверджують доцільність залучення студентів до високохудожніх творів народної музики (зростання на 33,7%), до її пісенного матеріалу як естетичного ідеалу для себе особисто і в виборі того ж зразка для бесіди про народну пісню з молодшими школярами. Спостереження моделювання студентами фрагменту уроку з використанням української народної музичної творчості та практичного його втілення дозволяють констатувати, що *високий рівень* емоційного задоволення морально-естетичною діяльністю виявлений у 25,7 % студентів експериментальної групи (збільшення на 8,6 %), а в контрольній групі – 19,1 % (збільшення на 2 %). *Середній рівень* у результаті дослідної роботи в експериментальній групі збільшився на 2,9 % (в КГ – на 2,1 %), а *низький* зменшився в обох групах: на 11,4 % в експериментальній групі і на 4,2 % – в контрольній.

Оскільки через народну пісню, в першу чергу колискову, відбувається залучення дитини до рідної мови, то на заняттях зі студентами акцентуємо увагу на характерних її особливостях: високій художній досконалості, влучності епітетів і метафор, милозвучності тощо. «Маля слухає мамин голосочок і вчувається йому жеботіння струмків, шерхіт листя під ніжним повівом вітерця, шелест зірок...» (Г.Маковій [162, 3]).

Мовний етикет, вимогу щодо його дотримання розглядаємо в народних піснях як ознаку людської вихованості, краси. Так, аналізуючи українські народні пісні «Ой у полі нивка», «Добрий вечір, дівчино» звертаємо увагу на те, що потрібно бути ввічливими, уважними, чемними: зняти шапку, привітатися, побажати успіхів у роботі.

Розповідаючи на уроці дітям про важку хліборобську працю студентка використала фрагмент з «Листів до сина» В.О.Сухомлинського: «Ніколи не забувай про народний корінь. Не забувай про те, що поки ти вчишся, хтось працює, добуваючи для тебе хліб. А вивчишся ... також не забувай про хліб.

Хліб – це праця людська, це і надія на майбутнє, і міра, якою завжди вимірюватиметься совість твоя і твоїх дітей» [241].

М.Г.Стельмахович вказує, що «практика народного виховання передбачає формування в кожній людині моральних оцінок з позицій добра, справедливості, що впливає з народного поняття моралі: моральний той, хто цнотливий, шляхетний, добродішній, праведний. Сюди належать і такі поняття, як людська гідність, честь, людяність, колективізм» [233, 159]. Усі вони знайшли відображення у фольклорі.

Зусилля вчителя музики в школі стануть ефективними, якщо вдома у школярів пануватиме дух любові і поваги до народної музики, підтримуватиметься постійний інтерес до цього джерела радості і натхнення. Від батьків, дідуся й бабусі, старших братів чи сестер діти запам'ятовують моральні норми: негарно не слухати батьків, обманювати, глузувати з людських вад, знущатися з тварин, лицемірити, ображати інших, зводити наклепи, бути байдужим до чужого горя.

Тому, при аналізі збірників українських народних пісень, співанників зокрема, Ф.М.Колесси, С.І.Воробкевича, студенти знаходили у творах оспівування виховання поваги й любові до батьків, родини, хліба, рідної землі, піклування про молодших, співчуття і милосердя...

Так, наприклад Емілія С. у самостійній роботі зазначає, що С.І.Воробкевич, звертаючись до вихованців писав, щоб діти дякували любов'ю своїм родичам за їх велику працю, за їх велику муку, шанували їх, допомагали їм, не допускали щоб в старості з нуждою боролись, а якщо захворіли, доглядали їх.

Для батьків і вихователів важливо застерегти дитину від морального лицемірства, привчати її до моральної стійкості, не допускати порушень норм поведінки не тільки в присутності дорослих, але й наодинці. Дитина не народжується з готовою моральною свідомістю, їй не властиві жодні моральні погляди, вона не має уявлення про добро і зло, не знає про існування принципів і норм моралі, правил поведінки. Все це людина здобуває у процесі свого

життя, діяльності й спілкуванні завдяки цілеспрямованим виховним впливам, у першу чергу батьків.

Оскільки музичний твір інтерпретується залежно від власних індивідуальних якостей, життєвого і художнього досвіду, інтересів, смаків, потреб студентів, то наголошували на важливості моральної і естетичної підготовки майбутнього вчителя музики. Наприклад, у вступних бесідах зі школярами зазначаємо на доцільність звертання уваги на красу лісу, саду у різну пору року: життєдайну силу сонця, оживляючий вплив дощуку, невтомну працю бджілки. Це сприяє вихованню спостережливості, бережливості, любові до природи.

Ілюструємо фрагменти проведення вступної бесіди студентами під час педагогічної практики. Так, студентка Наталія А. під час вивчення «Пісні Лисички» (тема «Які почуття передає музика», 1 клас) наголошує, що потрібно естетично оздоблювати своє помешкання, надавати йому привабливості, затишку. Хата хоч і бідненька, але чиста й чепурненька, а тому й гарна та веселенька. Біля хатинки квіти, вона розписана чи різьблена.

А Микола М. у процесі розучування української народної пісні «Щебетала пташечка» (тема «Про що і як розповідає музика», 1 клас) зазначає, що тільки-тільки зійшли сніги, гріє сонечко, а з високого, аж до болю в очах голубого неба, дзвенить велична музика. То невтомний жайвір радіє сонцю, вітаючи і новий день, і весну, і пробудження природи.

Виховують спритність і витривалість, винахідливість і товариську взаємодопомогу, веселі ігри й забави, які винайшов український народ. Так, у темі «Інсценізація української народної пісні» ми пропонували студентам змоделювати вивчення та інсценізацію пісні з однокурсниками. Аналіз роботи та оцінювання проводили у дискусійній формі. Використання даного методу різнобічне. По-перше, студент хоча й у ігровій формі, але все ж таки підкріплює процесуально напрацьовані ним матеріали, пробує організувати навчання і виховання дітей, забезпечувати на уроці їхнє продуктивне навчальне спілкування. По-друге, методична підготовка здійснюється не з розрахунку на

середньостатистичного студента, а надає студентам право вільного вибору педагогічної технології і дозволяє, виходячи з індивідуальних можливостей, потреб і побажань майбутніх учителів музики, формувати в них особистий стиль педагогічної діяльності.

Як бачимо, народна педагогіка – багатотомний усний підручник навчання і виховання, який зберігається в пам'яті народу, постійно ним використовується, систематично ним збагачується й удосконалюється.

Активно використовували в навчально-виховному процесі відеоматеріали, які розширюють пізнавальні інтереси майбутніх учителів музики, забезпечують емоційно-художнє сприймання кращих зразків народної музичної творчості, глибоке засвоєння програмового матеріалу. Використання відеосюжетів на заняттях було спрямоване на реалізацію різноманітних функцій: джерело нових знань і уявлень, ілюстрація нового музичного матеріалу, зразок для самостійної і творчої роботи студентів. Створення проблемно-пошукових ситуацій забезпечувалось завдяки аналізу переглянутих відеосюжетів, самостійних творчих завдань (в тому числі домашніх), оцінюванню практичних навичок та умінь (гра на сопілці, складання кросвордів тощо). Такі види роботи як конспектування, складання планів-сценаріїв, опорних конспектів, таблиць, кросвордів, значно підвищили якість засвоєння навчального матеріалу. В процесі всіх перелічених видів діяльності пропонували студентам віднайти релевантні можливості для виховання у школярів моральних та естетичних почуттів.

З метою поглибленого розуміння навчального матеріалу, розвитку критичного мислення, вироблення умінь відстоювати власну позицію та брати до уваги думки інших використовували метод дискусії. О.І.Пометун визначає дискусію як метод навчання і як форму його організації (зокрема ігрову). Аналізуючи важливість використання вчителем дискусій наголошуємо на організаційно-педагогічних умовах технології їх проведення [195]. Тому нами практикувалося залучення студентів до проектування (планування) наступних

занять через попередню діяльність: підготовка наочності, рефератів, повідомлень, розучування народних пісень тощо.

Вміння використовувати систему практичних способів та прийомів у діяльності з дітьми з освоєння фольклору відпрацьовувалось зі студентами на практичних заняттях. Практичне навчання студентів здійснювалось у процесі ознайомлення з такими проблемами: українська народна пісня та українські народні інструменти, малі жанри дитячого фольклору, українські народні зимові свята та обряди, весняні свята та обряди в українській народній творчості, композитори краю тощо.

Мета таких занять – формування в майбутніх учителів уміння активізувати увагу і розумову діяльність молодших школярів, створювати оптимальні умови для їх морально-естетичного виховання і навчання на основі використання художніх виражальних засобів народного пісенного мистецтва. Відповідно на цих заняттях розглядалися такі питання:

- види та основні етапи бесід, які характерні для молодших школярів;
- методичні прийоми, які використовує вчитель в ході бесіди (форма запитань і відповідей, використання наочно-слухового методу, тобто музичні ілюстрації у записі, у виконанні вчителя, ілюстрації картин художників, літературні уривки прозових та віршованих творів, усне малювання);
- складання плану бесіди за завданням викладача і колективне його обговорення. (Перевагу віддавали початковому ознайомленню школярів з одним із жанрів, видів народної музичної творчості).

Для залучення студентів до самостійної роботи ми пропонували розробити план і зміст бесіди про один із жанрів народної музичної творчості. Іншим завданням було адаптування змісту мистецтвознавчої розповіді про той чи інший жанр народної пісні у бесіду на різних макроетапах навчання:

- початкове ознайомлення молодших школярів з жанром народної пісні;
- бесіда в процесі повторного сприйняття молодшими школярами жанру народної пісенної творчості;

- бесіда-порівняння різних жанрів української народної музичної творчості;
- бесіда про народні пісні рідного Буковинського краю.

Варіативний підхід до проведення бесід та їх змісту дозволяв включити різні види і жанри української народної музичної творчості, простежити динаміку ускладнення матеріалу, морально-естетичної вихованості молодших школярів за наступними показниками:

- усвідомлення дій при постановці мети і розробці плану бесіди;
- вміння аналізувати твори народної музичної творчості, визначати їх художньо педагогічну цінність і виховні можливості;
- вміння вводити у виховну програму для молодших школярів яскравий, емоційний, змістовний, конкретно підібраний історико-теоретичний і народнопісенний матеріал;
- реалізація принципу єдності морального та естетичного у процесі виховної роботи;
- вміння визначати умови та засоби, необхідні для ефективного проведення бесіди: слухання автентичних зразків народної пісні у записі або у виконанні вчителя; демонстрування відеофільмів, старовинних нотних видань; виставка матеріалів фольклорних експедицій, літературних творів, образотворчого мистецтва тощо;
- знання народної музичної творчості рідного краю.

Так, наприклад, у процесі ознайомлення з творчістю С.І.Воробкевича студентам розповідали, що усвідомлюючи історико-пізнавальне, ідейно-виховне та естетичне значення пісні в розвитку культури народу, митець намагався донести її до якомога більшої кількості краян. Тому закономірним є упорядкування ним ряду дитячих співанників, які стали першими педагогічними і методично-музичними виданнями цього жанру на Буковині.

Надання уваги різноманітним формам навчання студентів (розігрування обрядів, розучування пісень, фольклорних ігор, казок, освоєння гри на найпростіших музичних інструментах, в тому числі й на хроматичній сопілці), сприяло усвідомленню ними важливості використання народних ігор, яким

властиве гармонійне поєднання практичної педагогіки, мистецтва і фізичної культури, для початкового етапу засвоєння школярами народної пісенно-танцювальної культури. Дитяча пісня народжується в іграх. Відомо, що ігри впливають на розвиток розуму, характеру, волі, моральних та естетичних почуттів дитини. Пісню-гру потрібно розглядати творчо: це поєднання образів, рольове спілкування, гра через і за допомогою ляльок. Вона супроводжується особливим ігровим настроєм і майбутній педагог-вихователь повинен уміти створювати і розвивати його в дітях.

«Рідна пісня – вказував В.О.Сухомлинський, – розкрила перед дітьми слово рідної мови, як безцінне духовне багатство народу» [238, 190]. Ним була розроблена оригінальна методика впливу на сферу почуттів дітей. Основу педагогічних засобів у ній складали емоційні стимули – це яскраві художні твори, в яких виняткові особистості здійснюють подвиги, виявляючи стійкість, вірність моральним переконанням – це українські народні казки та пісні.

Використовуючи українські народні пісні-ігри, звертали увагу студентів на систему педагогічної взаємодії з дітьми молодшого шкільного віку. Вона має бути організована таким чином, щоб у спеціально заданих проблемно-пошукових і творчих ситуаціях нормативні уявлення учнів про зміст морально-естетичних категорій, які мають місце в життєвому досвіді дитини, знаходили своє вираження в художній діяльності з освоєння фольклору і збагачувалися новими переживаннями. Нами моделювались ситуації морально-естетичного вибору дітей, використовуючи народні ігри «Перепілка», «Женчичок-бренчичок», «А продай, бабусю, бичка». На початку студентами, потім на практиці дітьми описані характерні образи виражаються через інтонаційну гру голосом, виразну міміку, жести. Спочатку освоюється нейтральна інтонація зі всіма учасниками, а потім характерні для першої і другої ситуації, пропонуються самими учасниками. Так, від образного мислення, уявлення, розвиваються навички виразного інтонування, емоційно-морального ставлення до того чи іншого образу, явища.

Студенти навчались використовувати подібні способи і прийоми занурення дітей у гру, в казку. Казка широко відкриває двері в навколишній світ, розвиває мислення дитини. Казка вчить логічно, послідовно викладати думки. Казки цікаві за змістом, привабливі своєю образною мовою, високим емоційним зарядом. Казка може служити матеріалом для виразної, осмисленої інтонації в народній мові і пісні. А звідси їй необхідно бережно відноситися до слова, декламації, наспіву, хоча виховні можливості цього жанру безмежні.

В.О.Сухомлинський зазначав, що казка, гра, фантазія є животворним джерелом дитячого мислення, благородних почуттів і прагнень. Через казкові образи у свідомість дітей входить слово з його найтоншими відтінками. Під впливом почуттів, що пробуджуються казковими образами, дитина вчиться мислити словами. «Без казки – живої, яскравої, зазначає педагог, – неможливо уявити дитячого мислення і дитячої мови... В казкових образах – перший крок від яскравого, живого, конкретного до абстрактного» [241, 176–177].

На практичних заняттях зі студентами інсценізували, розігрували українські народні казки та казки буковинського краю, обрядові пісні зимового, весняного та літнього циклів, а в подальшому ці технології використовували в роботі з дітьми під час проходження педагогічної практики. Так, у вступній бесіді до української народної казки «Про півника голосисте горлечко та мишенят» студент розповідає, що хліб увійшов у життя як головний результат людської праці. Хліб – джерело життя. Він приносить у сім'ю достаток і радість. Дітей навчали з повагою ставитись до хліба, до зерна як символу людського добробуту й трудової доблесті. Поважне ставлення до хліба утверджували на святах і родинних урочистостях.

У дітей є природній потяг до всього живого: рослинного чи тваринного світу. У дитячих казках, піснях звірята націлені гарними ознаками: «лисичка-сестричка», «мишка-шкряботушка», «вовчик-братик», «зайчик-побігайчик», «котик-мурчик», «сорока-білобока». Це сприяє пробудженню природної схильності людини брати під захист слабшого від себе. Тварин не можна кривдити; їм треба допомагати, їх треба захищати. Такі пісні засвоюються в

синкретичній єдності слова, наспіву, руху. Також так засвоюються пісні, пов'язані з рухами – хороводні і танцювальні. Вони, як правило, створюють радісний чи ліричний настрій, а також мають великий потенціал для розвитку хореографічних можливостей дорослих і дітей.

Найважливішими національними традиціями є народні свята: Різдво Христове, Великдень, Трійця, Івана Купала та ін. Саме вони виступають комплексним засобом виховання. Підготовка і проведення свят вимагають глибокого занурення в історію, традиції народу. Свята несуть у собі великі виховні можливості, як правило, побажання гарного здоров'я, урожаю, благополуччя у сім'ї. Ходіння в гості, прийом гостей виховує в дітях збереження родинних зв'язків, сімейних традицій. Традицією багатьох народних свят було пригостання бідних і злидарів. Це виховувало у дітей милосердя, співчуття, добро. Святковий настрій супроводжується співом, танцями, залучає до народної культури, сприяє естетичному і моральному розвитку учителів. Розроблені студентами сценарії народних свят – «Свято Покрови», «Колядки і щедрівки», «Свято Стрітеня», апробовані під час проходження педагогічної практики в школі.

Під час проведення уроків, позакласних заходів, у бесіді до розучування чи слухання українських народних пісень студенти виховували у школярів почуття гордості за приналежність до роду українців, талановитого, працьовитого, миролюбного народу з багатою духовністю і високою моральністю (Додаток Л).

Одна з найтипівіших рис українців, вияв якої зустрічаємо на кожному кроці – є гостинність. Своєрідним святом гостинності на Буковині споконвіку є храм. Освячення церкви (храму) в селі переростало у величне свято, яке традиційно святкують кожного року. Зустрічаючись представники різних сіл розвивають почуття гостинності, скріплюють дружбу, взаємоповагу, добросусідські відносини, виховують у молоді правила народного етикету і доброї поведінки (А.Ф.Яківчук [269, 209]).

На розуміння важливості виховання молодших школярів засобами української народної музичної творчості вказує той факт, що в експериментальній групі коли студентам були запропоновані різноманітні теми курсових робіт з методики музичного виховання в школі, більше третини виявили бажання писати за темами, пов'язаними з українською народною творчістю: «Українська народна пісня у музичному вихованні школярів», «Естетичне виховання молодших школярів засобами музичного фольклору», «Гра як форма освоєння фольклору учнями молодших класів», «Морально-естетичне виховання молодших школярів засобами української народної музичної творчості».

У процесі роботи над курсовими роботами під нашим керівництвом у ході вирішення поставлених проблем була вивчена наукова і методична література. Студентами розроблені методичні поради щодо використання музичного фольклору в школі, методичні розробки різноманітних позакласних занять з використанням переважно пісенного, ігрового матеріалу Буковинського краю, нотні додатки. В процесі роботи над курсовим дослідженням студентами був вивчений досвід позакласної виховної роботи вчителів базових шкіл м. Чернівців №№ 5,6,7,9,11 з організації та проведення позакласних занять з морально-естетичного виховання молодших школярів засобами музичного фольклору. Результати аналізу їх робіт свідчать про важливість процесу морально-естетичного виховання молодших школярів як в урочний так і в позаурочній роботі.

Звідси стверджуємо, що важливим фактором підготовки студентів до виховної роботи у школі є активна їх участь у виховних заходах, святах, які проводяться у період студентського життя. Це є запорукою того, що апробовані фольклорні вистави стануть основою у подальшій педагогічній роботі студентів у дитячих садках та школах. Прикладом є виховні заходи, які проводяться у стінах педагогічного коледжу Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича: «Колядки та щедрівки», «Маланка на Буковині», «Колискова

мого народу», «С.І.Воробкевич – буковинський соловій» і стають традиційними у практичній діяльності вчителів.

Таким чином, народні свята виступають комплексним засобом морально-естетичного виховання і студентів – майбутніх учителів – і школярів – їх вихованців. Студенти у процесі спілкування один з одним на основі фольклорної творчості відчувають себе розкутими, вільними, повніше розкривається творча взаємодія з педагогом. Вони отримують від процесу творчості естетичну насолоду, емоційне задоволення від того, що кожен може себе завжди якось реалізувати у цьому виді діяльності. Переконливою є думка В.Є.Гусева про те, що фольклорне мистецтво є істинно самодіяльним, існує передусім для самих учасників і тільки потім вже для слухачів і глядачів [71].

Щорічно у педагогічному коледжі проводиться пісенний фестиваль "Буковинський жайвір", який згуртовує студентську молодь педагогічних навчальних закладів I-III рівнів акредитації з різних міст України: Мукачеве, Коломия, Чортків, Луцьк, Бердичів, Бар, Хмельницький. Солісти, дуети, тріо, ансамблі виконують класичні вокальні твори, обробки українських народних пісень, твори вітчизняних композиторів. А в номінації «Авторська пісня» студенти пропонують свої твори у власному виконанні. Творчі доробки учасників фестивалю дали поштовх до видання збірки авторських пісень «Буковинський жайвір». Студентський пісенний фестиваль сприяє збереженню і популяризації різних форм української народної музичної творчості, формуванню естетичних смаків, розвитку фахової виконавської майстерності майбутніх учителів музики.

В народній пісні виражається естетичний ідеал народу. Він вирізняється триединою природою, являє собою синтез добра, краси та істини. Саме такий підхід до творів української народної творчості лежав у основі наших методик аналізу та використання їх як засобу комплексного виховання у дітей морального та естетичного начал.

Для виявлення рівня розуміння морально-естетичної сутності української народної музичної творчості студентам пропонували заповнити анкету, зробити

письмовий аналіз народної пісні під тим кутом зору, в якому б відображалася накопичена не лише сума, а й система знань з естетики, етики, музичного фольклору. Так, на кінець експерименту за результатами анкетування студентів, аналізу їхніх письмових робіт, *високий рівень* розуміння морально-естетичної сутності української народної музичної творчості виявлений у 57,1 % студентів експериментальної групи, що на 42,8% більше, ніж на початок експерименту. *Середній рівень* на кінець експерименту виявлений у 28,6% студентів експериментальної групи, а на початок – у 45,7%. *Низький рівень* на кінець експерименту виявлений лише у 14,3% студентів, а на початок експерименту – у 40,0% (табл. 3.2. та рис. К.1.).

Високий рівень здатності творчо організовувати морально-естетичну діяльність засобами музичного фольклору у студентів експериментальної групи у порівнянні з констатувальним експериментом збільшився на 30,0%, той же час, як у контрольній групі відповідно збільшився на 8,6% (див. табл.3.2. та рис. К.1.).

Другий цикл являв собою втілення педагогічної технології готовності майбутніх учителів до виховання у молодших школярів морально-естетичних почуттів засобами української народної музичної творчості в практику, де провідною стає діяльність студента – майбутнього вчителя.

Для цього ми давали завдання студентам-практикантам, озброювали їх цілим пакетом методик з діагностики морально-естетичної вихованості молодших школярів, а також навчальними методиками: скласти план бесіди та провести її з учнями, провести тестування, анкетування (в т.ч. й «звукову анкету»), «концерт за замовленнями», написати психолого-педагогічну характеристику окремого учня (на другому етапі педагогічної практики – всього класу), вести щоденник практики, скласти сценарій виховного заходу тощо. Для полегшення діагностики рівня морально-естетичної вихованості молодших школярів, окрім анкет, бесід, ми пропонували методику проведення українських народних ігор, де яскравіше проявляються такі моральні якості як добро, чесність, взаємодопомога, ініціативність, додержання ігрової

дисципліни. Шкала оцінки містила три рівні морально-естетичної вихованості: високий, середній, низький (показники охарактеризовані в § 2.2.).

Таблиця 3.2.

Динаміка розвитку готовності студентів до виховання у молодших школярів морально-естетичних почуттів засобами української народної творчості (у %)

n = 164

Кри- терії	<i>Показники і рівні</i>	На початок експерименту		На кінець експерименту	
		КГ (94)	ЕГ (70)	КГ (94)	ЕГ (70)
КОГНІ ТИВ- НИЙ	Розуміння морально-естетичної сутності української народної музичної творчості				
	високий	17,0	14,3	21,3	57,1
	середній	53,2	45,7	58,5	28,6
	низький	29,8	40,0	20,2	14,3
ПРО- ЦЕСУ АЛЬ- НО- ОПЕ- РАЦІЙ НИЙ	Оволодіння методами і прийомами діагностики морально-естетичної вихованості дітей				
	високий (так)	6,4	5,7	9,6	54,3
	середній (частково)	40,4	31,4	55,3	35,7
	низький (ні)	53,2	62,2	35,1	10,0
	Здатність творчо організовувати морально-естетичну діяльність засобами музичного фольклору				
	висока і постійна	6,4	8,6	15,0	38,6
	ситуативна (насичена, але не багатожанрова)	29,8	40,0	36,2	42,9
	низька	63,8	51,4	48,8	18,5

Студент повинен на етапі визначення мети врахувати соціальну ситуацію, (рівень використання у позакласній виховній роботі з молодшими школярами мистецтва, в тому числі народного і т.д.): вміти встановити рівень морально-естетичної вихованості класу, провести педагогічний аналіз рівня підготовленості вихованців до сприйняття української народної музичної творчості в естетичних бесідах і колективних виховних справах.

Враховуючи, що досліджуваний феномен являє собою інтеграційне поняття, нами на стадії констатувального експерименту використовувались такі ж методи (бесіди, анкетування, «звукова анкета», результати описані в § 2.2.),

за допомогою яких визначали початковий рівень морально-естетичної вихованості молодших школярів.

Недостатньо високий рівень сформованості морально-естетичного досвіду молодших школярів переконує нас у доцільності використання технології етапу діагностики в навчальному експерименті, як комплексної та ефективної моделі. В бесіді з'ясовувалось, чи правильно діти визначають: настрої і почуття, виражені в творі, його зміст; засоби виразності і чи можуть узгоджувати їх з моральним змістом образу; осмислювати почуття, які закладені в емоційному змісті художнього образу і усвідомлювати свої переживання, порівнюючи їх з власним досвідом. Студентами-практикантами вивчався план виховної роботи вчителя класу, визначалися завдання морально-естетичного виховання (тобто їх певний етап).

Високий рівень оволодіння методами і прийомами діагностики морально-естетичної вихованості виявлений нами у 54,3% студентів експериментальної групи, *середній* – у 35,7%, а *низький* – у 10,0%. Такі результати вказують на значну динаміку даного показника у порівнянні з констатувальним експериментом: *високий рівень* – збільшення на 48,6%, *середній* – на 4,3%, а *низький* – зменшення на 52,2% (див.табл.3.2. та рис. К.1.).

Етап планування виховної роботи наступав зразу ж за етапом визначення мети. Студентом-практикантом складалася одна методична розробка позакласного виховного заходу з використанням української народної музичної творчості або фольклорного свята (всього чотири) та підготовки до нього (бесіди, практичні заняття – репетиції для розучування пісень, ігор, обрядів, підготовки елементів костюмів).

Важливою проблемою для вчителя музики є активізація уваги дітей. Відомо, що у молодших школярів стійкість уваги триває декілька хвилин. Зосередити увагу дітей доцільно новими, контрастними і значимими подразниками. Значимість же навчального матеріалу для учня визначається такими критеріями:

- розуміння необхідності його вивчення;

- зацікавленість щодо його сприймання;
- усвідомлення неминучості цілісного системного контролю щодо його засвоєння (С.І.Подмазін [193, 63]).

Новизна і контрастність подразників забезпечуються зміною видів діяльності, широким спектром використання наочно-практичного матеріалу, образністю, емоційною насиченістю мови та манери викладання вчителя. Проте, важливою умовою зосередженості уваги школярів є раціональна організація їхньої діяльності на уроці.

Якість засвоєння студентами знань, умінь і навичок перевіряється під час проходження ними педагогічної практики. Для прикладу пропонуємо модель бесіди з практичним засвоєнням використовуваного матеріалу студенткою-практиканткою у 4 класі (тема «Музика мого народу»). У вступній частині бесіди студентка емоційно і захоплено розповідала про ліричні протяжні пісні, про те, що в них доля кожної людини, про те, що їй дороге, що вона любить, про що думає та мріє. Це – пісні-роздуми, пісні-мрії, пісні-розповіді про пережите чи про те, що хвилює зараз. Мелодії цих пісень задумливі, сумні, темп повільний, помірний. Почуття людей в таких піснях пов'язані з картинами природи: «Ой, гиля-гиля, гусоньки, на став», «Летіли орлята».

Для створення яскравішого емоційного настрою була використана літературна ілюстрація – фрагмент оповідання С.Васильченка «Згадка про осінь», який став ніби зачином для подальшої бесіди та підготовкою до сприймання музичного твору:

Згадуючи осінь, я завжди пригадую такий малюночок. Ясне осіннє небо, Перший морозець... Чи є тут хоч тінь того осіннього смутку?

Люблю я осінь за те, що, коли в саду пожовкле листя, ночами крізь голе зілля стають видніші довічні зорі, ще глибші, ще ясніші.

А вечори... Погляньте на ці осінні на заході сонця вечорові хмари. Скільки фарб, скільки руху! Скільки огню! Гляньте, як легко на очах перебудувалися ці хмари. Ось були кам'яні стіни, а ось уже мальовані човни. Усе лине, усе мчить.

Осінь чарує мене і тими смутками, коли разками намиста відлітають журавлі у вирій...

Темна мрячлива осінь...Із лип, із кленів сиплеться пожовклий лист, спадає помалу, як метелик, сідає один на один, золотий, мокрий од сліз. Скільки його там, золотого, мокрого, заплаканого. Стоїть над землею золоте сяйво [72, 11].

На іншому уроці ознайомлення з ліричною українською народною піснею «Летіла зозуля» розпочинається з особистого виконання студенткою-практиканткою. Пісня прозвучала з великим почуттям, проникливо. А в бесіді на основі прослуханого з'ясовується чи правильно діти зрозуміли настрої і почуття, які виражені в пісні. На запитання: «Які почуття викликала ця пісня?» діти відповідають, що передає почуття смутку за долю дівчини і матері. Відповідаючи на запитання «Як і якими засобами народ зумів передати такий настрої і зміст?», діти зазначають, що мелодія наспівна, плавна, темп помірний, потім більш рухливий, лад мінорний, форма куплетна. Діти також вказують на зміни настрою і почуттів у пісні, переданих засобами музичної виразності, але взаємозв'язку між ними не бачать. Такою емоційно забарвленою підготовчою роботою вчитель поступово підводить дітей до усвідомлення своїх переживань, навіяних даною піснею, вчить порівнювати їх з власним досвідом. Розучується пісня з голосу вчителя, використовуючи прийоми підспівування, графічного зображення мелодії, доручаючи першу фразу заспіву почергово то одній то іншій дитині. Роботу над нею студентка пропонує продовжити на наступному уроці. Підсумковою бесідою закріплюються знання особливостей жанру ліричних пісень. Діти емоційно відчули цю пісню, сприйняли красу мелодії, в них пробудилось почуття смутку, співпереживання за долю дівчини, яка вимушена покинути рідний дім.

На основі зазначених видів роботи студентка виявила рівень сформованості художньо-естетичного розвитку школярів: *високий рівень* – вміння дітей пов'язувати почуття, настрої, зміст, які передаються музикою, зі специфікою мови, засобами виразності, даючи їм образні, емоційні пояснення; *середній* – здатність правильно визначати почуття і настрої, які передаються

музикою, але не дуже емоційно розповідати про пісню, недостатньо мотивувати свій характерний вибір; *низький* – повільно і неточно визначають настрій музики, нездатність обґрунтовано мотивувати свій вибір, емоційно розповісти про твір, який сподобався, і переживання під час його сприйняття, особистих почуттів і переживаннях. Відповідно до розроблених критеріїв емоційно-естетичного розвитку, *високий рівень* виявлено у 52% досліджуваних дітей, *середній* – у 28%, *низький* – у 20%. При цьому студентка-практикантка відмічає достатньо глибокі знання дітей з української народної музичної творчості, знання свят і обрядів, знання великої кількості пісень, вміння їх виконувати.

Значне місце на уроці музики студенти відводили слуханню музики, її аналізу. Почути музику, пісню, це значить, передусім відчутти і пережити те відкриття, яке дитина робить для себе і яке заставить її «дослідити» власне почуття, стимулюватиме до роздумів про навколишнє життя.

Чути музику – це значить пройти школу емоційного спілкування, школу «вживання» (Л.В.Школяр, [266]) в музичні образи, школу перевтілення, школу характерного переживання, а, значить, і школу духовного самовдосконалення. В.О.Сухомлинський називає цей шлях: «Від красивого до людяного – така закономірність виховання» [238, 164].

Як важлива форма засвоєння фольклору в роботі з дітьми використовувалися ігри, які впливають на розвиток розуму, характеру, волі, моральних почуттів дитини, зміцнюють її фізичне здоров'я, виховують культуру спілкування.

Практика показує, що найбільш сприятливими у вихованні дітей є сюжетно-рольові ігри. Ролі завчасно не заучувались дітьми, а створювався образ в ході гри. Наприклад, з метою розвитку морально-естетичних почуттів дітей, студентами під час роботи з молодшими школярами використовувалась ситуація морально-емоційного вибору дітей у пісні-грі «Ми кривого танцю йдемо». Своє ставлення до персонажа і ролі діти виражають через інтонаційну «гру» голосом, виразну міміку, жести. Так, через образне мислення, уявлення

розвиваються навички виразного інтонування, а, найголовніше, морально-емоційне ставлення до того чи іншого образу, явища.

Ефективним показником практичних умінь і навичок студентів є моделювання ними художньо-творчого процесу, коли школярі виступали в ролі народу, який створив і мелодію, і вірші. Школярі вчилися імпровізувати, варіювати мелодію, танцювальні рухи. Це витвір мистецтва, який ніби заново створюється для себе і для інших людей. Переживання самого моменту і народження його ніби «з середини» дуже важливе для освоєння української народної музичної творчості.

Використання рухливих народних ігор сприяло виявленню студентами у дітей сформованості таких якостей як витримка, ввічливість, доброта, співпереживання, поважне ставлення один до одного.

Ознайомлення з невмирущими джерелами нашої духовності – піснями і казками, прислів'ями і приказками, загадками, скоромовками і лічилками – сприяє не лише розумінню образів та ідеалів наших предків, їх мудрого ставлення до явищ історичної дійсності і природи, але і збагачує уявлення про історію розвитку художньої культури народу, краю, виховує почуття патріотизму і національної гордості. Якщо вчитель зуміє активувати творчі сили, зацікавити вивченням народних пісень, звичаїв, традицій, то дитина працюватиме не з примусу, а відчуватиме у цьому природну потребу, сам процес праці буде для неї приємним і цікавим.

Важливою складовою курсу «Педагогічні технології морально-естетичного виховання молодших школярів засобами музичного фольклору» є не лише знання студентами приказок і прислів'їв морально-естетичного змісту, а й вміння їх використовувати в навчально-виховному процесі з дітьми. Засвоєння афоризмів, які випромінюють світлий розум і життєвий досвід народу, високий злет людської думки, має велике виховне значення, бо допомагає дитині подивитися на довкілля очима народу.

В бесідах зі школярами студенти наголошували, що розум, мудрість уособлюються й такими позитивними рисами людини, як стриманість,

серйозність, спостережливість, кмітливість, передбачливість, роздумливість, скромність. Розумна людина – скромна, мудрістю ззовні непоказна. Сказане вони підкріплювали прислів'ями:

«Повний колос вниз гнеться, а порожній вгору дереться»,

«Повна бочка мовчить, а порожня гудить»,

«Голова без розуму, як ліхтарня без свічки»,

«Зверху блистить, а в голові свистить» [249].

Виховання у школярів миролюбності і гостинності, товариської солідарності і вірності щирому другові, доброти і щирості, прагнення до справедливості і рівності, готовності прийти на допомогу в біді, поваги до старших, ввічливості, уміння піклуватися про слабих і безпомічних сприяло використанню студентами таких прислів'їв: «Вірний приятель – то найбільший скарб», «Друга шукай, а найдеш – тримай», «Друзі пізнаються в біді».

А любов до вітчизни, повагу до інших народів, які є одними з основних заповідей народної моралі виховували змістом наступних народних прислів'їв та приказок: «Як матір покинеш, то й сам загинеш», «Негідником той називається, хто рідної домівки цурається», «Без труда нема добра», «Праця людину годує, а лінь – марнує», «Хто багато робив, той багато знає», «У праці – краса людини», «Землю прикрашає сонце, а людину – праця», «Праця у горі утішає», «З ледарем поведешся – горя наберешся», «Праця – ключ до щастя».

У результаті тривалого спілкування з творами української народної творчості у школярів проявлявся великий інтерес до цього виду творчої діяльності, емоційна задоволеність від неї. В процесі реалізації принципу єдності морального і естетичного виховання засобами народного мистецтва у дітей формувалося естетичне ставлення до довкілля, виховувався емоційний відгук. Діти, виконуючи українську народну пісню, переживали почуття радості, задоволення, захоплення чи розчарування, смутку, жалю, давали естетичну оцінку твору.

Після проходження студентами педагогічної практики було проведено анкетування, оцінені методичні розробки виховних занять, досліджена

здатність студентів організувати морально-естетичну діяльність з використанням засобів музичного фольклору, проаналізовані звіти про проведену роботу. На основі вивчених звітів та спостережень за роботою студентів під час проходження педагогічної практики був зроблений висновок про те, що вони відчули особливу важливість і необхідність у вивченні української народної музичної творчості як засобу морально-естетичного виховання школярів, засобу залучення дітей до національних традицій.

Результати дослідження показують доцільність введеного нами курсу «Педагогічні технології морально-естетичного виховання молодших школярів засобами народної музичної творчості», який вдосконалює морально-естетичний, емоційно-мотиваційний, когнітивний, процесуально-операційний компоненти професійної діяльності, забезпечує якісні зміни в характеристиках готовності майбутніх учителів до виховання у дітей морально-естетичних почуттів засобами української народної музичної творчості.

Результати, проведені у процесі формуального експерименту, порівнювалися з результатами діагностики готовності констатувального експерименту. У результаті поведених повторних зрізів, до та після формуальної дослідно-експериментальної роботи, були обчислені середньоарифметичні дані (табл.3.3.).

Таблиця 3.3.

**Порівняльний аналіз середньоарифметичних даних
готовності майбутніх учителів музики**

Рівні	До експерименту		Після експерименту	
	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
високий	11,9	12,0	52,7	15,1
середній	40,0	36,2	33,4	44,1
низький	48,0	51,8	13,9	40,8

Зіставлення рівнів готовності майбутніх учителів музики до виховання у молодших школярів морально-естетичних почуттів засобами народної музичної творчості показало, що студенти експериментальної групи мають вищий рівень

сформованості цієї готовності після формувального експерименту на відміну від студентів контрольної групи.

Результати динаміки (по Стауферу) в експериментальній групі такі: на низькому рівні зменшення на 34,1%; на середньому рівні зменшення на 6,6%; на високому рівні збільшення на 40,8%.

Для перевірки ефективності експериментальної методики підготовки майбутніх учителів музики до виховання у молодших школярів морально-естетичних почуттів засобами народної музичної творчості ми оцінювали критерій згоди істинності розходжень у рівнях готовності за показниками до та після експерименту.

Висувалась нульова гіпотеза: відсутні істотні відмінності між показниками готовності майбутніх учителів музики до виховання у молодших школярів морально-естетичних почуттів до і після застосування експериментальної методики. Показник процесуально-операційного критерію готовності студентів здатність творчо організовувати морально-естетичну діяльність школярів засобами народної музичної творчості представлено в таблиці 3.4. Високий рівень прирівнювали до «5», середній та низький відповідно до «4» та «3».

Таблиця 3.4.

Здатність студентів експериментальної групи творчо організовувати морально-естетичну діяльність школярів до та після експерименту.

Рівні	На початку експерименту	Наприкінці експерименту
високий	6	27
середній	28	30
низький	36	13
Середній бал	3,57 (\bar{x}_1)	4,2 (\bar{x}_2)
Кількість студентів (n)	70	70

Згідно з законами математичної статистики (П.М.Воловик [45, 136]) вважається, що якщо виконується нерівність $\frac{|\bar{\chi}_1 - \bar{\chi}_2|}{\mu_{\text{різн}}} < 3$, де $\bar{\chi}_1$ та $\bar{\chi}_2$ – середні бали, а $\mu_{\text{різн}} = \sqrt{\mu_2^2 + \mu_1^2}$ – середня похибка різниці вибірки, то не існує суттєвої різниці між показниками готовності до і після експерименту.

Середні похибки вибірок μ_1 та μ_2 обчислювали за формулами $\mu_1^2 = \frac{\alpha_1^2}{\eta} \left(1 - \frac{\eta}{N}\right)$ і $\mu_2^2 = \frac{\alpha_2^2}{\eta} \left(1 - \frac{\eta}{N}\right)$, де η – кількість студентів у вибірках, α_1^2 та α_2^2 – дисперсії. Дисперсії визначали, враховуючи, що всіх студентів у генеральній сукупності було 164.

$$\alpha_1^2 = \frac{\sum (\chi - \bar{\chi}_1)^2 \gamma_1}{\eta} = \frac{(5 - 3,57)^2 \times 6 + (4 - 3,57)^2 \times 28 + (3 - 3,57)^2 \times 236}{70} = \frac{12,27 + 5,18 + 11,70}{70} = \frac{29,15}{70} \approx 0,416$$

$$\alpha_2^2 = \frac{\sum (\chi - \bar{\chi}_2)^2 \gamma_2}{\eta} = \frac{(5 - 4,2)^2 \times 27 + (4 - 4,2)^2 \times 30 + (3 - 4,2)^2 \times 13}{70} = \frac{17,28 + 1,2 + 18,72}{70} = \frac{37,2}{70} \approx 0,531$$

Квадрати середніх похибок обчислювали таким чином:

$$\mu_1^2 = \frac{\alpha_1^2}{\eta} \left(1 - \frac{\eta}{N}\right) = \frac{0,416}{70} \left(1 - \frac{70}{164}\right) = 0,0059 \times 0,574 = 0,0034$$

$$\mu_2^2 = \frac{\alpha_2^2}{\eta} \left(1 - \frac{\eta}{N}\right) = \frac{0,531}{70} \left(1 - \frac{70}{164}\right) = 0,0075 \times 0,574 = 0,0043$$

Тоді $\mu_{\text{різн}} = \sqrt{\mu_2^2 + \mu_1^2} = \sqrt{0,0034 + 0,0043} = \sqrt{0,00775} = 0,088$. Оскільки різниця між середніми балами становила 0,63, то визначали критерій розходження між показником готовності до і після проведення дослідження:

$$\frac{|\bar{\chi}_1 - \bar{\chi}_2|}{\mu_{\text{різн}}} = \frac{|3,57 - 4,2|}{0,088} = 7,16 \geq 3$$

Остання нерівність свідчить, що нульову гіпотезу можна відкинути, тобто відмінність у показниках готовності істотна. Хочемо зазначити, що проведення обчислень після оцінювання розбіжностей між іншими показниками готовності дало аналогічні результати. Кожного разу значення виразу $\frac{|\bar{\chi}_1 - \bar{\chi}_2|}{\mu_{\text{різн}}}$ значно перевищувало 3. Тому можна говорити про ефективність експериментальної

методики підготовки майбутніх учителів музики до виховання у молодших школярів морально-естетичних почуттів засобами народної музичної творчості.

Для більшої вірогідності одержаних даних формувального експерименту було проведено статичний аналіз. Фактичне нормоване відношення t_{ϕ} знаходили за формулою Стьюдента:

$$t_{\phi} = \frac{\bar{x}_2 - \bar{x}_1}{\sqrt{\frac{(\sum(x_1 - \bar{x}_1)^2 + \sum(x_2 - \bar{x}_2)^2)(\eta_1 + \eta_2)}{(\eta_1 + \eta_2 - 2) \cdot \eta_1 \cdot \eta_2}}}$$

Цифрові дані для формули представлені в таблиці 3.5.

Таблиця 3.5.

Результати формування готовності майбутніх учителів музики до виховання у молодших школярів морально-естетичних почуттів

Показники готовності	Показники високого рівня готовності			
	КГ		ЕГ	
	x_1	$(x_1 - \bar{x}_1)^2$	x_2	$(x_2 - \bar{x}_2)^2$
Особистісний зміст використання народної музичної творчості	14	9	45	144
Розуміння морально-естетичної сутності музичного фольклору	20	9	40	49
Здатність творчо організовувати морально-естетичну діяльність	14	9	27	36
Емоційне задоволення морально-естетичною діяльністю	18	1	18	225
	$\bar{x}_1=17$	$\Sigma = 28$	$\bar{x}_2=33$	$\Sigma = 454$

Для нашого випадку $\eta_1 = 4$ і $\eta_2 = 4$, а тому

$$t_{\phi} = \frac{33 - 17}{\sqrt{\frac{(28 + 454) \cdot (4 + 4)}{(4 + 4 - 2) \cdot 4 \cdot 4}}} = \frac{16}{6.3} = 2.5$$

За таблицею ймовірності $P(t)$ за розподілом Стьюдента для $t = 2,5$ і числа ступенів свободи $C = 4 + 4 - 2 = 6$ знаходили число 0,047. Це дає підстави стверджувати, що запропонована методика формування у майбутніх учителів музики готовності до виховання у молодших школярів морально-естетичних почуттів засобами народної музичної творчості може бути ефективно використана в педагогічній практиці.

Експериментальне дослідження підтверджує ефективність впровадженої нами моделі підготовки майбутніх учителів музики до виховання у молодших школярів морально-естетичних почуттів засобами народної музичної творчості.

Інтегрований підхід до вивчення навчальних дисциплін, передбачених освітньою професійною підготовкою фахівця та дисциплін вільного вибору студентами, зокрема «Педагогічні технології морально-естетичного виховання молодших школярів засобами музичного фольклору» і «Хроматична сопілка на уроках музики», сприяє глибокому опануванню ними програмового матеріалу, закріпленню набутих знань, умінь та навичок у процесі педагогічної практики, розвитку науково-педагогічного мислення, ерудованості, виробленню творчого підходу до використання фольклорного музичного матеріалу в морально-естетичному вихованні школярів.

3.3. Аналіз результатів формування у студентів готовності до виховання у молодших школярів морально-естетичних почуттів засобами народної музичної творчості

Дослідницько-експериментальна робота довела, що народна музична творчість є важливим засобом підготовки майбутніх учителів до виховання у молодших школярів морально-естетичних почуттів, якщо:

- ця культурна сфера набуває особистісного сенсу та стає важливою складовою внутрішнього досвіду вчителя музики;
- відбір і застосування в освітньому просторі навчально-виховних методів здійснюється на засадах інтеграційного підходу;
- міжпредметна єдність змісту професійної підготовки доцільно опосередковується музичним фольклором.

Врахування зазначених умов у процесі розучування творів українського музичного фольклору сприяє, як показали результати формувального експерименту, підвищенню емоційного сприйняття, а також образності мислення і інтенсивності аналітико-синтетичної його діяльності. При цьому особливу увагу потрібно звертати на комплекс виражальних засобів народного мистецтва. Важливо показати студентам творчі принципи розвитку народного музичного мистецтва (синкретизм, варіативність, імпровізаційність, усність, колективність), врахування яких дозволить їм створювати нові образи у відповідності до традицій, що визначені самою народною творчістю, розвивати і проявляти власну фантазію, творчу уяву.

При врахуванні інтеграції знань з різних навчальних дисциплін, форм і видів діяльності важливе використання міжпредметних зв'язків як конкретного виразу принципу художнього виховання, що обґрунтовує необхідність вивчення народного музичного мистецтва в тісному зв'язку з його роллю в житті суспільства.

На основі результатів дослідження встановлено, що на ефективність і якість навчально-виховного процесу у значній мірі впливає стан емоційної сфери. Збуджені педагогом позитивні емоції студентів сприяють формуванню особистісного ставлення до навчального матеріалу, до виховної інформації, яка використовується на заняттях. Від сили емоційного переживання в процесі формування знань, умінь і навичок залежить результативність виховного і навчального впливу педагога. Звичайно, варто враховувати психологічну готовність студентів, прояви почуттів, рівень емоційного відгуку, морально-

естетичної сприйнятливості. Адже інтелектуальні почуття на високому рівні розвитку тісно пов'язані з естетичними, моральними переживаннями.

Створення емоційних ситуацій у процесі роботи з молодшими школярами в період педагогічної практики є важливою психолого-педагогічним чинником успішного засвоєння дітьми фольклорного матеріалу. Адже у мистецтві без емоційної захопленості неможливо досягти позитивних результатів.

Пізнавальні та естетичні мотиви, з точки зору найважливіших етико-естетичних категорій, враховуються викладачем у процесі вивчення народної музичної творчості. Розвинута за допомогою певних емоційних збудників потреба у моральному та естетичному зростанні сприяє формуванню уявлень студентів про гармонійно розвинутого вчителя музики. Уявлення про досконалість людини, тобто моральний та естетичний ідеал, є для них орієнтиром і стимулом у творчій діяльності, самовдосконаленні.

Успішне формування готовності майбутніх учителів до виховання у молодших школярів морально-естетичних почуттів засобами музичного фольклору забезпечується також за умови врахування наступних методичних рекомендацій:

1. Дотримання принципу єдності емоційного і свідомого у процесі засвоєння студентами морально-естетичного потенціалу музичного фольклору. В процесі ознайомлення з піснею важливим є перехід від безпосереднього сприймання живого звучання народної музики до осмислення звукових вражень і художньо-сміслового аналізу як способу розкриття музичних образів, а від нього – до розуміння соціального, морального і естетичного змісту музичного фольклору, його виховного потенціалу.

Естетичні переживання студентів збагачуються, розширюються завдяки поєднанню словесного аналізу, емоційного чуттєвого сприймання українських народних пісень. Дитячі міркування, висловлювання про почуту музику сприяють розвитку естетичних смаків школярів.

2. Високий рівень загальної та професійної підготовки майбутніх учителів музики; прагнення до постійного збагачення знань, розширення кругозору, вдосконалення професійних умінь та навичок;

Адже тільки творчо активний учитель може формувати творчу особистість учня. А творчість педагога можлива за умови наявності педагогічно-виконавської майстерності, яка включає високий рівень професійних знань, умінь та навичок: комплекс властивостей особистості, який забезпечує вільне володіння музичним інструментом і собою під час втілення художньої ідеї музичного твору.

Вчитель музики повинен володіти своєрідним мистецтвом пропагування музичного фольклору, знаходити такі слова, які б запалювали дитячий розум, заохочували б молодших школярів до спілкування з кращими надбаннями української народної музичної творчості.

З цього приводу В.О.Сухомлинський зазначав, що «слово має настроїти чутливі струни серця, щоб осягнути мову почуттів» [242, 555]. Тому для вчителя надзвичайно важливо вміти віднайти в українській народній пісні виховні її можливості і «закріпити у сприйнятливій дитячій душі цю дорогоцінну здатність співпереживати, співчувати і радіти, без якої людина – не людина» (К.І.Чуковський [260, 265]).

Добре відомо, що неможливо дитину заставити полюбити музику. Можна тільки заставити нею займатися. Вчитель повинен уміти створити умови для виникнення у школярів бажання займатися музикою. Хоча викликати бажання – це ще не означає виховати потребу. Потребу можна розуміти як щире усвідомлення дитиною необхідності досягнення чогось нового. Саме за наявності потреби можна сподіватися на творчий розвиток, творчий пошук. А вони, в свою чергу, передбачають уміння відчувати, пізнавати, думати, створювати.

3. Застосування елементів проблемного навчання, заохочення дослідницького відношення до навчального матеріалу, коли на основі запропонованих викладачем чи студентами фактів здійснюється аналіз і

узагальнення, робляться самостійні висновки. Залучення студентів до вирішення проблеми не тільки сприяє розвитку творчої самостійності, але і позитивно відображається на якості й міцності знань.

Творчість у педагогічній діяльності виявляється у здатності вчителя швидко і свідомо аналізувати педагогічну ситуацію, актуалізувати педагогічні знання і вміння з урахуванням специфічних умов своєї праці, оперативно орієнтуватись у педагогічній ситуації, адекватно реагувати на неї, успішно розв'язувати проблеми, що виникають.

Аналіз результатів навчальних досягнень, оцінка студентами своїх позитивних чи негативних моментів у роботі зі школярами, узагальнення і опис власного педагогічного досвіду також є дійовими методичними прийомами, які допомагають студентам усвідомити труднощі, а також знайти науково обґрунтовані шляхи їх подолання.

Н.В.Кузьміна зазначає, що труднощі є суб'єктивний станом напруги, важкості, незадоволеності, який викликаний зовнішніми факторами діяльності й залежить від освітньої, моральної і фізичної підготовленості людини до діяльності та від ставлення до неї [142, 63].

Труднощі у студентів виникають залежно від їх індивідуальних особливостей, характеру підготовки і професійної спрямованості. Важливо, щоб майбутні вчителі навчилися визначати, які помилки допущені ними у роботі через недостатність професійних знань та вмінь (уміння аналізувати роботу учнів, правильно розраховувати час, вибирати методи уроку згідно завдань), і ті, які зумовлені особистісними якостями (емоційність, поведінка на уроці...).

4. Індивідуалізація творчих завдань для студентів із врахуванням рівня оволодіння знаннями, вміннями і навичками з даного курсу та врахуванням конкретних завдань розвитку їх особистості. Це дає можливість ліквідувати проблеми, які виникають у теоретичній та практичній підготовці студентів до виховання у молодших школярів морально-естетичних почуттів засобами

музичного фольклору; створює умови для забезпечення повної самостійності виконання завдань студентами.

Рівень професійної кваліфікації майбутніх учителів музики значною мірою залежить від умінь самостійно знаходити шляхи розв'язання конкретних дидактичних завдань, здатності проявляти нетрадиційне мислення, навичок швидкого розв'язування проблемних ситуацій та володіння секретами музично-виконавської майстерності.

Тому важливим є створення у навчально-педагогічних закладах умов для гнучкої і динамічної системи підготовки й розвитку особистості майбутнього вчителя-професіонала, оволодіння ним методикою і технологією творчого розвитку особистості школярів, формування готовності до виховання у них моральних та естетичних почуттів засобами національного музичного фольклору.

5. Володіння методикою організації та проведення музичної роботи серед дітей молодшого шкільного віку з морально-естетичного виховання в навчальний та позаурочний час через використання регіонального фольклорного матеріалу.

В законі України «Про освіту» [97], Державній національній програмі «Освіта» (Україна XXI ст.) [77], Концепції національного виховання [132] наголошується на важливості врахування регіональних особливостей при підготовці спеціалістів.

Звідси, в процесі підготовки учителів музики складовою навчальних програм має бути і регіональний компонент, який базується на основі музичного матеріалу краю. Це сприяє розвитку музичних здібностей студентів, розширенню їх кругозору, формуванню навичок пошуково-дослідницької роботи, вихованню морально-естетичних почуттів.

Проведені дослідження і власний практичний досвід свідчать, що вагомі результати одержуються внаслідок грамотного застосування регіонального компонента навчального музичного матеріалу, за умови чіткого управління і науково-методичного забезпечення.

Організація системи підготовки студентів до здійснення виховання морально-естетичних почуттів засобами музичного фольклору через введення до навчального плану відповідних дисциплін, до навчальних програм відповідних тем. Наявність у викладачів музичних дисциплін відповідної естетичної підготовки, моральної спрямованості; знання навчально-програмового матеріалу з етики та естетики; вміння визначати та акцентувати увагу на морально-естетичному аспекті змісту навчального матеріалу; прагнення до контакту з викладачами інших навчальних дисциплін, які мають виховні моральні та естетичні можливості, до координації зусиль щодо удосконалення системи підготовки майбутніх учителів музики до виховання у молодших школярів морально-естетичних почуттів засобами музичної творчості.

6. Визначення і шанування національних традицій, звичаїв, обрядів, в тому числі регіональних; розуміння ролі та значимості української народної творчості у вихованні морально-естетичних почуттів; виявлення у пісенних зразках музичного фольклору виховного морально-естетичного потенціалу, професійно значимого для студентів, орієнтованого на передбачені готовністю вміння і навички його реалізації у процесі роботи з молодшими школярами.

7. Використання тісного взаємозв'язку народного музичного мистецтва з життям, історією суспільства, літературою, образотворчим мистецтвом, що створює широке підґрунтя для естетичних узагальнень, допомагає краще зрозуміти специфіку художнього образу в народній музиці, складність механізму поєднання музичного змісту з оточуючою дійсністю, усвідомити суть таких понять, як стиль, жанр, манера виконання в народній музичній творчості. Встановлюються різноманітні паралелі, які сприяють розвитку асоціативно-образного мислення студентів, активізують інтелектуальну діяльність, творчий потенціал.

8. Успішному формуванню готовності студентів до морально-естетичного виховання молодших школярів засобами народної музичної творчості сприяють знання і врахування фізичних, психологічних особливостей дітей цього віку.

Для молодших школярів характерна пізнавальна активність, прагнення до творчої діяльності, схильність до наслідування. В цей період діти особливо активно, емоційно реагують на звуки, колір, форму предметів, на різноманітні явища оточуючого світу. Оціночне судження про людину зводиться в них, як правило, до оцінки зовнішності, одягу, манери поведінки. Прекрасне молодші школярі сприймають, перш за все, в кольорі і формі оточуючих предметів – чи це природа, картина, підручник і т.д., і лише потім – в їх змісті. При цьому їх сприйняття характеризується яскраво вираженою емоційністю і відповідною емоційною реакцією. В більшості випадків при оцінці сприйнятого молодші школярі дають йому позитивну характеристику. І не випадково, напевно, те, що оцінка ними предметів і явищ живої чи неживої природи повніша і вірніша, ніж оцінка предметів, які є результатом естетичної діяльності людей.

Важливим у роботі майбутнього вчителя музики є сформованість уміння спостерігати за розвитком музичних здібностей школярів, динамікою розвитку їх музичної грамотності, музичної культури.

9. Дотримання принципу поетапності, наступності та систематичності у формуванні готовності майбутніх учителів музики до виховання у молодших школярів морально-естетичних почуттів засобами української народної музичної творчості.

10. Найефективнішим стає процес підготовки студентів до освоєння та використання фольклорної творчості за умови врахування принципу образно-ігрового входження в музику. Він полягає в створенні образно-ігрових ситуацій, які вимагають від дітей перевтілення, активної творчої роботи, фантазії, уяви. В народному мистецтві виконати пісню – значить «зіграти» її. Сценарій гри-пісні їм невідомий завчасно, тому вони самі вибирають собі роль і знаходять ті виражальні засоби, які, як вони вважають, необхідні для передачі художнього образу. Адже вчитель обов'язково повинен на рівні з дітьми «творити» і виконувати свою роль. Принцип образно-ігрового входження в музику тісно пов'язаний з імпровізаційністю.

Важливо майбутньому вчителю враховувати й те, що художня гра, як і будь-яка рольова гра, є формою засвоєння соціального досвіду людей, досвіду спілкування. Інша важлива психологічна особливість художньої гри – обов'язкова актуалізація, залучення індивідуального досвіду юної особистості до творчої музичної діяльності.

В.О.Сухомлинський зазначав, що «найважливіше завдання естетичного виховання – навчити дитину бачити в красі навколишнього світу духовне благородство, доброту, сердечність і на основі цього утверджувати прекрасне в собі» [240, 369].

Розглядаючи формування готовності майбутніх учителів до виховання у молодших школярів морально-естетичних почуттів засобами музичного фольклору, варто виділити умови, які залежать й від управлінської діяльності, методичного забезпечення навчально-вихованого процесу. Зокрема, це

- забезпечення навчальних кабінетів народними музичними інструментами для дитячого музикування, музично-теоретичними, нотними та методичними матеріалами, рекомендаціями щодо їх використання;
- наявність в кабінетах технічних засобів навчання, відео та звукозаписів, наочних посібників з української народної творчості, в тому числі регіональної.

Дослідження вчених (М.В.Вовк [44], В.М.Лабунець [146], В.К.Лебедев [147] та ін.) підтверджують важливість використання на уроках музики музичних інструментів у розвитку музичних здібностей школярів. Власний досвід та результати дослідження показують, що введення в урок музичних інструментів не тільки покращує процес активізації емоційно-образного сприймання, художньо-творчих здібностей, осмислення виконуваних українських народних пісень, але і сприяє вихованню у молодших школярів моральних та естетичних почуттів.

Майбутні вчителі під час проходження педагогічної практики пропонують школярам відтворити процес створення музики, вибрати засоби музичної виразності, які, на їх думку, найкраще, найповніше розкривають зміст

пісні, творчий задум автора і виконавця. Пізнаючи глибини народної музичної творчості, уловлюючи характерні її особливості діти, як з навколишнього джерела черпають знання про моральні та естетичні ідеали українського народу.

Підкреслюючи роль наочності, Д.Б.Кабалевський [113-116], О.Я.Ростовський [205-207], Школяр Л.В. [266] акцентують увагу на безпосередньому показі самого об'єкту вивчення, тобто живому звучанні музики. Проте, використання записаних на відео матеріалів створює особливий психологічний мікроклімат зацікавленості, бажання порівнювати, узагальнювати, узгоджувати; підвищує ефективність засвоєння матеріалу, активізує творчі можливості майбутніх учителів музики.

Визначені нами у дослідженні і реалізовані у навчально-виховному процесі методичні рекомендації сприяють успішному формуванню готовності майбутніх учителів музики до виховання у молодших школярів морально-естетичних почуттів засобами народної музичної творчості.

Висновки до третього розділу

На основі аналізу теоретичних досліджень учених, результатів формувального експерименту та особистого практичного досвіду доведена необхідність спеціального проектування організаційно-педагогічної моделі підготовки вчителя музики до використання потенціалу народної музичної творчості у вихованні морально-естетичних почуттів молодших школярів. Розроблена нами модель визначає комплекс умов, необхідних для формування готовності майбутніх учителів музики до виховання у молодших школярів морально-естетичних почуттів засобами музичного фольклору, зокрема:

- народна музична творчість має набути особистісного сенсу у професійній діяльності вчителя музики та виступати важливою складовою його внутрішнього досвіду;

- відбір і застосування у освітньому просторі навчально-виховних методів має здійснюватися на засадах інтеграційного підходу;
- міжпредметна єдність змісту професійної підготовки повинна опосередковуватися музичним фольклором як інтеграційно-змістовим компонентом.

Успішній підготовці майбутніх учителів музики до виховання у молодших школярів морально-естетичних почуттів засобами народної музичної творчості сприяють і чинники, детерміновані розвитком музично-педагогічної науки, діяльністю органів освіти, їх здатністю до впровадження в роботу шкіл науково обґрунтованих, експериментально перевірених методичних рекомендацій щодо використання народної музичної творчості у музично-виховній роботі з молодшими школярами; їх особистісні якості.

Обґрунтовано, що важливим умовою у підготовці майбутніх учителів до виховання у молодших школярів морально-естетичних почуттів засобами народної музичної творчості є інтеграція психолого-педагогічних і музично-теоретичних знань. Навчальні дисципліни, що входять до навчального плану підготовки майбутніх учителів музики, забезпечують реалізацію інтеграційних процесів на основі принципу єдності протилежностей та формування мотивації педагога до взаємоперетворення. Народна музична творчість виступає інтеграційно-змістовим компонентом підготовки майбутнього вчителя музики до виховання у молодших школярів морально-естетичних почуттів. Здійснення інтеграційних зв'язків сприяє не тільки підвищенню якості знань, їх глибині і систематизації, але й формуванню умінь застосовувати ці знання на практиці.

Однак, незважаючи на те, що у змісті переважної більшості навчальних дисциплін є потенційні можливості для підготовки майбутніх учителів музики до виховання у молодших школярів морально-естетичних почуттів засобами народної музичної творчості, вони мають розрізнений, формальний і несистемний характер і в навчальному процесі залишаються недостатньо реалізованими. Тому ефективним шляхом удосконалення підготовки майбутніх учителів до виховання у молодших школярів морально-естетичних почуттів

засобами народної музичної творчості вважаємо доцільність впровадження у навчальний процес спеціальних курсів: «Педагогічні технології морально-естетичного виховання молодших школярів засобами народної музичної творчості» та «Хроматична сопілка в загальноосвітній школі».

Інтегрований підхід до вивчення навчальних дисциплін, передбачених освітньо-професійною підготовкою фахівця та дисциплін вільного вибору студентами, зазначених вище, сприяє глибокому опануванню ними програмового матеріалу, закріпленню набутих знань, умінь та навичок у процесі педагогічної практики, розвитку науково-педагогічного мислення, ерудованості, виробленню творчого підходу до використання фольклорного музичного матеріалу в морально-естетичному вихованні школярів.

Результати експерименту із застосування спроектованої нами організаційно-педагогічної моделі підготовки студентів до виховання у молодших школярів морально-естетичних почуттів сприяли виробленню методичних рекомендацій щодо формування їх готовності.

Проведені дослідження показали сформованість готовності майбутніх учителів музики до виховання у молодших школярів морально-естетичних почуттів засобами народної музичної творчості, яка визначається: вільним володінням знаннями, уміннями й навичками, які необхідні для здійснення морально-естетичного виховання засобами музичного фольклору; усвідомленням актуальності і значимості ідей та цінностей морально-естетичного виховання; розумінням сутності виховання морально-естетичних почуттів; володінням навичками практичного застосування методів і прийомів у вихованні морально-естетичних почуттів засобами музичного фольклору; творчим ставленням до своєї практичної діяльності.

ВИСНОВКИ

1. На основі науково-теоретичного аналізу проблеми дослідження обґрунтовано, що професійно-педагогічна підготовка вчителя залежить від якості засвоєння психолого-педагогічних та фахових знань, практичних навичок і умінь, рівня загальної культури, розвитку та реалізації творчих можливостей, постійного прагнення до інноваційного пошуку та особистісних морально-естетичних якостей. Поняття готовність в психолого-педагогічній літературі розглядається як наявність здібностей, як інтегроване особистісне утворення, як синтез якостей особистості, як система, що складається з мотиваційного, змістовно-процесуального та виконавчого компонентів.

Професійно-педагогічна підготовка розуміється нами як цілеспрямований процес суб'єкт-суб'єктної взаємодії педагога і студента, кінцевою метою якого є формування достатніх знань, умінь і навичок, необхідних для здійснення професійної діяльності.

2. Доведено, що народна музична творчість є важливим джерелом і засобом морально-естетичного виховання молодших школярів. Сприймання й емоційні переживання учнями творів музичного фольклору формують у них художній смак, доброзичливість, любов до праці, до природи та інші моральні й естетичні почуття. Виховний потенціал народної музичної творчості закладений у самому змісті програмового матеріалу, а його реалізація у навчально-виховній діяльності залежить від практичних умінь та навичок учителя музики, його професійної підготовки.

3. Аналіз психолого-педагогічних особливостей формування морально-естетичних почуттів особистості засвідчив, що молодші школярі володіють певним запасом моральних норм і правил, розуміють зміст ситуацій і можуть дати їм моральну й естетичну оцінку. Емоційний відгук на прекрасне сприяє розвитку в дітей інтересу до народної музичної творчості, формуванню моральних і естетичних потреб, вихованню морально-естетичних почуттів.

Запропоновано дефінітивну характеристику поняття «морально-естетичне почуття».

4. У процесі дослідження розроблені критерії, показники та рівні готовності майбутніх учителів музики до виховання у молодших школярів морально-естетичних почуттів засобами народної музичної творчості. Інтеграційним компонентом у підготовці майбутніх учителів музики до виховання у молодших школярів морально-естетичних почуттів засобами народної музичної творчості вважаємо *морально-естетичний критерій*. Розуміння значущості музичного фольклору у вихованні морально-естетичних почуттів школярів, ціннісні переваги манери виконання народних пісень та емоційне задоволення морально-естетичною діяльністю є показниками *емоційно-мотиваційного критерію*. *Процесуально-операційний критерій* забезпечується оволодінням методами і прийомами виховання та діагностики у молодших школярів морально-естетичних почуттів, здатністю творчо організувати морально-естетичну діяльність засобами народної музичної творчості, а *когнітивний* – розумінням морально-естетичної сутності музичного фольклору та усвідомленням його виховного потенціалу.

Запропонована методика діагностики готовності майбутніх учителів музики до виховання у молодших школярів морально-естетичних почуттів засобами народної музичної творчості сприяла виявленню її стану в студентів: показала їхню недостатню обізнаність у напрямі морально-естетичного виховання, труднощі в організації виховної роботи зі школярами та епізодичне використання музичного фольклору у навчально-виховному процесі.

5. Розроблена організаційно-педагогічна модель підготовки майбутніх учителів музики до виховання у молодших школярів морально-естетичних почуттів засобами народної музичної творчості окреслює взаємозв'язки інтеграційного змісту професійної підготовки та методичного забезпечення. Музичний фольклор, як складова внутрішнього досвіду майбутніх учителів музики, є інтеграційно-змістовим компонентом.

Синтез морального та естетичного у змісті навчальних дисциплін загальнонаукового, психолого-педагогічного, музично-теоретичного та музично-виконавського циклів сприяє формуванню готовності майбутніх учителів музики до виховання у молодших школярів морально-естетичних почуттів засобами народної музичної творчості.

Комплексний характер підготовки вчителів музики до виховання у молодших школярів морально-естетичних почуттів засобами народної музичної творчості забезпечують взаємопов'язані між собою компоненти: морально-естетичний, емоційно-мотиваційний, когнітивний, процесуально-операційний.

Морально-естетичний компонент у цій системі є визначальним, формує духовно-моральну та естетичну культуру педагога, містить в собі морально-естетичну основу життєдіяльності особистості, яка володіє знанням загальнолюдських і національних цінностей. *Емоційно-мотиваційний* компонент готовності інтегрує морально-естетичні почуття на основі розширення емоційного досвіду спілкування студентів з кращими зразками народної музичної творчості. *Когнітивний компонент* містить забезпечує розвиток професійно-педагогічних знань, формування широкого музично-естетичного світогляду, що складає основу творчої спрямованості особистості вчителя музики. *Процесуально-операційний* компонент готовності передбачає розвиток практичних умінь, які реалізуються майбутніми вчителями у виховній роботі засобами музичного фольклору. Серед них нами виділені такі вміння: налаштувати дітей на сприйняття музики, емоційно і захоплено розповідати про неї; поетапно поглиблювати сприйняття музики, проаналізувати засоби музичної виразності, характер музики, художній образ; узгоджувати переживання, закладені в музиці, зі своїми власними, розповісти про них; виразно заспівати українську народну пісню, звертаючи увагу на її особливості; оцінити свою творчу діяльність з позиції слухача, виконавця, композитора, творчу діяльність дітей та ін.

Доповнення змісту професійної підготовки дисциплінами з циклу вільного вибору («Педагогічні технології морально-естетичного виховання молодших

школярів засобами народної музичної творчості» та «Хроматична сопілка в загальноосвітній школі»), обґрунтування методів, форм та видів діяльності (навчально-теоретична, навчально-практична, навчально-дослідницька, комунікативна, ігрова, оцінювальна, художньо-творча) сприяло активному включенню студентів у навчально-виховний процес, впливало на формування готовності студентів до виховання у молодших школярів морально-естетичних почуттів засобами народної музичної творчості.

6. Результатами дослідно-експериментальної роботи підтверджено та обґрунтовано ефективність таких педагогічних умов формування готовності майбутніх учителів музики до виховання у молодших школярів морально-естетичних почуттів:

- народна музична творчість, як культурна сфера, набуває особистісного сенсу і стає складовою внутрішнього досвіду особистості педагога;
- відбір і застосування в освітньому просторі навчально-виховних методів здійснюється на засадах інтеграційного підходу;
- міжпредметна єдність змісту професійної підготовки доцільно опосередковується музичним фольклором.

На якість професійно-педагогічної підготовки вчителя музики впливають чинники, детерміновані розвитком музично-педагогічної науки, діяльністю органів освіти, їх здатністю до впровадження в роботу шкіл науково обґрунтованих, експериментально перевірених методичних рекомендацій щодо використання народно музичної творчості у музично-виховній роботі з молодшими школярами та особистісні якості.

7. Установлено, що знання і вміння викладача у процесі цільового проектування та співтворчості перетворюються в особистий досвід студентів за умови, якщо педагог своєчасно, цілеспрямовано і методично грамотно допомагає майбутнім учителям знайти індивідуальний спосіб організації духовного і професійного становлення. Це розширює рефлексію і самоаналіз студентами перспектив професійного вдосконалення, підкреслює правильність вибору цінностей національної культури.

8. Аналіз та узагальнення теоретико-методичних положень і результатів експериментальної роботи з підготовки майбутніх учителів музики до виховання у молодших школярів морально-естетичних почуттів дали можливість науково обґрунтувати вироблені нами методичні рекомендації щодо використання народної музичної творчості у навчально-виховному процесі. Представлений у дослідженні комплекс методичних матеріалів може мати широке застосування у практиці роботи освітніх закладів з метою морально-естетичного виховання.

Виконана робота, певна річ, не вичерпує всіх аспектів проблеми підготовки майбутніх учителів музики до виховання у молодших школярів морально-естетичних почуттів засобами народної музичної творчості. Заслуговує на увагу вирішення таких завдань:

- дослідження проблеми узгодження смислового навантаження народної музичної творчості і конкретної виховної мети педагога;

- врахування індивідуального музично-слухового досвіду школяра у виборі вчителем музики оптимальних форм і методів виховної роботи засобами народної музичної творчості, в тому числі й регіонального її компоненту;

- порівняльний аналіз досвіду підготовки майбутніх учителів музики до виховання у школярів морально-естетичних почуттів у інших країнах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абдуллин Э.М. Методический анализ проблем музыкальной педагогики в системе высшего образования: Учебное пособие. – М.: Прометей, 1990. – 186 с.
2. Абдуллина О.А. Общепедагогическая подготовка учителя в системе высшего педагогического образования: Для пед. спец. высших учебных заведений. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Просвещение, 1990. – 141 с.
3. Алексюк А.М. Педагогіка вищої освіти України. – К.: Либідь, 1998. – 560 с.
4. Аліксійчук О.С. Морально-естетичне виховання молодших школярів засобами української народної музики: Автореф. дис... канд. пед. наук. 13.00.07/ Національний педагогічний у-нт ім. М.П.Драгоманова. – К., 2000. – 20 с.
5. Ананьев Б.Г. Избранные психологические труды. – М.: Педагогика, 1980. – Т.1. – 280 с.
6. Ананьев В.Г. Индивидуальное развитие человека и константность восприятия. – М.: Просвещение, 1986. – 334 с.
7. Аристотель Политика // Аристотель Сочинения: В 4-х т. / Пер. с древнегреч.; Общ. ред. А. И. Доватура. – М.: Мысль, 1981–1983. – Т. 4. – С. 375–644.
8. Арнхейм Р. Новые очерки по психологии искусства. – М.: Прометей, 1994. – 352с.
9. Архангельский Л.В. Комплексный подход в теории и практике нравственного воспитания. // Коллектив как фактор нравственного воспитания. – М.: Знание, 1983. – С. 6–13.
10. Арчажникова Л. Профессия учитель музыки: Книга для учителя. – М.: Просвещение, 1984. – 111 с.
11. Арчажникова Л.Г. Теоретические основы профессионально-педагогической подготовки учителя музыки. – М.: Просвещение, 1986. – 111 с.
12. Асафьев Б.В. Избранные статьи о музыкальном просвещении и образовании. – Л.: Музыка, 1973. – 144 с.
13. Афанасьев Ю.Л. Інтеграція гуманітарної освіти на культурологічній основі // Вуз і проблеми духовного відродження України: Зб. наук. праць. – Рівне, 1994. – С.37–42.

14. Афанасьєв Ю.Л. Національна культура як предмет професійної діяльності // Національне виховання: формування світогляду і духовних цінностей у студентської молоді: Матеріали наук.-практ. конф. – К., 1996. – С.13–15.
15. Афанасьєв Ю.Л. Проблеми філософсько-методологічного забезпечення формування професійної самосвідомості молодого фахівця // Матеріали наукової конференції: Філософія освіти. – К., 1996.– С.19–21.
16. Бабич Н. Буковинці про себе і своїх сусідів в українських народних піснях // O Bukowinie. Razem czy oddzielnie? Red. Kazimierz Feleszko. – Pila – Warszawa, 2000, s. 49–57.
17. Балади / Упоряд. і прим. О.І.Дея та А.Ю.Ясенчука. / – К.: Дніпро, 1987. – 319 с.
18. Балл Г.О. Гуманістичні засади педагогічної діяльності // Педагогіка і психологія. – 1994.– №2. – С. 3 – 10.
19. Барановська Л.В. Методична підготовка викладацького складу до проведення навчання студентів професійного вербального спілкування // Наука і сучасність. – К., 2000. – Вип. 2. ч. 1. – С. 9–21.
20. Баумгартен А.Г. Эстетика // История эстетики. Памятники мировой мысли. В пяти томах / Ред. кол.: М. Ф.Овсянников (гл. ред.), З. И. Гершкович, М. А. Лифшиц и др. – М.: Изд-во Акад. худ-в СССР, 1962-1967. – Т. 2. – С. 452–465.
21. Бех І.Д. Виховання особистості. В II т. – Т.2. – К.: Либідь, 2003. – 341 с.
22. Бех І.Д. Від волі до особистості. – К.: Україна-Віта, 1995. – 202 с.
23. Бех І.Д. Вчинок як духовне надбання особистості. // Шкільний світ. – 2006. – №37. жовтень. – 42 с.
24. Бех І.Д. Особистісно-зорієнтоване виховання: науково-методичний посібник / Інститут змісту і методів навчання. – К., 1998. – 204 с.
25. Бех І.Д. Психологічні особливості розвитку моральних якостей особистості // Рад. школа. – 1987. – № 12. – С. 11–15.
26. Бех І.Д. Роль самосвідомості у вихованні учнів // Початкова школа. – 1988. – №6. – С. 4 – 8.
27. Белінський В. Г. Думки про мистецтво. Збірник / Упоряд., вступ. ст., приміт. М. Г. Зельдовича. – К.: Мистецтво, 1976. – 336 с.
28. Білинська М. Сидір Воробкевич. – К.: Музична Україна, 1982. – 46 с.
29. Богданова І.М. Професійно-педагогічна підготовка майбутніх учителів на основі застосування інноваційних технологій : Дис. ... д-ра пед. наук:

13.00.04 / Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України.– К., 1998.– 398 с.

30. Богданова О.С. Роль нравственных норм в поведении младших школьников // Советская педагогика. – 1973. – № 10. – С. 22–30.
31. Боднар В.В. Формування культури педагогічної праці студентів у процесі позааудиторної діяльності: Дис. ... канд. пед. наук. 13.00.04 / Придністровський держ. педагогічний ун-т ім.Т.Г.Шевченка. – Тираспіль, 2001.– 184 с.
32. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте: Психологическое исследование. – М.: Просвещение, 1968. – 464 с.
33. Божович Л.И. Проблема развития мотивационной сферы ребенка // Изучение мотивации поведения детей и подростков. – М., 1972. – С. 7–14.
34. Божович Л.И. Этапы формирования личности в онтогенезе // Вопросы психологии. – 1979. № 2. – С. 47–56.
35. Боришевский М.И. Развитие нравственных убеждений школьников. – К.: Радянська школа, 1986. – 181 с.
36. Боэций С. Наставление к музыке // История эстетики. Памятники мировой мысли. В пяти томах / Ред. кол.: М. Ф.Овсянников (гл. ред.), З. И. Гершкович, М. А. Лифшиц и др. – М.: Изд-во Акад. худ-в СССР, 1962-1967. – Т. 1. – С. 248 – 257.
37. Васянович Г.П. Педагогічна етика: Навчально-методичний посібник. – Львів: „Норма”, 2005. – 344 с.
38. Ващенко Г. Виховний ідеал: Підручник для педагогів, виховників, молоді і батьків. – Полатва: Ред. газ. „Полтавський вісник”, 1994. – Т.1. – 191 с.
39. Ващенко Г. Праця „Виховний ідеал”. – Рідна школа, 1992. – № 3–4. – 85 с.
40. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т.Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ „Перун”, 2001. – 1440 с.
41. Вертков К.А. О развитии народных музыкальных инструментов в СССР. // Современность и фольклор. Статьи и материалы. Сост. В.Е.Гусев, А.А.Горковенко. – М.: Музыка, 1977. – С. 108–116.
42. Верховинець В.М. Весняночка: Ігри з піснями для дітей дошкільного і молодшого шкільного віку. – 5-те вид. –К.: Муз. Україна, 1989. – 343 с.
43. Верховинець В.М. Теорія українського народного танцю. – 5-е видання. – К.: Музична Україна, 1990. – 151 с.
44. Вовк М.В. Музичне виконавство – ефективний шлях естетичного розвитку школярів // Радянська школа. – 1987. – № 12. – С. 21–23.

45. Воловик П.М. Теорія ймовірностей і математична статистика в педагогіці. – К.: Радянська школа, 1969. – 220 с.
46. Воробкевич И. Сборник песней для школ народных, низшихъ гимназійскихъ і реальныхъ. – Чернівці: тип. Р.Екгардта, 1870. ч.1 – 20 с.
47. Воробкевич И. Сьпіванник для шкіл народних. Відділ I. – Відень, 1912. – 18 с.
48. Воробкевич И. Сьпіванник для шкіл народних. Відділ II. Незмінений відтиск тексту з року 1902. – Відень, 1905. – 36 с.
49. Воробкевич И. Сьпіванник для шкіл народних. Відділ III. – Відень, 1905. – 92 с.
50. Воробкевич С. Михаїл Вербицький // Родимый листок. – Чернівці, 1879. – ч.11. – С. 170–172; ч.12. – С. 186–188.
51. Воробкевич С.І. Твори. – Ужгород: Карпати, 1986. – 562 с.
52. Воропай О. Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис. У 2-х т.– Мюнхен, 1958. – К.: Оберіг, 1991. Т.2. – 448 с.
53. Выготский Л. С. Психология искусства. Анализ эстетической реакции. – М. : Лабиринт, 1997. – 416 с.
54. Выготский Л.С. Воображение и творчество в детском возрасте. Психологический очерк, 3-е изд. – М.: Просвещение, 1991. – 90 с.
55. Выготский Л.С. Педагогическая психология. / Под. ред. В.В. Давыдова. – М.: Педагогика, 1991. – 479 с.
56. Выготский Л.С. Проблемы развития психики // В 6 т. – М.: Педагогика, 1988. – Т. 3. – 368 с.
57. Выготский Л.С. Психология искусства / Общ. ред. В.В.Иванова – 3-е изд. – М.: Искусство, 1986. – 573 с.
58. Выготский Л.С. Психология искусства / под ред. М.Ярошевского. – М.: Педагогика, 1987. – 344 с.
59. Вундт В. Психология эмоциональных явлений // Психология эмоций. Тексты./ Под ред. В. К. Вилюнаса, Ю. Б. Гиппенрейтер. –М.: Изд-во Моск. ун-та, 1984. – С. 47-63.
60. Гаврилова Т.П. О воспитании нравственных чувств. – М.: Знание, 1984. – 79 с.
61. Гадзінський В. Музична спадщина Сидора Воробкевича. // Неділя. – Львів, 1911. – №47. – С. 6–7; №48. – С. 6–7.

62. Гегель Г. Эстетика: В 4 т. /Под ред. М.Лифшица. – М.: Искусство, 1968.– Т.1. – 312с.
63. Гельвецій К. А. Про людину, її розумові здібності та виховання. Перекл. з фр. В. Підмогильного. – К.: Основи, 1994. – 416с.
64. Гете И. В. Годы странствий Вильгельма Мейстера, или Отрекающиеся. Пер. с нем. С. Ошерова. // Гете И. В. Собрание сочинений: в 10-ти томах. – М.: Худож. лит., 1979. – Т. 8. – 462 с.
65. Гете И. В. Годы учения Вильгельма Мейстера. Пер. с нем. Н. Касаткиной // Гете И. В. Собрание сочинений: в 10-ти томах. – М.: Худож. лит., 1979. – Т. 7. – 526 с.
66. Гете И. В. Об искусстве и литературе. Пер. с нем. С. Ошерова. // Гете И. В. Собрание сочинений: в 10-ти томах. – М.: Худож. лит., 1979. – Т. 10. – 510с.
67. Гончаренко С.У. Педагогічне дослідження. Методологічні поради молодим науковцям. – К.: 1995. – 45 с.
68. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. – К.: Либідь, 1997. – 376 с.
69. Гуревич Р.С. Теоретичні та методичні основи організації навчання у професійно-технічних закладах. – К.: Вища школа, 1998. – 229 с.
70. Гусев В.Е. О специфике восприятия фольклора (К проблеме синтеза в искусстве). // Творческий процесс и худож. восприятие. – М.: Музыка, 1978. – С. 59–97.
71. Гусев В.Е. Фольклор и социалистическая культура. (К проблеме современного фольклоризма) // Современность и фольклор. Статьи и материалы. Сост. В.Е.Гусев, А.А.Горковенко. – М.: Музыка, 1977. – С. 7–27.
72. Данилко О., Лупійчук А. Пори року. Книга для читання в початковій школі. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2001. – 132 с.
73. Дверій Р.Є. Сопілонька // Зірка. – 1987. – № 37 – 43; 1988. – № 42 – 49; 1989. – № 1.
74. Декарт Р. Страсти души // Декарт Р. Сочинения в 2-х т.: Пер. с лат. и франц. – М.: Мысль, 1989. – Т.1. – С. 481–572.
75. Дем'янчук О.Н. Формування музично-естетичних інтересів учнів загальноосвітньої школи: Автореф. дис... д-ра пед. наук: 13.00.01 / АПН України. – К., 1995. – 37 с.
76. Державна національна програма „Вчитель” // Освіта України. – № 27. – 2 квітня, 2002. – С. 2–3.

77. Державна національна програма „Освіта” („Україна ХХІ століття”). – К.: Райдуга, 1994. – 61 с.
78. Деркач А.А. Акмеологические основы развития профессионала. – М.: Издательство Московского психолого-социального института; Воронеж: НПО «МОДЭК», 2004. – 752 с.
79. Джемс У. Психология / Под ред. Л. А. Петровской. – М.: Просвещение, 1991. – 368с.
80. Джемс У. Что такое эмоция? // Психология эмоций. Тексты / Под ред. В. К. Виллюнаса, Ю. Б. Гиппенрейтер. –М.: Изд-во Моск. ун-та, 1984. – С. 83-92.
81. Дзвінка Р.І. Естетичне виховання студентів педвузу засобами українського музичного фольклору: Дис... канд. пед. наук: 13.00.01 / Бердянський педагогічний ін-т ім. П.Д.Осипенка. – Бердянськ, 1995.–195с
82. Дистервег А. Избранные педагогические сочинения / Под общ. ред. Е. Н. Медынского. – М.: Учпедгиз, 1956. – 374с.
83. Дитячий фольклор / Упоряд. і передм. Г.В.Довженок. – К.: Дніпро, 1986. – 304 с.
84. Дичківська І.М. Інноваційні педагогічні технології: Навчальний посібник. – К.: Академвидав, 2004. – 352с.
85. Довга Т. Моральні знання як основа формування етичної культури школярів// Початкова школа. – 1998. – №7. – С. 47–50.
86. Докукіна О.М. Виховання молодших школярів у сучасній українській сім'ї // Рідна школа. – 1997. – №9. – С. 6 – 12.
87. Дубасенюк О.А. Теоретичні і методичні основи виховної діяльності педагога: Дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.04 / Житомирський держ. пед.ін-т ім.І.Франка. – Житомир, 1996.– 527 с.
88. Дурай-Новакова К.М. Формирование профессиональной готовности и деятельности. – М.: Просвещение, 1983. – 356 с.
89. Дурай-Новакова К.М. Формирование профессиональной готовности студентов к педагогической деятельности. Автореф. докт. пед. наук: 13.00.01. / Моск. пед. инст. им. В.И.Ленина. – М., 1983. – 32 с.
90. Дьяченко Б.А. Розвиток професіоналізму вчителя в системі післядипломної освіти: Дис. ...канд. пед. наук. – К., 2001. – 231 с.
91. Естетичне виховання: Довідник / В.І.Мазепа (керівник авт. колективу), А.В.Азархін, В.С.Горський та ін.; Упоряд. Н.О.Яранцева. – К.: Політвидав України, 1988. – 214 с.

92. Естетика: Підручник / Л.Т.Левчук, В.І.Панченко, О.І.Оніщенко, Д.Ю.Кучерюк; За заг. ред. Л.Т.Левчук. – 2-ге вид. – К.: Вища школа, 2005. – 431 с.
93. Житник Б. Основи сучасного навчання // Сучасні шкільні технології. ч.4. / Упоряд. І.Рожнятовська, В.Зоц. – К.: Ред. загальнопед. газ., 2004. – С. 4–42.
94. Загайкевич М.П. Музичне життя Західної України другої половини ХІХ ст. – К.: Видавництво АН УРСР, 1960. – 192 с.
95. Закон України „Про виховання дітей та молоді” (проект) // Освіта України. №72. 14 вересня. 2004 р. – С. 4 – 7.
96. Закон України „Про загальну середню освіту” // Освіта України. №25. 23 червня 1999 р. – С. 5 – 8.
97. Закон України про освіту. // Освіта 21 серпня 1996 р.– С. 6 – 11.
98. Запорожец А. В. Роль Л.С.Выготского в разработке проблемы эмоций // Избранные психологические труды: В 2-х т. / Под. ред. В. В. Давыдова, В. П. Зинченко. – М.: Педагогика, 1986. – Т.1. – С. 276–284.
99. Запорожец А.В. Психологическое развитие ребенка // Избранные психологические труды в 2 т. – М.: Педагогика, 1986. – Т. 1. – 820 с.
100. Запорожец А.В., Неверович Я.З. К вопросу о генезисе, функции и структуре эмоциональных процессов у ребенка // Вопросы психологии. – 1974. – № 6. – С. 58–73.
101. Зверева І.Д., Коваль Л.Г., Фролов П.Д. Діагностика моральної вихованості школярів: методичний посібник. – К.: Інститут системних досліджень освіти, 1995. – 154 с.
102. Земцовский И.И. Народная музыка и современность (К проблеме определения фольклора) // Современность и фольклор. Статьи и материалы. Сост. В.Е.Гусев, А.А.Горковенко. – М.: Музыка, 1977. – С. 28 – 75.
103. Зязюн І.А. Виховання естетичної культури школярів: Навч. посіб. / І.А.Зязюн, Н.Є.Миропольська, Л.О.Хлебнікова. – К.: ІЗМН, 1998. – 156 с.
104. Зязюн І.А. Краса педагогічної дії: Навч. посібн. для вчителів, аспірантів, студентів середніх та вищих навчальних закладів / І.А.Зязюн, Г.М.Сагач – К.: Українсько-фінський інститут менеджменту і бізнесу, 1997. – 302 с.
105. Зязюн І.А. Мистецтво навчальної і виховної дії // Професійно-художня освіта України: Зб. наук. праць / Редкол.: І.А.Зязюн (голова), В.О.Радкевич, Р.Т.Шмагало (заступники голови) та ін. – Київ–Черкаси: видавництво „Черкаський ЦНТЕІ”, 2003. – Випуск II. – С. 5–15.

106. Зязюн І.А. Педагогіка добра: ідеали і реалії: Посіб. для вчителів / І.А.Зязюн. – К.: МАУП, 2000. – 306 с.
107. Иваньо И.В. Очерк развития эстетической мысли Украины.– М.: Искусство, 1981. – 423 с.
108. Изард К. Эмоции человека / Под ред. Л. Я. Гозмана, М. С. Егоровой; Вступ. ст. А. Е. Ольшанниковой. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1980. – 439с.
109. Ильенков Э.В. Об эстетической природе фантазии. // Вопросы эстетики. Вып. 6. – М., 1964.
110. Іваницький А.І. Українська народна музична творчість: Посібник для вищих та середніх учбових закладів. – К.: Муз. Україна, 1990. – 336 с.
111. Іванчук М.Г. Інтегроване навчання: сутність та виховний потенціал. (Виховання особистості молодшого школяра в умовах інтегрованого підходу до навчання). – Чернівці: Рута, 2004. – 360 с.
112. Інноваційні педагогічні технології навчання професії. Монографія (Нікуліна А.С., Максименко Ю.Б., Матвеев Г.П., Заславська С.А. та ін., за ред. Нікуліної А.С.). – Донецьк: Донецький інститут післядипломної освіти інженерно-педагогічних працівників, 2005. – 385 с.
113. Кабалевский Д. Б. Воспитание ума и сердца: Кн. для учителя. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Просвещение, 1984. – 206 с.
114. Кабалевский Д.Б. Музыка и музыкальное воспитание. – М.: Знание, 1984.– 68 с.
115. Кабалевский Д.Б. Педагогические размышления. – М.: Педагогика, 1986.– 245 с
116. Кабалевський Д. Б. Як розповідати дітям про музику? – К.: Музична Україна, 1982. – 320 с.
117. Каган М.С. Мир общения: Проблема межсубъектных отношений. – М.: Политиздат, 1988. – 319 с.
118. Кант И. Критика эстетической способности суждения. // Кант И. Сочинения в шести томах / Под общ. ред. В. Ф. Асмуса, А. В. Гулыги, Т. И. Ойзермана. – М.: Мысль, 1966. – Т.5. – С. 201–379.
119. Кант И. Сочинения: В 6-ти т. – М.: Мысль, 1966. –Т.5. – 564 с.
120. Каньковський І. Деякі аспекти формування естетичного смаку в учнівській молоді. // Професійно-художня освіта України: Зб. наук. праць / Редкол.: І.А.Зязюн (голова), В.О.Радкевич, Р.Т.Шмагало (заступники голови) та ін. – Київ–Черкаси: видавництво „Черкаський ЦНТЕІ”, 2003. – Випуск II. – С.187–195.

121. Карпова С.Н., Лисюк Л.Г. Игра и нравственное развитие дошкольников. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1986. – 142 с.
122. Кекух Л.В. Формування стимулів до педагогічної творчості у майбутніх учителів початковий класів: Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.04 / Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України. – К., 2001. – 22 с.
123. Киричок В.А. Выявление уровня нравственной воспитанности младших школьников /Методические рекомендации/. – Запорожье, 1988. – 68 с.
124. Киричок В.А. Виховання культури почуттів і бажань молодших школярів // В.О.Сухомлинський і сучасність: Науково-методичний збірник. – К., 1994. – Вип.1. – С.149–154.
125. Киричок В.А. Селянська О. Уроки етики в 3 класі // Початкова школа. – 1998. – №2. – С. 18–22.
126. Кит Г.Г. Пути повышения эффективности практической подготовки студентов педвузов к воспитательной работе в школе: Дисс... канд. пед. наук: 13.00.01 / КГПИ им. А.М.Горького. – К., 1991. – 180 с.
127. Коваль Л.Г. Виховання почуття прекрасного. – К.: Рад. школа, 1983.–120 с.
128. Козловська І.М., Пайкуш М.А. Формування професійної майстерності майбутнього вчителя як єдність інтегративного та диференційованого підходів в умовах ступеневої освіти // Вісник Житомирського держ. пед. ун-ту – 2003. – № 13. – С. 66–71.
129. Колесса Ф. Шкільний співаник. З педагогічної спадщини композитора. – К.: Музична Україна, 1991. – 224 с.
130. Коменский Я. А. Избранные педагогические сочинения: В 2-х т. – М.: Педагогика, 1982. – Т.1. – 656 с.
131. Кондрашова Л.В. Нравственно-психологическая готовность студента к учительской деятельности. – К.: Вища школа, 1987. – 54 с.
132. Концепція національного виховання // Рідна школа.– 1995.– № 6.–С. 18–25.
133. Концепція художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх навчальних закладах // Педагогічна газета. – 2001.– № 12 (90).
134. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. – К.: Радянська школа, 1989. – 608 с.
135. Кравець М.С., Семашко О.М., Піча В.М. та ін. Культурологія: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів I–IV рівнів акредитації / за заг. ред. В.М.Пічі. – Львів: Магнолія плюс, 2003. – 235 с.

136. Кравцова Н.Є. Дитячий музичний фольклор як засіб виховання. // Наукові записки. Серія: Педагогіка і психологія. – Вип.5. – Вінниця: РВВ ДП „ДКФ”, 2001. – С. 78 – 81.
137. Краткий психологический словарь / Сост. Л.А.Карпенко. Под общ. ред. А.В.Петровского, М.Г.Ярошевского. – М.: Политиздат, 1985. – С.409.
138. Кремень В.Г. І універсальність підготовки випускника, і його адаптованість до ринку праці // Освіта. – 2003. – № 12. – 17 – 1 березня. – С. 4–5.
139. Критерії моральної вихованості молодших школярів / під ред. І.Д.Бега, С.Д.Максименка. – Київ: Радянська школа, 1989. – 96 с.
140. Кузь В.Г. Школа – центр виховання. – М: Педагогіка, 1991. – 149 с.
141. Кузь В., Руденко Ю., Сергійчук З. Основи національного виховання. – Умань, 1993. – 70 с.
142. Кузьмина Н.В. Способности, одаренность, талант учителя. – Л.: Знание, 1985. – 32 с.
143. Кузьмінський А.І., Омеляненко В.Л. Педагогіка: Підручник. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Знання-Прес, 2004. – 445 с.
144. Кульчицкая Е.И. Воспитание чувств детей в семье. – Киев: Рад. школа, 1988. – 120 с.
145. Кутузова Г.І. Підготовка студентів гуманітарних факультетів університетів до естетичного виховання школярів: Дис... канд. пед. наук: 13.00.01 / Ін-т проблем виховання АПН України. – К., 1998. – 186 с.
146. Лабунець В.М. Педагогічне забезпечення творчої активності молодших школярів в процесі колективного народно-інструментального музикування: Автореф. дис. ...канд. пед. наук: 13.00.01. – К., 1993. – 23с.
147. Лебедев В.К. Використання народних музичних інструментів у загальноосвітній школі. – Вінниця: НОВА КНИГА, 2004. – 112 с.
148. Лейбниц Г.-В. Начала природы и благодати, основанные на разуме // Лейбниц Г.-В. Собрание сочинений в 4-х томах. – М.: Мысль, 1982. - Т.1. – С. 404 – 412.
149. Леонтьєв П.П., Печенюк М.А. Буквар сопілкаря: Навчально-методичний посібник. – Хмельницький: Поділля, 1998. – 136 с.
150. Леонтович М.Д. Практичний курс навчання співу у середніх школах України (з педагогічної спадщини композитора). – К.: Муз. Україна, 1989. – 134 с.

151. Леонтьев А. Н. Избранные психологические произведения: В 2-х т. – М.: Педагогика, 1983. – Т.2. – 320 с.
152. Леонтьев А.Н. Избранные психологические произведения. – В 2-х т. М.: Педагогика, 1983. – Т.1. – 398 с.
153. Лещенко М.П. Зарубіжні технології підготовки учителів до естетичного виховання. – К.: АПН України, 1995. – 174 с.
154. Лещенко М.П. Мистецькі педагогічні технології як засіб підготовки вчителів до реалізації особистісно орієнтованої освітньої системи // Професійно-художня освіта України: Зб. наук. праць / Редкол.: І.А.Зязюн (голова), В.О.Радкевич, Р.Т.Шмагало (заступники голови) та ін. – Київ–Черкаси: видавництво „Черкаський ЦНТЕІ”, 2002. – С. 115–120.
155. Линенко А.Ф. Теория и практика формирования готовности студентов педагогических вузов к профессиональной деятельности: Дис... д-ра пед. наук: 13.00.01; 13.00.04 / АПН Украины. – К., 1996. – 403 с.
156. Лисенко М.В. Молодощі. Збірка танців та веснянок. Збірка народних пісень в хоровому розкладі. – К.: Муз. Україна, 1990. – 143 с.
157. Лихачев Б.Т. Теория эстетического воспитания школьников. – М.: Просвещение, 1985. – 176 с.
158. Лихачев Д.С. Земля родная. – М.: Просвещение, 1983. – 256 с.
159. Лозко Г.С. Українське народознавство. – К.: Зодіак-ЕКО, 1995. – 368 с.
160. Мазур Я. Буквар сопілкаря. – К.: Музична Україна, 1990. – 78 с.
161. Макаренко А.С. Педагогические сочинения в 8-ми т. – М.: Педагогика, 1983. – Т.1. – 366 с.
162. Маковій Гарафіна. Золоте віно з бабусиної скрині.– Чернівці, 1993.– 104 с.
163. Максимова В.Н. Межпредметные связи в процессе обучения. – М.: Просвещение, 1988. – 192 с.
164. Мандрик Ю.Б. Нравственно-эстетическое воспитание младших школьников средствами народной песни: Автореф. дис. .. канд. пед. наук: 13.00.01. / – К., 1989. – 21 с.
165. Масол Л.М., Беземчук Л.В., Очаковська Ю.О. Неземнова Т.О. Вивчення музики в 1–4 класах: Навч.-метод. посібник для вчителів. – Х.: Скорпіон, 2003. – 144 с.
166. Масол Л.М., Беземчук Л.В., Очаковська Ю.О. Неземнова Т.О. Вивчення музики в 5–8 класах: Навч.-метод. посібник для вчителів. – Х.: Скорпіон, 2003. – 128 с.

167. Михайличенко О.В. Нариси з історії музично-естетичного виховання молоді в Україні (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.). – К.: Видавничий центр КДЛУ, 1999. – 238 с.
168. Мойсеюк Н.Є. Педагогіка. Навчальний посібник. 2-е вид. – К.: Гранмна, 1999. – 350 с.
169. Моляко В.О. Психологічна готовність до творчої праці. – К.: Радянська школа, 1989. – 48 с.
170. Неменский Б. М. Мудрость красоты: О проблемах эстетического воспитания: Кн. для учителя. - М.: Просвещение, 1987. – 255 с.
171. Нечуй-Левицький І. Світогляд українського народу /Ескіз української міфології/. – К.: АТ „Обереги”, 1992. – 88 с.
172. Новий тлумачний словник української мови: У 4-х т. / Укладачі В.Яременко, О. Сліпушко. – Т. 3. – К.: Аконті, 2000. – С.359.
173. Новий тлумачний словник української мови: У 4-х т. / Укладачі В.Яременко, О.Сліпушко. – Т. 4. –К.: Аконті, 2000. – С.632.
174. Овсянников М.Ф. История эстетической мысли. –2-е изд. – М.: Высшая школа, 1984. – 336 с.
175. Овсянников М.Ф. Эстетика в прошлом, настоящем и будущем: Из истории эстет. мысли: Кн. для учащихся ст. классов. – М.: Просвещение, 1988. – 191 с.
176. Огієнко І. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу. – Катеринослав: Лейпціг: Укр. вид-во в Катеринославі, 1923. – 271 с.
177. Орлов В. Мистецтво і педагогічні технології // Мистецтво та освіта.–2001. – №1. – С. 8–12.
178. Орлов В. Технології мистецької освіти // Професійно-художня освіта України: Зб. наук. праць / Редкол.: І.А.Зязюн (голова), В.О.Радкевич, Р.Т.Шмагало (заступники голови) та ін. – Київ–Черкаси: видавництво „Черкаський ЦНТЕІ”, 2002. – С. 121–126.
179. Орлов В.Ф. Теоретичні та методичні засади професійного становлення майбутніх учителів мистецьких дисциплін: Дис... д-ра. пед. наук: 13.0.04 / Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України. – К., 2004. – 463 с.
180. Освітні технології: Навчально-методичний посібник / За ред. О.М.Пехоти. – К.: А.С.К., 2001. – 256 с.
181. Осипець Р.О. Виховання національної самосвідомості майбутніх учителів музики в процесі опанування українською-народнопісенною культурою:

Дис... канд. пед. наук: 13.00.01 / Ін-т проблем виховання АНН України. – К., 2000. – 198 с.

182. Отич О. Реалізація дидактичної функції українського пісенного фольклору у навчальному процесі професійно-художніх закладів освіти // Професійно-художня освіта України: Зб. наук. праць / Редкол.: І.А.Зязюн (голова), В.О.Радкевич, Р.Т.Шмагало (заступники голови) та ін. – Київ–Черкаси: видавництво „Черкаський ЦНТЕІ”, 2002. – С. 137–140.
183. Отич О.М. Підготовка вчителя початкових класів до виховної роботи в школі (на матеріалі пісенного фольклору): Дис... канд. пед. наук: 13.00.04 / Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України. – К., 1997. – 256 с.
184. Падалка Г.М. Учитель, музика, діти. – К.: Музична Україна, 1982. – 144 с.
185. Педагогічні технології у неперервній професійній освіті / За заг. ред. С.О.Сисоєвої. – К.: Віпол, 2001. – 510 с.
186. Педагогічний словник / За ред. М.Д.Ярмаченка. – К.: Педагогічна думка, 2001. – 516 с.
187. Песталоцци И. Г. Избранные педагогические сочинения: В 2-х т. / Под общ. ред. В. А. Ротенберг, В. М. Кларина. – М.: Педагогика, 1981. – Т.1. – 334 с.
188. Пехота Е.Н. Индивидуализация профессионально-педагогической подготовки учителя / Под общ. ред. И.А.Зязюна. – К.: Вища школа, 1997. – 245 с.
189. Печерська Е.П. Уроки музики в початкових класах: Навчальний посібник. – К.: Либідь, 2001. – 272 с.
190. Підготовка майбутнього вчителя до впровадження педагогічних технологій: Навчальний посібник / О.М.Пехота, В.Д.Будак, А.М.Старева, К.Ф.Нор, В.І.Шуляр, І.М.Михайлицька, І.В.Манькусь, Т.В.Тихонова, О.Є.Олексюк, О.І.Балицький; За ред. І.А.Зязюна, О.М.Пехоти. – К.: Видавництво А.С.К., 2003. – 240 с.
191. Пісні Буковини. Пісенник. – К.: Музична Україна, 1990. – 479 с.
192. Платон. Діалоги / Пер. з давньогр. – К.: Основи, 1995. – 394 с.
193. Подмазін С.І. Психологія особистісно-орієнтованого навчання. // Сучасні шкільні технології. ч. I. / Упоряд. І.Рожнятовська, В.В.Зоц. – К.: Ред. загальнопед. газ., 2004. – С. 50–63.
194. Полуянов Ю.А. Воображение и способности. (Новое в жизни, науке, технике. Сер. „Педагогика и психология”; № 11). – М.: Знание, 1982. – 96 с.

195. Пометун О.І. та ін. Сучасний урок. Інтегративні технологій навчання: Науково-методичний посібник. / О.І.О.І.Пометун, Л.В.Пироженко. За ред. О.І.Пометун. – К.: Видавництво А.С.К., 2004. – 192 с.
196. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. Музика 1–8 класи. – К.: Шкільний світ, 2001. – 239 с.
197. Процюк В.М. Навчіться грати на сопілці: Методика навчання гри на сопілці // Сільська школа України. – 2003. – №31(67).– С.23 – 33.
– №32(68). – С.13–27.
198. Психология: Словарь / Под общ. ред. А.В.Петровского, Г.М.Ярошевского. – М.: Политиздат, – 1990. – С.54.
199. Раппопорт С. Х. Искусство и эмоции.: Изд. 2-е, доп. – М.: Музыка, 1972. – 168с.
200. Раппопорт С. Х. От художника к зрителю: Как построено и как функционирует произведение искусства.– М.: Сов. художник, 1978.– 237 с.
201. Раппопорт С.Х. Искусство и личность // Искусство и школа: Книга для учителя / Сост. А.Василевский – М.: Просвещение, 1981. – С. 215–229.
202. Рейзенкінд Т.Й. Категорія інтеграції у професійній підготовці вчителя музики. // Рідна школа. – 2001. – № 2. – С. 29–31.
203. Рейковский Я. Экспериментальная психология эмоций / Пер. с польск. и вступ. ст. В. К. Вилюнаса; Общ. ред. О. В. Овчинниковой. – М.: Прогресс, 1979. – 392с.
204. Рибалка В.В. Психологія розвитку творчої особистості: Навчальний посібник – К.: ІЗМН, 1996. – 236 с.
205. Ростовський О.Я. Методика викладання музики в основній школі: Навчально-методичний посібник. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2001. – 272 с.
206. Ростовський О.Я. Методика викладання музики у початковій школі: Навчально-методичний посібник. – 2-е вид., доп. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2000. – 216 с.
207. Ростовський О.Я. Педагогіка музичного сприймання. Навчально-методичний посібник. – К.: ІЗМН, 1997. – 248 с.
208. Рубинштейн С.Л. Эмоции // Психология эмоций. Тексты / Под ред. В. К. Вилюнаса, Ю. Б. Гиппенрейтер. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1984. – С. 152–161.
209. Рубинштейн С.Л. Принципы и пути развития психологии – М.: Изд. Академии СРСР, 1959. – 354 с.

210. Рубинштейн С.Л. Проблемы общей психологии. – 2 изд. – М.: Педагогика, 1976. – 416 с.
211. Рувинский Л.И. Психолого-педагогические проблемы нравственного воспитания школьников. – М.: Педагогика, 1981. – 128 с.
212. Рудницкая О.П. Педагогические проблемы восприятия музыки // Музыкальное восприятие как предмет комплексного исследования /Сост. А.Г.Костюк. – К.: Музична Україна, 1986. – С. 70–84.
213. Рудницька О.П. Інтерактивні зв'язки у викладанні предметів художньо-естетичного циклу // Початкова школа. – 2004. – № 5. – С. 40–43.
214. Рудницька О.П. Педагогіка: загальна та мистецька: Навчальний посібник. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2005. – 360 с.
215. Рудницька О.П. Сприйняття музики і педагогічна культура вчителя: Навчальний посібник. – К.: КДПІ, 1992. – 96 с.
216. Руссо Ж.-Ж. Педагогические сочинения: В 2 т. – М.: Просвещение, 1981. – Т.1. – 234 с.
217. Савченко Н.С. Підготовка вчителя о формування естетичних орієнтацій молодших школярів на цінності народного мистецтва (в умовах позакласної діяльності): Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.04 / Луганський держ. педагогічний ун-т ім. Т.Г.Шевченка. – Луганськ, 2001. – 20с.
218. Савченко О.Я. Удосконалення професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів. // Початкова школа – 2001. № 7 – С. 1–4.
219. Савченко О.Я. Новий етап розвитку шкільної освіти і підготовка майбутнього вчителя. // Шлях освіти. – 2003. – № 3. – С. 2–6.
220. Семенов Е.В. Специфика нравственного воспитания // Актуальные проблемы нравственного воспитания.– Новосибирск:Наука, 1987.– С. 3–12.
221. Семиченко В.А. Концепция целостности и ее реализация в профессиональной подготовке будущих учителей: Дис... д-ра психол. наук: 19.00.07. – К., 1992. – 432с.
222. Сидоренко В.К. Інтеграція навчальних предметів як педагогічна категорія // Проблеми наступності та інтеграції змісту навчання у системі „школа – ПТУ – вуз”: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – Вінниця, 1996. – С.96 – 98.
223. Симонов П. В. Что такое эмоция? – М.: Наука, 1966. – 93 с.
224. Сирота З.М. Підготовка майбутніх учителів до музично-творчого розвитку учнів початкових класів: Дис...канд. пед. наук: 13.00.04 / Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України.– К., 2005.– 264 с.

225. Сисоєва С.О. Педагогічна творчість: Монографія. – Харків–Київ: Каравелла, 1998. – 150 с.
226. Сисоєва С.О. Підготовка вчителя до формування творчої особистості учня: Монографія: – К.: Поліграф книга, 1996. – 406 с.
227. Сковорода Г. С. Вірші. Пісні. Байки. Діалоги. Трактати. Притчі. Прозові переклади. Листи. / Упоряд., прим., вступ. ст. І. В. Іваньо. – К.: Наук. думка, 1983. – 542 с.
228. Сластенин В.А. Формирование профессиональной культуры учителя: Уч. пособие. – М.: Прометей, 1993. – 177 с.
229. Сметанський М.І. Проблеми професіоналізму у вищій школі. // Вища освіта України. – 2006. – № 2. – С. 67–72.
230. Сорочинська В.Є. Цілісне становлення особистості майбутнього вчителя // Педагогіка і психологія. – 1999. – № 3. – С. 87–94.
231. Сохор А.Н. Музыка как вид искусства. –2-е изд.– М.: Музыка, 1970. – 192 с.
232. Спенсер Г. Основания психологии. // Спенсер Г. Синтетическая философия: Пер. с англ. – К.: Ника-Центр, 1997. – С. 142 – 250.
233. Стельмахович М.Г. Народна педагогіка. – К.: Радянська школа, 1985. – 312 с.
234. Степовий Я. Проліски. Збірник пісень для дітей. – К.: Музична Україна, 1983. – 112 с.
235. Стеценко К. Українська пісня в народній школі. // Кирило Стеценко. Спогади, листи, матеріали. – К., 1981. – С. 6 – 7.
236. Стратан Т.Б. Формування педагогічної майстерності майбутніх учителів музики засобами мистецтва: Дис... канд. пед. наук: 13.00.04 / Український держ. педагогічний ун-т ім. М.П.Драгоманова. – К., 1996. – 178 с.
237. Субботский Е.В. Психологические основы нравственного развития личности дошкольника: Автореф. дис... докт. психол. наук. – Тбилиси, 1984. – 48 с.
238. Сухомлинский В.А. О воспитании. – М.: Политиздат, 1975. – 394 с.
239. Сухомлинський В. О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості // Сухомлинський В. О. Вибрані твори в п'яти томах. – К.: Рад. школа, 1976. –Т.1. – С. 55–206.
240. Сухомлинський В.О. Вибрані твори В 5 т. – К.: Радянська школа,1977. – Т.4. – 640 с.

241. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям. Народження громадянина. Листи до сина.// Вибрані твори. В 5-ти т. – Т.3 . – К.: Радянська школа, 1977. – 670 с.
242. Сухомлинський В.О. Як виховати справжню людину// Вибрані твори: В 5-ти т. – К.: Радянська школа, 1977. – Т.2. – 670 с.
243. Тарасенко Г.С. Дивосвіт. – К.: МПП Центр “Київ”, 1995. – 204 с.
244. Тарасенко Г.С., Нестерович Б.І. Аксиологічний підхід до інтеграції мистецьких дисциплін у контексті гуманітаризації вищої освіти // Вісник Житомирського держ. пед. університету ім. І.Франка. – 2005. – № 21. – С. 12–15.
245. Тарасенко Г.С. Формування естетико-екологічної культури вчителя: Дис... д-ра пед. наук: 13.00.04 / АПН України. – К., 1996. – 453 с.
246. Теплов Б.М. Избранные труды в 2-х т.– М.: Педагогика, 1985.– Т.1. – 329 с.
247. Ткач Р.В. Психологічні особливості творчої активності молодших школярів у процесі фольклорно-ігрової діяльності: Автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.07 / Інститут психології ім. Г.С.Костюка. АПН України. – К., 1999. – 19 с.
248. Ткаченко О.М. Використання українського музичного фольклору в організації дозвілля школярів. // Педагогічний процес: теорія і практика. Зб. наукових праць. Випуск 2. – К.: ПП „ЕКМО”, 2003 – С. 197–203.
249. Українські народні прислів'я та приказки. – Харків: МОСТ- Торнадо, 2002.– 320 с.
250. Учителю о педагогической технике /Под ред. Л.И.Рувинского. – М.: Педагогика, 1987. – 160 с.
251. Ушинский К.Д. Педагогические сочинения в 6 т.– М.: Педагогика, 1988. – Т.1. – 418 с.
252. Ушинський К. Д. Вибрані педагогічні твори: У 2-х т. Пер. з рос.– / Редкол. В. М. Столетов (голова) та ін. – К.: Рад. школа, 1983. – Т.1.: Теоретичні проблеми педагогіки / Склад і підгот. до друку Е. Д. Дніпров; за ред. О. І. Пискунова (відпов. ред.) та ін. – 488 с.
253. Філософський словник / За ред. В.І.Шинкарука. – 2 вид. перероб. і доп. – К.: Голов. ред. УРЕ, 1986. – 800 с.
254. Фокина Н.О. Особенности нравственного развития младших школьников // Советская педагогика. – 1985. – № 4. – С. 45–48.
255. Фольклорні записи Марка Вовчка та Опанаса Марковича. – К.: Наукова думка, 1983. – 527 с.

256. Цицерон Из разных произведений // История эстетики. Памятники мировой мысли. В пяти томах / Ред. кол.: М. Ф. Овсянников (гл. ред.), З. И. Гершкович, М. А. Лифшиц и др. – М.: Изд-во Акад. худ-в СССР, 1962-1967. – Т. 1. – С. 192 – 195.
257. Чепиков М.Г. Интеграция науки: Филос. очерк. – М.: Мысль, 1981.– 276 с.
258. Чорна К.І. Патріотизм – духовна цінність громадян України // Цінності освіти і виховання. – К., 1997. – С. 3 – 6.
259. Чудновский В.Э. Нравственная устойчивость личности: Психологическое исследование. – М.: Педагогика, 1981. – 203 с.
260. Чуковский К.И. Сочинения в двух томах. Том. 1.– М.: Правда, 1990.– 654 с.
261. Шацкая В.Н. Музыкально-эстетическое воспитание детей и юношества. – М.: Педагогика, 1975. – 200 с.
262. Шацкий С.Т. Избранные педагогические сочинения. – М.: Педагогика, 1980. – Т.1. – 304 с., Т.2. – 414 с.
263. Шевченко Г.П. Эстетическое воспитание в школе: Учеб.-метод. пособие. – К.: Рад. школа, 1985. – 114 с.
264. Шестаков В. П., Коровин В. И. Вступительная статья. Между Ренесансом и Просвещением // Идеи эстетического воспитания. Антология. В 2-х т. /Ред.-сост. В. Шестаков. – М.: Искусство, 1973. – Т.2. – С. 5–52.
265. Шіллер Ф. Естетика / Упоряд., вступ. ст., комент. Б. М. Гавришкова. Фаховий редактор канд. філос. наук Є. М. Причепій. – К.: Мистецтво, 1974. – 360 с.
266. Школяр Л.В. Идеи развивающего образования в музыкальной педагогике школы. // Теория и методика музыкального образования детей: Научно-методическое пособие / Л.В.Школяр, М.С.Красильникова, Е.Д.Критская и др.– 2-е изд. – М.: Флинта: Наука, 1999. – С. 47–79.
267. Энциклопедический словарь.– М.: Советская энциклопедия, 1984. – 1600 с.
268. Юм Д. Трактат о человеческой природе: О незнании; Об аффектах; О морали. Пер. с англ. – Минск: ООО “Попурри”, 1998. – 720с.
269. Яківчук А. Храм – свято гостинності. // Буковинський журнал. – 1992. – № 4–5. – С. 209–211.
270. Якобсон П. М. Психология чувств. – М.: Изд-во АПН РСФСР, 1958.– 384 с.
271. Якобсон П.М. Психология художественного творчества. – М.: Знание, 1971. – 48 с.
272. Якобсон С.Г. Психологические проблемы этического развития детей. – М.: Педагогика, 1984. – 144 с.

273. Яновская М.Г. Эмоциональные аспекты нравственного воспитания. – М.: Просвещение, 1986. – 156 с.
274. Klingberg Z. Unterrichtsprozeß und didaktische Fragestellung Studien und Versuche Volk und Wissen Volkseigener Verlag, – Berlin, 1982. – 256 s.
275. Kohlberg L. Stage and sequence: The cognitive-developmental approach to socialisation // Theoretical approaches to socialisation / Ed. Cosling D. – Chicago, 1969. – p. 347– 400.

Додатки

Додаток А

**Вивчення розуміння вчителями музики важливості
народної музичної творчості у навчально-виховному процесі
школи. (Анкета)**

- 1. Яке місце в навчально-виховному процесі Вашої школи (класу) займає українська народна музична творчість? (Обведіть потрібне)**
- а) використовується лише на уроках музики;
 - б) є однією з ланок міжпредметних зв'язків у викладанні літератури (читання), музики і образотворчого мистецтва;
 - в) використовується у шкільних гуртках;
 - г) використовується у різних формах позакласної роботи;
 - д) _____
- 2. Яке Ваше ставлення до української народної музичної творчості?**
- а) захоплююся різними її жанрами;
 - б) сам(а) виконую народні пісні;
 - в) веду відповідний гурток;
 - г) не цікавлюся;
 - д) _____
- 3. Яке ставлення учнів Вашої школи (класу) до української народної музичної творчості?**
- а) займаються захоплено;
 - б) цікавляться;
 - в) не цікавляться;
 - г) віддають перевагу іншим видам діяльності;
 - д) вивчають відповідно до програмових вимог;
 - е) _____
- 4. Чи цікавляться українською народною музичною творчістю батьки Ваших учнів, чи беруть участь у шкільних (класних) заходах, які пов'язані з фольклором?**
- а) постійно займаються і цікавляться;
 - б) люблять і співають народні пісні всією сім'єю;
 - в) не займаються, не цікавляться;
 - г) беруть участь у концертах, фольклорних святах;
 - д) важко відповісти
 - е) _____

Дякуємо за відповіді

Додаток Б.1.

**Оцінювання батьками особистісних якостей дитини
Анкета**

Дайте характеристику Вашій дитині у стверджувальній чи заперечній формі („ – ” чи „ + ”) за такими ознаками:

1. Чуйна _____
2. Доброзичлива _____
3. Щира _____
4. Жорстока _____
5. Замкнута _____
6. Байдужа _____
7. Вразлива _____
8. Часто звертається за допомогою _____
9. Охоче допомагає старшим (сама, на прохання) _____
10. Реагує на зауваження, похвалу _____
11. Наполеглива, доводить справу до кінця _____
12. Емоційна _____
13. Сором'язлива _____
14. Заздрісна _____
15. Самовпевнена _____

Дякуємо за відповіді

Таблиця Б.1.

Показники оцінки моральної поведінки дітей батьками (n = 108)

Моральні почуття	абс. ч.	%
Чуйність	60	55,6
Доброзичливість	58	53,7
Щирість	30	27,8
Старанність	25	23,1

Таблиця Б.2.

Показники зацікавленості батьків українською народною музичною творчістю та їх участі у фольклорних заходах класу, школи (n = 108)

Запитання для батьків	абс.ч.	%
Чи цікавитеся Ви українською народною музичною творчістю?	59	54,6
Чи берете участь у фольклорних заходах класу, школи?	37	34,3
Чи проявляєте власну ініціативу?	9	8,3
Чи берете участь на прохання вчителя?	28	25,9

Таблиця Б.3.

Рівень розуміння молодшими школярами моральних понять (n = 108)

Класи Рівні	1 клас (29 уч.)		2 клас (27 уч.)		3 клас (26 уч.)		4 клас (26 уч.)	
	абс.ч.	%	абс.ч.	%	абс.ч.	%	абс.ч.	%
Високий	4	13,8	7	25,9	10	38,5	12	46,2
Середній	9	31,0	9	33,3	9	34,6	8	30,7
Низький	16	55,2	11	40,7	7	26,9	6	23,1

Додаток Б.2.

Виявлення обсягу знань молодших школярів про моральну поведінку

Анкета

1. Які чарівні слова ви знаєте? _____

2. Дайте пояснення слів:
 - доброта

 - чуйність

 - жорстокість

3. Яку людину можна вважати доброю? _____

4. Чи хочеш ти бути доброю людиною? _____

5. Для чого потрібна доброта? _____

6. Яку людину можна вважати справедливою? _____

7. Яку людину можна вважати жорстокою? _____

8. Які якості тобі подобаються в людях? _____

9. Які якості тобі не подобаються в людях? _____

Дякуємо за відповіді

Додаток Б.3.

**Виявлення особливостей засвоєння
моральних норм молодшими школярами**

Анкета

Дайте відповіді на запитання:

1. Чому не можна обманювати? _____

2. Чи потрібно ділитися з іншими? _____

3. Чи захищали ви кого-небудь? Чому? _____

4. Чи допомагаєте Ви дорослим, друзям? Чому? _____

5. Чому не можна брати чужого? _____

6. Чому не можна ображати інших? _____

продовження додатку Б.3.

**Виявлення особливостей та рівня засвоєння
молодшими школярами моральних норм**

Опитувальник

- Ви вже стали дорослішими, з'явилось чимало нових друзів, із якими вчитеся, граєтесь. Кожен день спілкуєтесь з дорослими: батьками, вчителями, знайомими. Мабуть, по-різному буває: добре й погане.
- Як ви думаєте, чому треба допомагати іншим, не ображати і т.д.?
- Що означає допомогти іншому?
- Чому треба допомагати іншим?
- Чи було так, що ви не допомогли? Чому?
- Що означає обманювати?
- Чому не можна обманювати?
- Чи був випадок, коли вас обманули? Як це трапилось?
- Чому не можна брати чужого?
- Чи брали ви коли-небудь чуже? Як це трапилось?
- Що означає захищати іншого?
- Чому треба захищати іншого?
- Чи були випадки, коли ви не захищали ображеного? Як це сталось?
- Що означає поважати старших і дорослих?
- Чому треба поважати старших і дорослих?
- Що означає поділитись з іншим?
- Що означає образити іншого?
- Чи було таке, що ви образили когось? Як це трапилось?

Додаток Б.4. НЕЗАКІНЧЕНІ СИТУАЦІЇ

Норма " Поділись з іншим". Українська народна пісня "Як діждемо літа" (2 клас): – З чого пекли паляниці? – З чим пропонували паляниці молодим?

- Чим пригощали дівчат і хлопців? – А що дісталось старій Тетяні?
- Чим ділились діти?

Ситуація. Восени учні 2 класу разом з учителькою ходили у парк. Там вони спостерігали за змінами в природі. Педагог запропонувала дітям для використання на уроках праці назбирати осінніх барвистих листочків. Найбільше золотаво-червоних з яскравими прожилками листків назбирав Петрик. Тільки Маринка сумувала: вона шукала загублену хусточку.

Норма "Захищай товариша". Українська народна пісня в обробці Я.Степового "Дітки колом стоять" (1 клас):

- Чому мишка тікає від котика? – Як ми у грі допомагаємо мишці утекти від котика? – Чи доводилось вам захищати кого-небудь?

Ситуація. Миколка та Василько повертались зі школи. попереду них за десять метрів йшла дівчинка з їхнього класу. Раптом з двору, де жили хлопчики, вибігла велика чорна собака і почала гавкати. Однокласниця злякалась.

Українська народна пісня "Я коза ярая" (2 клас):

- Хто вигнав зайчика з його хатки? – Які звірі хотіли зайчикові допомогти? – Хто допоміг зайчикові?

Норма "Допомагай дорослим". Українська народна пісня: "Грицю, Грицю, до роботи" (3 клас): – Чим мотивував Гриць свою відмову від роботи?

- Якими словами можна охарактеризувати поведінку хлопчика?
- Як ви вдома допомагаєте дорослим?

Ситуація. Сім'я Галинки чекала гостей. Ось-ось вони повинні прийти. Мати не встигала впоратись й попросила допомогти Галинку, яка в цей час дивилась телевізор. Якщо вона буде дивитись телевізор – не допоможе мамі, а якщо піде допомагати мамі, то не подивиться кінофільм.

ЗАКІНЧЕНІ СИТУАЦІЇ

Норма "Не обманюй". Українські народні пісні: "Чи не той то Омелько" (3 клас додатково), "Вербовая дощечка" (2 клас), "Грицю, Грицю, до роботи" (3 клас):

- Чому Омелько та Гриць обманювали? – Настя обманювала чи жартувала? – Чому не можна обманювати?

Ситуація. Макулатуру, яку приносили діти до школи, віднесли для зважування. Олексій, на прохання Олени Петрівни, записував вагу макулатури, яку приніс кожен клас. Коли з'ясувалося, що 3А і 3Б приніс однакову кількість макулатури, учень дописав для свого класу ще кілька кілограмів.

Норма "Не бери чужого". Українські народні пісні "Галя по садочку ходила" (2 клас), "Журавель" (4 клас). У процесі бесіди дітям пропонували дати відповіді на запитання: – Чому сумувала дівчинка? – Чи знайшла вона хусточку? – Що поганого робив журавель?

Ситуація. Роман грався у дворі . Біля дерева він побачив самокат хлопчика із сусіднього двору. Хлопчик його дуже беріг і кататися не дозволяв нікому. Але зараз він пішов із мамою до лікаря, то прийде не скоро. Роман переконався, що ніхто не бачить і почав кататись.

Норма "Допомагай старшим". Українські народні пісні "Дівка Явдошка" (3 клас), "Вийшли в поле косарі" (4 клас), "Ходить сонко по вулиці" (4 клас):

- Хто допомагав Явдошці працювати в полі?
- Скільки косарів було в полі? – Чому?

Ситуація. Мама попросила Сергійка забрати зі школи сестричку. Сергійко вийшов із квартири. Раптом його покликали товариші грати у футбол. Якщо він піде за сестричкою, то хлопці його чекати не будуть. А якщо піде грати у футбол - не встигне забрати сестричку. Сергійко вирішив: хай сестричку забере мама.

Таблиця Б.4.

Співвідношення типів обґрунтувань дотримання моральних норм (n = 108)

<i>Моральні норми</i>	<i>Тип обґрунтування</i>					
	<i>Альтруїстичний</i>		<i>Егоцентричний</i>		<i>Альтруїстично-егоцентричний</i>	
	<i>абс.ч</i>	<i>%</i>	<i>абс.ч</i>	<i>%</i>	<i>абс.ч</i>	<i>%</i>
Не обманюй	17	15,7	71	65,7	20	18,5
Не бери чужого	19	17,6	58	53,7	31	28,7
Допомагай старшим	59	54,6	41	37,9	8	7,4
Поділись з ближнім	34	31,5	68	62,9	6	5,6
Не ображай ближнього	42	38,9	45	41,7	21	19,4
Захищай товариша	69	63,9	25	23,1	14	13,0

Таблиця Б.5.

Дотримання моральних норм молодшими школярами при вирішенні колізій (n = 108)

<i>Моральні норми</i>	<i>Порушили</i>		<i>Не порушили</i>	
	<i>абс.ч.</i>	<i>%</i>	<i>абс.ч.</i>	<i>%</i>
Не обманюй	55	50,9	53	49,1
Не бери чужого	35	32,4	73	67,6
Допомагай старшим	9	8,3	99	91,7
Поділись з ближнім	29	26,9	79	73,1
Не ображай ближнього	52	48,1	56	51,9
Захищай товариша	8	7,4	100	92,6

Додаток Б.5.

Вивчення у молодших школярів рівня знань та інтересу до народної музичної творчості (анкета)

1. Чи любиш ти співати? (Підкресли потрібне)

ТАК

НІ

2. Яка твоя улюблена народна пісня? Назви, будь-ласка.

3. Які українські народні пісні ти знаєш? (Підкресли)

1. Подоляночка

3. Веселі гуси

2. Галя по садочку ходила

4. Ой на горі жито

4. Мелодію якої пісні з попереднього запитання ти зараз почув?

(Вкажи порядковий номер) _____

5. Які колискові пісні ти знаєш? (Підкресли)

1. Котику сіренький

3. Ой ходить сон

2. Ходить сонко по вулиці

4. Ой ти кіт, ти муркіт

6. Мелодію якої пісні з попереднього запитання ти зараз почув?

(Вкажи порядковий номер) _____

7. Які українські народні танці ти знаєш, бачив, знаєш мелодію? (Підкресли)

1. Гопак

3. Увиванець

2. Козачок

4. Коломийка

8. Мелодію якого танцю з попереднього запитання ти зараз почув?

(Вкажи порядковий номер) _____

9. Які народні інструменти ти знаєш? (Підкресли)

1. Сопілка

3. Цимбали

2. Скрипка

4. Бандура

10. Яка музика прозвучала? На якому інструменті?

(Підкресли, вкажи порядковий номер) _____

Радісна

Сумна

11. Яка музика зараз прозвучала? (Підкресли)

Рішуча

Мрійлива

12. Яку музику ти любиш слухати? (Підкресли)

Радісна

Сумна

Рішуча

Мрійлива

13. Вкажи твою улюблену передачу з телебачення чи радіо?

14. Чи співають пісні твої батьки, бабусі, дідусі? Якщо так, то вкажи які.

Дякуємо за відповіді

Вивчення рівня інтересу молодших школярів до народної музики

(n = 53)

	Запитання анкети	Зміст відповідей дітей			
		Так (Правильна)		Ні (Неправильна)	
		абс.ч.	%	абс.ч.	%
1.	Чи любиш ти співати?	48	90,6	5	9,4
3.	Які українські народні пісні ти знаєш? <ul style="list-style-type: none"> • „Подільночка” • „Галя по садочку ходила” • „Веселі гуси” • „Ой на горі жито” 	30	56,6		
		29	54,7		
		18	34,0		
		30	56,6		
4.	Мелодію якої пісні ти почув? (Звучала „Подільночка”)	51	96,2	2	3,8
5.	Які колискові пісні ти знаєш? <ul style="list-style-type: none"> • „Котику сіренький” • „Ходить сонко по вулиці” • „Ой ходить сон” • „Ой ти кіт, ти муркіт” 	35	66,0		
		3	5,7		
		20	37,7		
		12	22,6		
6.	Мелодію якої колискової ти почув? (Звучала пісня „Котику сіренький”)	17	32,1	36	67,9
7.	Які українські народні танці ти знаєш? <ul style="list-style-type: none"> • „Гопак” • „Козачок” • „Увиванець” • „Коломийка” 	45	84,9		
		21	39,6		
		3	5,7		
		17	32,1		
8.	Який танець прозвучав? (Звучав танець „Коломийка”)	30	56,6	23	43,4

9.	Які українські народні інструменти ти знаєш?	46	86,8		
	• Сопілка	35	66,0		
	• Скрипка	27	50,9		
	• Цимбали	39	73,6		
	• Бандура				
12	Яку музику ти любиш слухати?				
	• Радісну	39	73,6		
	• Сумну	16	30,2		
	• Рішучу	9	17,0		
	• Мрійливу	30	56,6		
14	Чи співають пісні твої батьки, бабусі, дідусі?	40	75,5	13	24,5
	Які?				
	• Народні	19	35,8		
	• Сучасні естрадні	21	39,6		

Додаток Д

**Виявлення рівня інтересу майбутніх учителів музики
до української народної музичної творчості**

Анкета

1. Наскільки важливим для Вас особисто, як майбутнього вчителя музики, є вивчення вказаних предметів:

1. Основний муз. інструмент	_____	А) НЕ ОBOB'ЯЗКОВО
2. Додатковий муз. інструмент	_____	
3. Вокальний клас	_____	Б) НЕ ДУЖЕ ВАЖЛИВО
4. Диригування	_____	
5. Елементарна теорія музики	_____	В) ВАЖЛИВО
6. Музична література	_____	
7. Народна музична творчість	_____	Г) ДУЖЕ ВАЖЛИВО
8. Гармонія	_____	
9. Робота з хором	_____	
10. Сольфеджіо	_____	

2. Чи є у Вас особиста фонотека? (Підкресліть)

- а) Так. б) Ні.

3. Записи якої музики є у Вашій фонотеці? (Підкресліть)

- а) класичної; б) народної; в) естрадної.

4. Якій музиці Ви віддаєте перевагу? (Підкресліть)

- а) класичній; б) естрадній; в) народній.

5. Якій манері виконання під час слухання народних пісень віддаєте перевагу?

- а) академічній; б) автентичній; в) народній.

6. Чи займалися Ви до вступу в навчальний заклад у фольклорних гуртках?

(Підкресліть)

- а) Так. б) Ні.

7. Чи співають українські народні пісні у Вашій сім'ї? (Підкресліть)

- а) Так. б) Ні.

8. Вкажіть які народні свята й обряди шанують у Вашій сім'ї. _____

продовж. додатку Д

9. Вкажіть та обґрунтуйте роль використання української народної музичної творчості у морально-естетичному вихованні дітей.

(Підкресліть)

а) важлива; б) важлива, але не дуже; в) не обов'язкова

10. Чи доводилось Вам раніше чути ці твори: а) так; б) ні.

1. _____ 2. _____ 3. _____

11. Який з творів, що прозвучали, Ви б вибрали для бесіди зі школярами про народну пісню? (Обведіть лише один) Вкажіть чому.

1. 2. 3.

12. Вкажіть інший твір (не з тих, які прозвучали), який Ви б вибрали як ілюстрацію до бесіди. Зазначте манеру його виконання.

13. Як Ви думаєте, яка роль вчителя музики у морально-естетичному вихованні школярів?

14. Чи володієте Ви достатніми знаннями, навичками і вміннями для здійснення морально-естетичного виховання школярів засобами музичного фольклору?

а) так; б) частково; в) ні

Дякуємо за відповіді

Додаток Е

Програма з курсу „Педагогічні технології морально-естетичного виховання молодших школярів засобами музичного фольклору”

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Майбутнє залежить від того, як будуть виховані наші діти, якими виростуть сьогоднішні школярі, студенти – завтрашні громадяни України.

У час відродження національної школи, національної свідомості велике значення має формування повноцінного майбутнього педагога готового до цілеспрямованого навчання і виховання підростаючого покоління, до формування всебічно розвиненої особистості.

Розвивати і примножувати культурно-історичні традиції українського народу зможе лише покоління, виплекане на наших багатовікових цінностях і надбаннях.

Саме в музичному фольклорі, який позитивно впливає на формування учнівської молоді сприяє розвитку її обдарованості, вихованню національної гордості і причетності до мистецького фонду українського народу, закладені величезні виховні моральні й естетичні можливості.

Метою курсу "Педагогічні технології морально-естетичного виховання молодших школярів засобами музичного фольклору" є:

- формування готовності майбутніх учителів музики до виховання у молодших школярів морально-естетичних почуттів засобами музичного фольклору через розвиток морально-естетичного, емоційно-мотиваційного, когнітивного, процесуально-операційного компонентів особистості вчителя;
- формування стійкої потреби у вдосконаленні знань з фольклору, розуміння морально-естетичної сутності народної музики, залучення студентів до збирання та вивчення зразків народної музичної творчості;

продовження додатку Е

– ознайомлення з морально-естетичним вихованням засобами фольклору в історико-педагогічній культурі, методами і прийомами, шляхами і умовами морально-естетичного виховання засобами народної музичної творчості.

Завданнями курсу є:

1. Ознайомлення з:

- поняттями естетичної і моральної цінності народної музичної творчості як засобу виховання дітей;
- традиціями народної педагогіки, її методами, принципами виховання засобами фольклору;
- жанрами і формами дитячого фольклору, його виховними можливостями;
- народними піснями, які пов'язані з рухом;
- функціями, виховними можливостями календарно-обрядових пісень;
- прийомами використання на уроках музики хроматичної сопілки;
- народною музичною творчістю буковинського краю.

2. Формування:

- повноцінного сприймання народної музики;
- уявлень про основні закономірності музичної мови в народному мистецтві;
- умінь і навичок використання системи практичних способів і прийомів у діяльності з дітьми по засвоєнню музичного фольклору: налаштувати на сприймання народної музики, проаналізувати зміст пісні, вміти емоційно розповісти про неї, показати як виконується музичний твір, постійно залучати дітей до творчої діяльності.

В результаті вивчення курсу студенти повинні володіти:

- вищою морально-естетичною культурою, розумінням значимості використання виховного потенціалу музичного фольклору в роботі з дітьми, стійкою потребою у вдосконаленні знань з фольклору;
- психолого-педагогічними знаннями з народної педагогіки;
- педагогічними технологіями морально-естетичного виховання молодших школярів засобами народної музичної творчості.

продовження додатку Е

Навчально-тематичний план

	Тема заняття	Кількість навчальних годин				
		Всього	Теоретичні	Практичні	Лабораторні	Самостійна робота
1.	Мета і завдання факультативу. Українська народна творчість як засіб морально-естетичного виховання молодших школярів. Виховання засобами музичного фольклору. Мета, пріоритетні напрями національного виховання в Державній національній програмі "Освіта" ("Україна ХХІ століття"). Концепція, мета музичного виховання школярів.	2	2			
2.	Традиції народної педагогіки в морально-естетичному вихованні дітей. Український музичний фольклор у творчості композиторів. Виховний вплив української народної творчості у педагогічній спадщині видатних митців України: М.Лисенко, К.Стеценко, Я.Степовий, М.Леонтович, Ф.Колесса, В.Верховинець, П.Козицький, С.Воробкевич та ін.	2	2			2
3.	Організація, основні принципи, форми і методи роботи з фольклором в загальноосвітніх навчальних закладах. Музичний фольклор в програмах з музики для ЗНЗ. Позакласна та позашкільна робота з морально-естетичного виховання засобами музичного фольклору.	2	2			
4.	Українські народні музичні інструменти. Технології їх використання на уроці музики. Технологія використання хроматичної сопілки на уроках та в позаурочний час.	4	2	1	1	2
5.	Жанри і форми дитячого фольклору. Виховні можливості гри. Українські народні пісні-ігри для дітей. Технологія використання народних пісень-ігор.	4	2	2		2
6.	Українські народні пісні, які пов'язані з рухами.	4	1	2	1	2
7.	Дитячий фольклор малих жанрів – скоромовки, лічилки, загадки, прислів'я, поговірки. Технології їх використання в мор.-естетичному вихованні дітей.	2	1	1		2
8.	Колискові пісні. Їх виховне значення. Вокально-хорові вправи на матеріалі українських народних пісень. Морально-естетичне виховання в процесі роботи над розучуванням вправ.	2	1	1		2
9.	Казка – жанр української народної творчості. Казки про тварин, чарівні казки, казки про українські народні інструменти. Інсценізація казки.	2	1	1		2
10.	Народні свята, обряди. Їх функції та виховні можливості. Зимові календарні свята. Весняні пісні та заклички. Календарні обрядові пісні літнього та осіннього циклів.	2		2		2
11.	Музичний фольклор буковинського краю.	6	2	4		2
Всього:		32	16	14	2	22

Додаток Ж
Програма з курсу
„Хроматична сопілка в загальноосвітній школі”
ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Народна пісня – це неповторної краси чисте і світле джерело. Від батьків до дітей, з покоління у покоління, від серця до серця несе вона у собі образ свого творця. Тільки істинна любов до рідного краю, чистота і благородство, відчуття єдності з народом і природою, безкорисність і духовне випередження свого часу, поетичність і фантазія породжують творчий потяг до створення пісні. З далекого минулого несуть нам перлини народної пісенної творчості дивовижну свіжість і мудрість, скромність, ніжність і сердечну доброту.

Свідченням значного впливу народної пісні у формуванні гармонійно розвиненої особистості є звертання до музичного фольклору багатьох композиторів-педагогів (М.Лисенко, Я.Степовий, М.Леонтович, П.Козицький, С.Воробкевич, Ф.Колесса, В.Верховинець та ін.).

В усній творчості українського народу часто згадуються різні музичні інструменти. Серед них, звичайно, є і сопілка – чи не найдавніший, найрозповсюдженіший, найулюбленіший. Вона входить до складу всіх без винятку ансамблів української народної музики, так званих «троїстих музик». І це не дивно. Бо звук цього невеличкого, найпростішого в опануванні інструменту, такий близький до людського голосу.

Сопілка, флюяра, зубівка, денцівка, теленка – у кожної своя конструкція, специфічні прийоми видобування звуку і відповідний тембр. Різноманітність видів, форм і назв інструменту вказує на велику його популярність у народі. Сопілку виготовляли з верби, калини, клена, смереки, груші, бузини. Інструменти, що дійшли до нас з глибини тисячоліть без хроматичного звукоряду, мають обмежений діапазон. Сопілки, сконструйовані Д.Ф.Деменчуком, вже давно завоювали популярність у шанувальників цих інструментів. Невелика вага (не більше 60 грам), розміри (довжина 32 см, діаметр 2 см), можливість видобувати звуки легким подихом повітря дозволяють використовувати сопілку в роботі з молодшими школярами.

продовження додатку Ж

Практичне вивчення сопілки в школах і позашкільних закладах підтверджує її роль у розвитку музичного слуху, вокальних навичок учнів. Нескладна за будовою хроматична сопілка Д.Ф.Деменчука легко опановується дітьми і сприяє кращому засвоєнню теоретичного матеріалу. Окрім того, систематична гра на інструменті зміцнює здоров'я, розвиває дихання, виробляє гарну поставу. Вивчаючи досвіди Р.Дверія (викладач класу обов'язкової сопілки у Народній хоровій капелі хлопчиків і юнаків «Дударик» при Львівському обласному будинку вчителя), Я.Мазура (викладача Львівського музично-педагогічного училища, автора навчального посібника «Буквар сопілкаря») та інших учителів, які підтверджують можливість колективного навчання гри на сопілці, зроблено висновок про доцільність використання цього інструменту в школах на уроках музики. Програмою з музики рекомендовано включати гру на хроматичній сопілці до уроку починаючи з 2 класу.

Саме тому для студентів музичного відділу педагогічного коледжу була розроблена дана програма, яка передбачає ознайомлення з хроматичною сопілкою та методикою її використання на уроках музики в школі.

З метою відродження національної музичної культури, поглибленої зацікавленості студентів українською народною пісенною творчістю, збагачення їх музичним матеріалом, виховання на морально-естетичних ідеалах музичного фольклору до програми переважно включені українські народні дитячі співаночки. Доступність вибраних народних пісень, їх різноманітність за тематикою, характером, настроєм в поєднанні з методами стимулювання музичної діяльності сприятимуть досягненню результатів і у роботі зі школярами.

На матеріалі вправ, що поступово ускладнюються, студенти засвоюють аплікатуру хроматичної сопілки. Для кращого її запам'ятовування доцільно використовувати віршовані тексти, запропоновані Я.Мазуром у «Букварі сопілкаря».

продовження додатку Ж

Студенти ознайомлюються з інструментом в такій же послідовності як і школярі. Звичайно, не акцентується увага на елементах музичної грамоти. Часу на засвоєння того чи іншого звуку відведено також менше.

З метою кращого запам'ятовування, активізації творчої діяльності школярів варто використовувати різні ігрові форми і методи роботи: коли одна група дітей сольфеджує, інші ритмічно відплескують, співають з текстом тактуючи або відтворюючи аплікатуру на сопілці, грають на інструменті. Доцільно запропонувати під час гри і співу певній групі школярів створити ритмічний супровід з допомогою дитячих музичних ритмічних інструментів (маракаси, бубен, брязкальця, кастаньети, румба, трикутник, коробочка...).

В процесі поступового ускладнення музичного матеріалу діти знайомляться з кращими зразками дитячої пісенної творчості українського народу. Записаний на нотоносці музичний твір їм пропонується проаналізувати, відплескати ритмічно (з назвою складів), просольмізувати (проговорити з назвою нот), просольфеджувати з тактуванням, просольфеджувати з відтворенням аплікатури на сопілці, і лише тоді зіграти.

Вміння і навички гри на інструменті закріплюються протягом кількох занять з допомогою індивідуального і комбінованого опитування (ланцюжком, дуети, тріо за бажанням дітей).

Для успішного навчання гри на сопілці у кожного студента чи школяра повинен бути свій власний музичний інструмент. Для самостійної роботи студента після кожного заняття виділено 0,5 год.

З метою ефективного засвоєння гри на хроматичній сопілці, практичного оволодіння методами і прийомами навчання гри на інструменті школярів, збагачення студентів методичним і музичним матеріалом доцільна наявність у кожного з них розробленого нами навчально-методичного посібника "Хроматична сопілка в загальноосвітній школі".

продовження додатку Ж

Розділ 1. Хроматична сопілка у системі музичного виховання школярів

1.1. Використання хроматичної сопілки на уроках музики.

Мета , завдання курсу „Хроматична сопілка на уроках музики”. Сопілка в українській народній творчості: вірші, казки, легенди, загадки. Різновиди сопілки – українського народного музичного інструменту. Ансамблі народної музики, оркестри, у складі яких звучить сопілка. Місце сопілки, як одного з дитячих музичних інструментів, на уроці музики в загальноосвітній школі.

1.2. Відомості про хроматичну сопілку.

Ознайомлення з хроматичною сопілкою Д.Деменчука. Будова хроматичної сопілки. Різновиди хроматичної сопілки („Сім'я”). Вимоги до зберігання інструменту.

Розділ 2. Методика навчання гри на хроматичній сопілці.

2.1. Методи та прийоми видобування звуку на хроматичній сопілці.

Підготовчі вправи. Постановка сопілкаря під час гри на інструменті. Дихання. Звукоутворення на сопілці. Атака звуку.

2.2. Методика засвоєння аплікатури хроматичної сопілки

Музичний матеріал для ознайомлення з хроматичною сопілкою. Вірші для кращого засвоєння аплікатури сопілки. Ритмічні вправи. Запис нот в інструментальному групуванні. Ігрові методи і прийоми в процесі засвоєння аплікатури інструменту.

2.3. Методика використання сопілки на уроках музики.

Послідовність роботи вчителя на уроці з використанням хроматичної сопілки: спів пісень, ритмічні вправи, сольфеджування, відтворення аплікатури на інструменті без видобування звуку, гра на сопілці. Вправи для кращого засвоєння аплікатури (затуляння отворів на інструменті).

Засвоєння навичок гри на інструменті у процесі створення проблемно-пошукових ситуацій, ігрових методів і прийомів. Спів, гра з танцювальними рухами. Індивідуальна гра. Штрихи. Пунктирна ліга, ліга. Почерговий спів, гра.

продовження додатку Ж

Гра мелодій на слух. Видобування звуків другої та третьої октави. Альтеровані звуки. Трель. Звукоряд. Гра мажорних та мінорних гам. Двоголосні вправи.

КАЛЕНДАРНО-ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН

№ п/п	Дата	Зміст заняття	Посібники, обладнання	Завдання для самостійної роботи
1.		Мета ознайомлення з хроматичною сопілкою Д.Деменчука. Завдання. Будова сопілки. Зберігання інструменту. Аплікатурні отвори. Дихання та звукоутворення під час гри на сопілці. Сопілка в українській народній творчості: вірші, казки, легенди, загадки. Різновиди сопілки.	(3. 6–7)* (3. 3–4) (2. 14) Наочність	Будова сопілки. Вірші, загадки.
2.		Ансамблі народної музики, оркестри, у складі яких звучить сопілка. Слухання музичних творів. Підготовчі вправи. Вірші для кращого засвоєння аплікатури сопілки. Засвоєння звуків "СІ" і "ЛЯ". Ритмічні вправи. Запис нот в інструментальному групуванні.	Наочність . Фонозапис. (3. 7–12) (1. 3. 4)	"Троїсті музики" Вірші. Ритмічні вправи.
3.		Сольфеджування, ритмічні вправи, спів пісень. Вправи. "Сорока-ворона", "Зозуле рябенька", "Дощик".	(3. 13–14)	Ритмічні вправи. Вірші.
4.		Вправи для засвоєння звуку "СОЛЬ". Вірші. "Дощик", "Ой дзвони дзвонять". Сольфеджування. "Тук, тук, чобіток". Ігрові прийоми засвоєння аплікатури . Індивідуальна гра. Вправа 14.	(3. 15) (1. 5)	Вірші. Індивідуальна гра.
5.		Вправа 16. Ребуси . Штрих <i>легато</i> . "Бузько-лелека", "Бобер", "Ой дзвони дзвонять".	(3. 15–16)	Ребуси з нотами: "сі", "ля", "соль" Придумати вправу.

6.		Вправи для засвоєння звуку "СІ-b". "Коломийка", "Щедрик". Вправа 16 (мінор).	(3. 16–17)	Вправа 16 (мінор).
7.		Вправи для засвоєння звуку "ФА". 19–22. Вірші. "Огірочки". Спів, гра з танцювальними рухами.	(1. 7–8)	Вірші. Вправа 22.
8.		"Коляд, коляд, колядниця". Вступна бесіда до пісні "Гриби". Почерговий спів, гра. Пунктирна ліга. Гра мелодій на слух.	(3. 19) (3. 18)	Придумати текст до пісні "Гриби" Підібрати мелодію.
9.		Двоголосні ритмічні вправи. "Печу, печу, хлібчик". Виконання домашніх завдань. Вправа 16. (транспонування у Фа-мажор) "Іди, іди, дощику" "Дрібу, дрібу, дрібушечки".	(3. 20) (3. 21)	Двоголосні ритмічні вправи. "Іди, іди, дощику" – супровід
10.		"ФА #". Аплікатура. "Де ви були?". Вправа 94. "Дударик" (транспозиція). Вправи 19–22 (транспозиція на В2↑)	(1. 34), (3. 19), (3.23), (1.7)	"Дударик"
11.		Вправи для засвоєння звуку "МІ": 25 Вірші. "Заколисна пісня", "Ходить кіт по горі".	(1. 9) (3. 23)	Вірші. "Ходить кіт по горі".
12.		"Ішла баба по гриби". Спів, ритмічний супровід. "Ходить кіт по горі". Вступна бесіда.	(3. 23)	"Ходить кіт по горі" – бесіда, супровід.
13.		"Дударик", "Подояночка" – спів з танцювальними рухами. Двоголосся.	(3. 23) (3. 24)	"Подояночка"
14.		Підбір мелодії на слух. "Я маленька дівонька". Ребуси. Ритмічний супровід, ритмічні ігри.		Підбір мелодії на слух. Ребуси : "ФА", "МІ".
15.		Вправи для засвоєння звуку "РЕ": 28. Вірші. "Подояночка" – підбір мелодії, "Ой ти, коте Марку", "Сонечко" – методи і форми засвоєння школярами.	(3. 25)	"Подояночка"(2) підбір мелодії "Сонечко" супровід

16.		"А вже ясне сонечко" . "Диби, диби" – гармонізація. Вправа 29 (ліга, дихання). Аналіз нотного тексту.	(3. 26–27) (1. 10)	"А вже ясне сонечко" 2 варіанти мелодії.
17.		"Ой ходить сон", "Ой ти кіт, ти муркіт", "Лисичка" – труднощі для виконання, бесіда після слухання. "Коломийки"	(3. 27–29)	"Лисичка" – спів 3 супроводом. "Коломийки" – на слух
18.		"Ой у полі жито", "Ой вийтеся, огірочки" – спів з танцювальними рухами.	(3. 28)	"Ой вийтеся, огірочки".
19.		Види танцювальних рухів. "Мак". Інценізація пісень.	(3. 29)	Ребуси 3 нотами: "РЕ", "ДО".
20.		Вправи для засвоєння звуку "ДО". Вірші. "Сонечко", "Щедрик". Вправи 33. 40.	(1. 12, 14)	Вірші. Вправа 40.
21.		Звукоряд. Штрихи. Сольфеджування. "Перепілка". Гра.	(3. 32)	Звукоряд. Штрихи. "Перепілка".
22.		Друга октава "До школи час", "Шевчик". Методика роботи над розучуванням.	(3. 32.33)	"Шевчик".
23.		Вправа 40, 41. "Гляньте, діточки". Аналіз, спів, гра.	(1. 14, 15) (3. 31)	Вправа 40, 41. "Гляньте, діточки".
24.		"Біла квочка" Вправи: 93 (динаміка), 97. Канон. "Свище вітер".	(3. 33) (3. 39, 40)	"Свище вітер"
25.		"Сипле сніг". Засвоєння звуку "ДО #". Вправи: 101, 104.	(3. 35, 40) (1. 37, 38)	"Сипле сніг".
26.		Вправа 105 "Осінь" – вступна бесіда, транспонування, супровід.	(3. 34) (1. 38)	"Осінь"– вступ. бесіда
27.		Вправа 110. "Ой летіла зозуленька", "Тато і мама". "А вже весна". Ре-мажор. Штрихи.	(3. 38), (3. 40)	"Тато і мама" вступ. бесіда. Ре-мажор.

28.		Вправи для засвоєння звуку "Мі- b ": 114, 115, 117. "Осінь". Сі- b мажор.	(1. 42) (3. 34)	114, 115, 117. Сі- b мажор. Соль-мінор.
29.		Мі-мінор (три види). Вправи: 44, 50, 57. Трель. Сольфеджування, гра.	(1.16,18,20) (1. 20)	58 напам'ять, сольфеджування, гра.
30.		Вправи для засвоєння звуку "ЛЯ- b ": 129–131. Канон.	(1. 48,49) (3. 39)	Вправа 133.
31.		"Поклін батькам". ЛЯ- b – друга октава. Вправи: 134, 135, 136.	(3. 39) (1. 49, 50)	"Поклін батькам". Вправа 136.
32.		"До рідного краю". Сольфеджування, спів, гра. Пісні про рідний край, вірші. "До рідного краю", "А вже весна". Двоголосні вправи на вибір. До-мажор в дві октави різними штрихами.	(3. 41) (1. 50)	Пісні про рідний край, вірші. Вправа 137. До-мажор в дві октави різними штрихами.
33.		Двоголосні вправи. Ре-мажор. Аплікатура третьої октави Мі- b мажор. Повторення. Ритмічний супровід. Спів, гра пісень з танцювальними рухами.		Аплікатура третьої октави. Мі- b мажор. Повторення.

* В дужках вказані порядкові номери використаних навчально-методичних посібників і сторінки, де знаходяться пісні та вправи:

Додаток 3

**Виявлення готовності майбутніх учителів музики
до морально-естетичного виховання молодших школярів**

А н к е т а

1. Наскільки важливим для Вас особисто, як майбутнього вчителя музики, є вивчення вказаних предметів:
1. Основний муз. інструмент	_____	А) НЕ ОBOB'ЯЗКОВО
2. Додатковий муз. інструмент	_____	
3. Вокальний клас	_____	Б) НЕ ДУЖЕ
	ВАЖЛИВО	
4. Диригування	_____	
5. Елементарна теорія музики	_____	В) ВАЖЛИВО
6. Музична література	_____	
7. Народна музична творчість	_____	Г) ДУЖЕ ВАЖЛИВО
8. Гармонія	_____	
9. Робота з хором	_____	
10. Сольфеджіо	_____	
11. Педагогічні технології...	_____	
12. Хроматична сопілка	_____	
2. Вкажіть роль використання української народної музичної творчості у морально-естетичному вихованні дітей. (Підкресліть)
- а) важлива; б) важлива, але не дуже; в) не обов'язкова
3. Якій музиці Ви віддаєте перевагу? (Підкресліть)
- а) класичній; б) естрадній; в) народній.
4. Якій манері виконання під час слухання народних пісень Ви віддаєте перевагу? (Підкресліть)
- а) академічній; б) автентичній; в) народній.
5. Чи доводилось Вам раніше чути ці твори: а) так; б) ні.
1. _____ 2. _____ 3. _____
6. Який з творів, що прозвучали, Ви б вибрали для бесіди зі школярами про народну пісню? (Обведіть лише один) Вкажіть чому.
1. 2. 3. _____
-
-
-

7. Вкажіть інший твір (не з тих, які прозвучали), який Ви би вибрали як ілюстрацію до бесіди. Зазначте манеру його виконання.

8. Як Ви думаєте, яка роль вчителя музики у морально-естетичному вихованні школярів?

9. Чи володієте Ви достатніми знаннями, навичками і вміннями для виховання у молодших школярів морально-естетичних почуттів засобами народної музичної творчості?

а) так; б) частково; в) ні

Дякуємо за відповіді

Додаток К

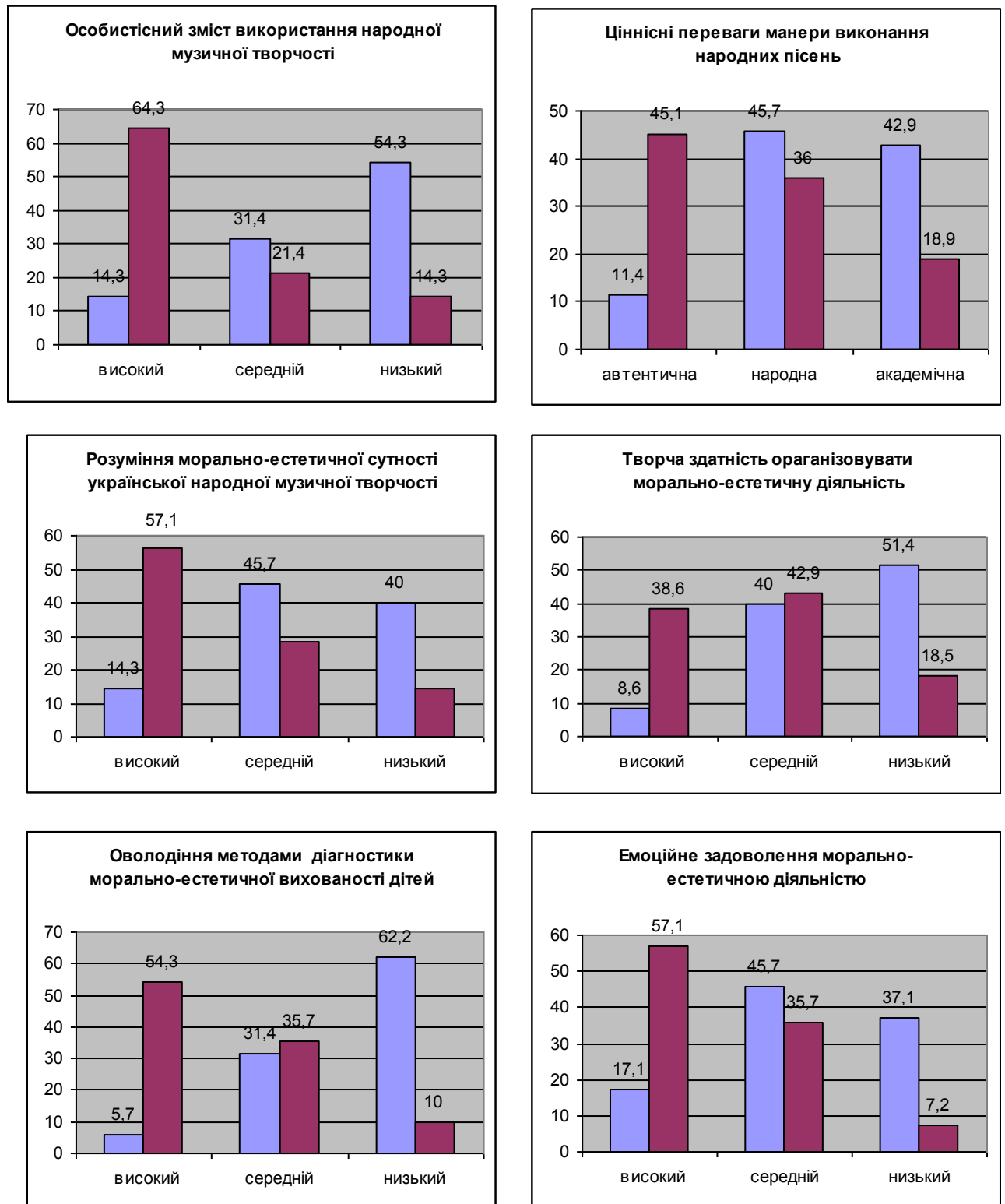

Рис. К.1. Динаміка розвитку готовності студентів до виховання у молодших школярів морально-естетичних почуттів засобами народної музичної творчості (ЕГ).

■ – на початок експерименту.

■ – на кінець експерименту.

Додаток Л

Підсумковий урок-концерт для учнів 4 класу

"Пісня – душа народу"

- Мета:** Підсумувати і збагачувати знання учнів про жанри української народної пісні;
розвивати кмітливість, творчу уяву, навички і уміння виразного емоційного виконання пісень та їх аналізу;
виховувати любов до народної музичної творчості, моральні й естетичні почуття, гордість за український народ, який має славне героїчне минуле і багату духовну спадщину.
- Девіз:** *"Українська пісня – це геніальна поетична біографія українського народу... Це історія українського народу... Це бездонна душа українського народу, це його слава".*
(О.Довженко)

- Обладнання:** Виставка збірників фольклору різних жанрів, ілюстрації, рушники на столах, національний одяг, фонозаписи української народної музики, портрети композиторів.

ХІД УРОКУ

Перед початком уроку лунають записи української народної музики.

I. Вступна бесіда.

Золота скарбниця усної народної творчості надзвичайно багата і різноманітна. Діти, які ви знаєте види і жанри усної народної творчості? (Учні відповідають, розкриваючи зміст таблиці "Класифікація жанрів українського фольклору", яку подаємо на окремому плакаті).

II. Хвилинка мудрих думок.

Учні зачитують вислови визначних діячів минулого та сучасного про усну народну творчість, які вони виписали до уроку. Учитель доповнює. Подаємо деякі з них:

продовження додатку Л
Наша дума, наша пісня
Не вмере, не загине.
От де, люде, наша слава,
Слава України.

Т.Шевченко.

"Пісня і душа становлять на Україні народну святиню, краще добро українського народу, в них горить любов до батьківщини".

М.Добролюбов.

"Я люблю чарівні мелодії української народної пісні, прекрасну українську мову, чудову українську говірку... Український народ проніс через століття рабства і неволі дорогоцінне багатство свого генія. Гляньте, який ласкавий і співучий світ розкривається в його безсмертних піснях!"

М.Горький.

III. Оголошення теми та завдань уроку.

Учитель звертає увагу учнів на девіз уроку, записаний на дошці, пояснює його зміст, ознайомлює присутніх із книжковою виставкою, тематичними ілюстраціями, виконаними учнями (до речі, кожен, хто зробив їх, отримує за урок оцінку).

IV. Знайомство з членами журі (учнями-старшокласниками).

V. Усна народна творчість про музику.

Діти пригадують українські народні прислів'я і приказки про музику, аналізують та роз'яснюють їх зміст:

До роботи плачучи, до музики скачучи.

У ведмедя десять пісень – і всі про мед.

Кожен піє, як уміє.

Дякуємо вам не за те, що грали, а за те, що перестали.

Музика без язика, а людей збирає.

продовження додатку Л

VI. Пісня – душа народу.

- Що таке пісня ?
- Які ви знаєте жанрові різновиди українських народних пісень?
- Які пісні подобаються вам і вашим батькам?

(Діти слухають та аналізують фоновий запис української народної пісні в обробці М.Леонтовича "Щедрик", колискової у виконанні Н.Матвієнко "Ой ходить сон").

– У колискових – уся материнська любов, світ добра, краси і справедливості, який кожна мати, кожен народ прагне виплекати в юних душах. Календарно-обрядові пісні відображають цикл хліборобської праці у різні пори року. Щедрівки і колядки – щедрі побажання рідним і близьким зі святами. Неперевершеними в естетичному змалюванні картин природи є веснянки. Купальські пісні змальовують не лише пишно убрану зеленню землю, чарівне цвітіння папороті, але й магічну силу вогню, загадковість води. А якими запальними є українські народні танці. В.Верховинець писав: "Пісня й танець – це рідні брат і сестра. Як у пісні виливаються жарти, радощі й страждання народні, так і в танцях та іграх народ проявляє свої почуття".

(Діти слухають та аналізують українські народні танці "Козачок", "Гопак").

VII. Конкурс на кращого знавця народної пісні.

- Які пісні ви хотіли б заспівати? (Діти виконують пісні за бажанням індивідуально чи групою. Їх назви записують на дошці).

"Котику сіренький", "Женчичок-бренчичок", "Ой на горі та й женці жнуть", "А ми просо сіяли, сіяли", "Ой ходить сон коло вікон", "Вийди, вийди, Іванку", "Журавель", "Гей там на горі Січ іде" та ін.

Учні співають по черзі по одному куплетові української народної пісні. Перемагає той, хто більше знає пісень, останнім співатиме.

продовження додатку Л**VIII. Підсумки.**

Журі підводить підсумки конкурсу:

- а) за виконання пісень;
- б) на кращого знавця народної пісні.

Учитель робить підсумок уроку, оцінює роботу школярів, вручає дітям сувеніри, книги.